ИВ. КРАВКОВЪ
учитель въ II. Соф. дѣв. гимназия

ХР. ИВАНОВЪ
учитель въ I. Соф. дѣв. гимназия

ГРАМАТИКА

УЧЕБНИКЪ
ПО
БЪЛГАРСКИ ЕЗИКЪ

ЗА ПЪРВИ И ВТОРИ ГИМНАЗИЯЛЕНЪ КЛАСЪ

НАРЕДЕНЪ ПО НОВАТА ПРОГРАМА

Второ прѣработено издание,
одобрено отъ Министерството на народното просвѣщение
съ заповѣдь подъ № 253 отъ 23. III. 1913.

СОФИЯ — ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — 1913.

[illegible] и [illegible] азбуки

[illegible] звук. въ [illegible]

IX – XII (XI) XII – XV

[illegible] сем-

[illegible] [illegible] остром

[illegible]

ПРѢДГОВОРЪ.

Въ това второ издание на Граматиката внесохме значителни поправки и допълнения и приспособихме учебника, съгласно новата програма, за двата класа (I. и II.). Това пъкъ ни наложи да отдѣлимъ отъ учебника Стилистиката, която издаваме отдѣлно.

И въ това издание на граматиката пакъ запазихме традиционния редъ на систематиката, особено въ морфологичната система, макаръ че програмата прѣдписва да се почне (въ I. кл.) съ учението за глагола. Наистина, новобългарскиятъ езикъ, който рѣзко се отличава отъ старобългарския, въ областьта на глагола най-малко се е отдалечилъ отъ послѣдния, тъй че старобългарскитѣ глаголни форми, съ малки изключения, сѫ много повече познати за ученицитѣ отъ I. кл., отколкото именнитѣ; ала само за това намъ се вижда неумѣстно да напущаме традиционния редъ въ морфологичната система.

Споредъ програмата, въ II. кл. трѣбва да се довърши неизученото отъ морфологията и фонетиката; да се повтори спрежението на глаголитѣ във всичкитѣ врѣмена съ огледъ на новобългарски езикъ; да се изучатъ старобългарскитѣ синтактични особености. Прѣдписанието на програмата, изобщо, явно показва, че прѣдвидениятъ по граматика материялъ не може да се двои и излага въ два методични учебника за респективнитѣ класове; а щомъ учебникътъ е прѣдназначенъ за два класа, съ нищо не може да се оправдае напущането на традиционния редъ въ систематиката. Ако програмата прѣдписва да се почне отъ глагола, и ако всички учители възприематъ това методично гледище, тѣмъ въ нищо не прѣчи това, че глаголитѣ не стоятъ на първо мѣсто въ морфологията, както нѣма да имъ прѣчи като изоставятъ

и материята, прѣдназначена за II. кл. Като имаме пъкъ прѣдъ видъ, че методичното нареждане на програмата не е безусловно задължително за учителя, който въ прѣподаването си е художникъ — творецъ, допускаме, че мнозина учители ще почнатъ отъ склоненията.

Изобщо, като се постарахме да запазимъ традиционния редъ въ систематиката, не го извършихме въ ущърбъ на методиката. Ржководими отъ една страна отъ историята на езика, отъ друга — отъ методиката, свеждаме петьтѣ старобългарски склонения, споредъ рода, въ двѣ главни и двѣ второстепенни. Отъ това учительтъ добрѣ ще схване цѣльта: всичкото му внимание трѣба да бжде съсрѣдоточено къмъ главното, а не къмъ второстепенното. Двѣтѣ второстепенни склонения трѣба да се изучатъ при прѣговора на двѣтѣ главни склонения; а тоя прѣговоръ непрѣмѣнно ще се извърши при склонението на причастията.

Дидактичниятъ пъкъ принципъ, споредъ който се налага да се почне отъ глагола, напълно може да се оправдае и при склоненията: ученицитѣ отъ III. кл. сж запознати и съ запазенитѣ четири падежа и съ нѣкои падежни остатъци, така че окончанията за един. число I-во склонение и за седемьтѣ падежа могатъ да се откриятъ на ученицитѣ отъ познати новобългарски форми, а съ това, несъмнѣно, още въ самото начало ще се възбуди по-голѣмъ интересъ къмъ старобългарскитѣ форми.

За четива внесохме всички образци, прѣдвидени въ програмата за II. кл., а така сжщо достатъчно и отбрани кжсове отъ евангелски текстове.

Рѣчникътъ съдържа всички по-малко познати думи, които се срѣщатъ въ учебника.

София, 1912 г.

Съставителитѣ.

Уводъ.

§ 1. Науката за езика се нарича граматика; тя се дѣли на три части: звукословие, видословие и словосъчинение.

I. Първата, основна часть на граматиката се нарича звукословие (фонетика). Тази часть ни запознава съ звуковетѣ на езика; тя посочва и законитѣ, по които се управляватъ тѣзи звукове.

II. Втората часть на граматиката се разпада на два отдѣла: а) словообразуване (етимология) и б) видословие (морфология). И въ двата дѣла се разглеждатъ думитѣ, отъ които се реди рѣчьта; въ първия отдѣлъ, словообразуването, се посочва, какъ сѫ се образували думитѣ, като се съединявали непосрѣдствено корени съ мѣнитби, или посрѣдствомъ основни приставки (суфикси); а във втория — видословието — се разглеждатъ формитѣ на всички мѣнливи и немѣнливи думи въ езика.

III. Третата часть на граматиката се нарича словосъчинение (синтаксисъ). Тя учи, какъ трѣба да се сглобяватъ думитѣ въ изречения; какви изречения се образуватъ отъ думитѣ, и каква служба и значение има всѣка дума въ изречението.

Промѣна на езика.

§ 2. Езикътъ живѣе въ устна и писмена рѣчь. Цѣлокупниятъ български езикъ се раздѣля на нарѣчия и поднарѣчия, ала всички книжовни българи говорятъ и пишатъ на единъ общъ книжовенъ български езикъ, за който се реди и граматика.

Книжовниятъ български езикъ води началото си отъ половината на IX. вѣкъ, когато светитѣ братя, Кирилъ († 869 год.) и Методий († 885 год.) съставиха азбука и прѣведоха отъ гръцки на български езикъ свещеното писание и други черковно-служебни книги. Отъ тѣзи книги ни една не е достигнала до насъ, ала

езикътъ имъ (кирило-методиевски) е запазенъ и до днесъ въ прѣписитѣ отъ кирило-методиевскитѣ книги, най-старитѣ отъ които сѫ прѣписвани 100—200 години слѣдъ дѣйностьта на светитѣ братя. Кирило-методиевскиятъ езикъ, като езикъ на тогавашнитѣ словѣни въ Македония, наричаме старобългарски. Тоя езикъ въ най-старитѣ писмени паметници се нарича **ѩзыкъ словѣньскъ**, а въ по-новитѣ — **блъгарски**.

Както живиятъ (народниятъ), така и книжовниятъ (писмениятъ) български езикъ не е останалъ сѐ такъвъ, какъвто е билъ прѣзъ IX. в.; той се е мѣнилъ, и въ развоя си достигналъ до днешния си видъ — новобългарски. Народниятъ (говоримиятъ) езикъ още въ X. в. почналъ да се промѣня въ нѣкои звукове и форми. Тая промѣна е слѣдвала редъ вѣкове, докато най-сетнѣ, въ началото на XVI. в. народниятъ езикъ съвършено се отдалечилъ отъ стария си видъ. Отъ XII.—XVI. в. народниятъ езикъ сѐ повече и и повече се е отдалечавалъ отъ кирило-методиевския, докато най-сетнѣ, въ началото на XVI. в., тòй се явява съвършено прѣобразуванъ, не много различенъ отъ днешния — новобългарски езикъ. Настѫпилитѣ промѣни въ живия говоръ силно сѫ влияли върху прѣписвачитѣ, които — колкото и точно да сѫ се придържали о езика на старитѣ книги — сѐ пакъ подъ влияние на живия говоръ въ прѣписитѣ си допускали значителни отстѫпления отъ кирило-методиевския езикъ. Понеже въ прѣписитѣ въпроснитѣ отстѫпления не сѫ ни правилно, ни послѣдователно прокарани, по тѣхъ съ положителна точность може да се опрѣдѣли, какъвъ е билъ езикътъ на кирило-методиевскитѣ книги — старобългарскиятъ езикъ.

Най-голѣми отстѫпления (промѣни) отъ кирило-методиевския езикъ сѫ станали въ звукословието и въ мѣнитбитѣ на имената: на много мѣста ъ-тѣ почнали да изчезватъ отъ срѣдисловни и краесловни срички, докато, най-сетнѣ, краесловнитѣ ъ-ве изчезнали отъ сричката, а крайнитѣ ъ-ве сѫ писани само по традиция, както и ние пишемъ днесъ; сѫществената разлика между ъ и ь не се чувствувала, та често сѫ писани единъ вмѣсто другъ; нѣкои твърдѣ характерни старобългарски гласни отстѫпили мѣсто на други; многобройнитѣ именни форми почнали да се губятъ, докато най-сетнѣ въ днешния езикъ и за двѣтѣ числа остава по една обща падежна форма, която безъ прѣдлогъ изпълнява служба и на именителенъ и на винителенъ падежъ, а съ помощьта на разни прѣдлози изразява останалитѣ падежни отношения; напр.: Робъ стои

прѣдъ вратата. Исакъ бѣ робъ въ палата на Асѣна. Играе при робъ. Играе съ робъ. Отива за робъ. Носи на робъ. Взема отъ робъ и пр. Грозданка по дворъ ходи. Повикай Грозданка. Отиде за Грозданка. Даде на Грозданка. Отиде при Грозданка. Тръгна съ Грозданка и пр.

Въ историческия развой на българския езикъ различаваме три периода: I. старъ отъ IX. до края на XI. в.; езикътъ отъ тоя периодъ наричаме старобългарски; II. срѣденъ отъ XII. в., до края на XV. в.; езикътъ отъ тоя периодъ наричаме срѣднобългарски; и III. новъ отъ XV. в. до днесъ; езикътъ отъ тоя периодъ наричаме новобългарски или само български езикъ.

Забѣлѣжка. Освѣнъ тѣзи естествени промѣни, станали на домашна почва, старобългарскиятъ книжовенъ езикъ е прѣтърпѣлъ и други промѣни въ чужбина — въ Сърбия и Русия. Въ тѣзи страни той е приетъ за черковенъ езикъ, слѣдъ покръстването на сърбитѣ ируситѣ. Но тамъ, подъ влияние на живитѣ говори (сръбски и руски), езикътъ се промѣнилъ въ сръбска и руска редакция. Въ руска редакция той е прѣнесенъ у насъ прѣзъ врѣме на робството съ печатни книги за черковна служба, за която служи и до днесъ.

Паметници.

§ 3. Старобългарски езикъ днесъ не се говори никждѣ (мъртъвъ езикъ). Неговитѣ особености: фонетични, морфологични и синтактични сж възстановени по най-старитѣ писмени паметници. Тѣ сж писани съ двѣ азбуки: глаголица и кирилица (§ 4), затова различаваме глаголически и кирилски паметници.

Най-важни отъ тѣхъ сж:

I. Глаголически.

Клоцовъ паметникъ. (Glagolita Clozianus), нареченъ по името на своя притежатель графъ Клоцъ въ Триентъ. Писанъ е въ XI. в. съ българска глаголица на пергаментъ. Паметникътъ не е цѣлъ: 12 листа отъ него сж запазени въ Триентъ, а 2 сж намѣрени въ Инсбургъ. Съдържа едно цѣло и два откжслека отъ Йоанъ Златоустови слова, откжслекъ отъ едно слово на Епифана Кипърски. Изданенъ е въ кирилски прѣписъ на 1836 год. въ Виена отъ Бартоломей Копитаръ.

2. Асеманово или Ватиканско изборно (недѣлно) евангелие, намѣрено въ 1736 година въ Йерусалимъ отъ Асемани и занесено въ ватиканската библиотека въ Римъ, дѣто се пази и днесъ. Има 159 листа, безъ край.

3. Зографско четвероевангелие, намѣрено въ Зографския манастиръ св. Георги въ Света-гора, подарено на 1860 год. на руския

императоръ Александъръ II. и днесъ се пази въ Петербургската публична библиотека.

4. Марийнско четвероевангелие, наречено така по скита (малъкъ манастиръ) на св. Богородица въ Света-гора, дѣто е намѣрено. Пази се въ Московския публиченъ и Румянцовски музей.

5. Синайски трѣбникъ, пази се въ манастира св. Екатерина въ Синай (Египетъ). Има 160 листа, безъ начало и край.

6. Синайски псалтиръ, пази се въ сѫщия манастиръ въ Синай. Съдържа 177 листа, безъ край.

II. Кирилски.

1. Супрѫсълски сборникъ, намѣренъ въ Супрѫсълския манастиръ при Бѣлостокъ (Русия). Съдържа 20 Златоустови слова, едно отъ Еп. Кипърски и едно отъ патриарха Фотия и 24 жития на светци. Паметникътъ е безъ начало и край. Отъ намѣренитѣ 258 листа половината се пазятъ въ Люблянската гимназиялна библиотека, а останалитѣ въ библиотеката на графа Замойски въ Варшава, 16 листа — у руския академикъ Бичковъ. Въ 1851 год. Миклошичъ издалъ цѣлия паметникъ въ Виена.

2. Савино изборно евангелие (Савина книга), наречено така по забѣлѣжкитѣ изъ него: **поп Сава ѱал; помози г҃и рабоу твоемоу Сави.** Пази се въ Московската типографска библиотека. То е безъ начало и край; съдържа 129 листа.

3. Остромирово изборно евангелие, прѣписано отъ старобългарски оригиналъ за княжеския намѣстникъ въ Новгородъ — Остромиръ отъ дякона Григория въ 1056—1057 година. Паметникътъ е запазенъ цѣлъ (294 листа). Днесъ се пази въ Петербургската царска библиотека. При прѣписването сѫ се вмъкнали русизми, ала при изучването му тѣ сѫ могли да се отдѣлятъ и да се схванатъ езиковитѣ форми на оригинала.

Освѣнъ споменатитѣ има и други малки, отъ по нѣколко листа, глаголически и кирилски паметници; напр. Хилендарски листове, Ундолско евангелие (два листа) и др.

Забѣлѣжка. Четвероевангелие е онова евангелие, което съдържа подъ редъ евангелията на четирмата евангелисти (Матей, Марко, Лука и Йоанъ), а изборно — недѣлно евангелие (апракосъ) е онова, въ което евангелията сѫ наредени споредъ реда на недѣлнитѣ и празничнитѣ имъ четения.

А. Звукословие.

(Фонетика).

Старобългарска и новобългарска азбука.

§ 4. Началото на българската писменость почва съ двѣ азбуки: *глаголица* и *кирилица*. Съ течение на врѣмето *кирилицата* измѣства *глаголицата*, става господствуваща във всички български покрайнини, сетнѣ излиза извънъ прѣдѣлитѣ на България и става обща азбука и за другитѣ източно-православни славяни — *сърби* и *руси;* така че *кирилицата* и до днесъ служи за *азбука* на всички източно-православни славяни.

Кирилица	Числена стойность	Глаголица българска	Глаголица хърватска	Числена стойность	Название на буквитѣ	Кирилица	Числена стойность	Глаголица българска	Глаголица хърватска	Числена стойность	Название на буквитѣ
а	1	Ⰰ	Ⰰ	1	азъ	ф	500	Ⱇ	Ⱇ	500	фрътъ
б	—	Ⰱ	Ⰱ	2	букы	х	600	Ⱈ	Ⱈ	600	херъ
в	2	Ⰲ	Ⰲ	3	вѣдѣ	ѡ	800	Ⱉ	Ⱉ	700	отъ
г	3	Ⰳ	Ⰳ	4	глаголи	щ	—	Ⱋ	Ⱋ	800	ща
д	4	Ⰴ	Ⰴ	5	добро	ц	900	Ⱌ	Ⱌ	900	ци
є	5	Ⰵ	Ⰵ	6	юсть	ч	90	Ⱍ	Ⱍ	1000	чрьвь
ж	—	Ⰶ	Ⰶ	7	живѣте	ш	—	Ⱎ	Ⱎ	—	ша
ѕ	6	Ⰷ	Ⰷ	8	ѕѣло	ъ	—	Ⱏ	—	—	еръ
з,ꙁ	7	Ⰸ	Ⰸ	9	землꙗ	ь	—	Ⱐ	Ⱐ,I	—	ерь
и	8	Ⰺ,Ⰹ	Ⰹ	10	иже	ы	—	ⰟⰊ	—	—	еры
і,ї	10	Ⰻ	Ⰻ	20	иже	ѣ	—	Ⱑ	Ⱑ	—	ѣть
—	—	Ⰼ	Ⰼ	30	ґ	ю	—	Ⱓ	Ⱓ	—	юсъ
к	20	Ⰽ	Ⰽ	40	како	ꙗ	—	Ⱑ	Ⱑ	—	—
л	30	Ⰾ	Ⰾ	50	людие	ѥ	—	—	—	—	—
м	40	Ⰿ	Ⰿ	60	мыслите	ѧ	900	Ⱔ			
н	50	Ⱀ	Ⱀ	70	нашь	ѫ	—	Ⱘ			
о	70	Ⱁ	Ⱁ	80	онъ	ѩ	—	Ⱗ			
п	80	Ⱂ	Ⱂ	90	покои	ѭ	—	Ⱙ			
р	100	Ⱃ	Ⱃ	100	рьци	ѯ	60	—		—	кси
с	200	Ⱄ	Ⱄ	200	слово	ѱ	700	—		—	пси
т	300	Ⱅ	Ⱅ	300	твръдо	ѳ	9	Ⱚ	Ⱚ	—	ѳита
оу,ꙋ	400	Ⱆ	Ⱆ	400	укъ	ѵ	—	Ⱛ	Ⱛ	—	ижица

Азбуката, нагодена отъ Кирила за славянската писменость, се състои отъ 43 бѣлѣга (букви), които иматъ свое наименование, чрѣзъ което и въ манастирскитѣ и въ килийнитѣ ни училища дѣцата се запознавали съ нея.

Забѣлѣжка. Буквитѣ — глаголически и кирилски — сѫ употрѣбявани и за числени знакове. Въ горната таблица е посочено срѣщу буквитѣ и числената имъ стойность. Оттамъ се вижда и какъвъ редъ е спазванъ за числената стойность на глаголицата и какъвъ — на кирилицата.

Надъ буквитѣ, които означаватъ числа, се поставя знакъ ҃.

Отъ 11—19 единицата стои на втори редъ, а десетицата на първи отъ десно къмъ лѣво: а҃i = 11, в҃i = 12, г҃i = 13 и т. н., а отъ 21 (к҃а) нагорѣ десетицата стои на втория редъ, напр. м҃к, і҃є, р҃пє (185) и пр.

Сѫщитѣ букви и по сѫщия редъ означаватъ и хиляди, но прѣдъ тѣхъ стои знакъ ҂. Напр. ҂а=1000, ҂в=2000, ҂г=3000, ҂аѱві=1912 и пр.

Старобългарски и новобългарски звукове.

§ 5. Старобългарскитѣ и новобългарскитѣ букви сѫ бѣлѣзи на гласни и съгласни звукове, а именно:

а) гласни: { а, є, и (і), о, оу, ѣ, ъ, ь, ы, ѧ, ѫ.
а, е, и, о, у, ѣ, ъ, ь, ѫ. }

б) съгласни: { б, в, г, д, ж, ѕ, ꙁ, (з), к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.
б, в, г, д, ж, й, з, — к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ. }

в) сложни (йотувани) гласни: { ꙗ, ѥ, ю, ѩ, ѭ.
я, — ю, — ѭ. }

Забѣлѣжка. Бѣлѣгътъ ѭ се употрѣбява само въ думата съѭзъ.

Освѣнъ тѣзи букви въ старобългарската азбука има и гръцки бѣлѣзи: ѡ и ѵ (гласни), ѯ, ѱ и ѳ (съгласни).

Гласни звукове.

Гласнитѣ звукове въ старобългарския езикъ сѫ 11: а, є, и, (і), о, оу, ѣ, ъ, ь, ы, ѧ, ѫ, а въ новобългарски — 6: а, е (ѣ), и, о, у, ѫ, (ъ). Споредъ изговора си старобълг. гласни сѫ три вида: 1. ясни: а, є, и, о, оу, ѣ; 2. тъмни: ъ, ь, ы; 3. носови: ѧ, ѫ.

Въ новобългарския езикъ напълно сѫ се запазили само яснитѣ гласни (а, е, (ѣ), и, о, у), отъ тъмнитѣ останалъ само звукътъ ѫ (ъ), а носовитѣ изгубили носовия си призвукъ и минали въ чисти гласни: ѧ въ *е*, ѫ въ *ѫ* и *а*.

Споредъ влиянието, което указватъ на гърленитѣ съгласни, гласнитѣ биватъ: 1. твърди: **а, о, ѹ, ъ, ы, ѫ**, прѣдъ които гърленитѣ съгласни не се промѣнятъ; 2. меки (небни): **є, и, ѣ, ь, ѧ**, прѣдъ които гърленитѣ съгласни се промѣнятъ или въ небни, или въ съскави съгласни (ж, ч, ш, ѕ, ц, с); напр.: **чловѣкъ, чловѣка, чловѣкоу, чловѣкы; чловѣци, чловѣче, чловѣцѣ; нога, ногы, ногъ; нозѣ; сиромахъ, сиромаха, сиромахоу; сиромаше, сиромаси.**

Сѫщиятъ характеръ сѫ запазили гласнитѣ и въ новобългарския езикъ: а, о, у, ѫ (ъ) сѫ твърди; е, и, ѣ меки. Гласната и, прѣдъ която не се промѣнятъ гърленитѣ съгласни, стои на мѣстото на старобълг. **ы**: книги, орѣхи и пр.

Произношение на гласнитѣ.

§ 6. Гласнитѣ **а, є, и, о, ѹ** въ старобългарски езикъ сѫ се произнасяли почти така, както се произнасятъ и въ днешния български езикъ; а произношението на гласнитѣ **ѣ, ъ, ь, ы, ѧ, ѫ** е било приблизително слѣдното:

1. **ѣ** се произносяло като *е*, разтегнато къмъ *а*, та отъ двата звукови елемента *(а* и *е)* се образувалъ единъ срѣденъ звукъ $\widehat{e^a}$, а послѣ се е развило и произношение $\widehat{\imath^a}$ = *я*: **вѣра** (в$\widehat{e^a}$ра), **дѣва** (д$\widehat{e^a}$ва), **лѣто** (л$\widehat{e^a}$то), **словѣне** (слов$\widehat{e^a}$не). Въ нѣкои старобългарски нарѣчия твърдѣ отрано почнало да се произнася повече като отворено *е*.

Отъ това срѣдно произношение на **ѣ** въ днешния български езикъ се е развило двояко произношение: като отворено *е* и като *я*; а отъ това и въ едни български нарѣчия и поднарѣчия изглаша днесъ само като отворено, чисто *е*, а въ други и като *е* и като *я*.

Произношението на *ѣ* е единъ отъ звукословнитѣ признаци, по които общиятъ български говоръ се разпада на двѣ главни нарѣчия: източно и западно; въ източното нарѣчие изглаша и като отворено *е* и като *я*, а въ западното — само като отворено *е*.

Двойното произношение на *ѣ* въ източнобългарското нарѣчие е подведено подъ слѣдния фонетиченъ законъ: *ѣ* съ ударение и прѣдъ твърда сричка изглаша *я*, напр.: мл*ѣ*ко (мл*я*ко), хр*ѣ*нъ (хр*я*нъ), р*ѣ*па (р*я*па), пр*ѣ*коръ (пр*я*коръ), а при останалитѣ случаи, повече на брой — безъ ударение, или съ ударение, но прѣдъ мека сричка — то изглаша отворено *е*, напр.: мл*ѣ*ченъ (мл*е*̀ченъ), мл*ѣ*кàрь (мл*е*кàрь), пр*ѣ*корявамъ (пр*е*корàвамъ); л*ѣ*тенъ (л*е*̀тенъ), л*ѣ*тỳвамъ (л*е*тỳвамъ).

Забѣлѣжка. Въ книжовния български езикъ правописътъ на *ѣ* е етимологиченъ, а произношението източнобългарско.

2. ъ и ь сѫ характеристични старобългарски гласни: тѣ сѫ се произнасяли неясно (тъмно): ъ се е произнасялъ като тъмно *о*, а ь — като тъмно *е*.

ъ и ь въ старобългарския езикъ въ началото на писменостьта не сѫ имали двойна употрѣба, както въ днешния български езикъ, защото тогава (IX. в.) всички старобългарски думи завръшвали на гласна, та и ъ-ветѣ въ краесловието образували отворена сричка,[1]) а не както въ днешния български езикъ; напр.: **зълъ** (2-срична) = зъл(ъ) (едносрична), **рабъ** (2-срична) = роб(ъ) (едносрична), **дымъ** (2-срична) = дим(ъ) (едносрична), **дьнь** (2-срична) = ден(ь) (едносрична), **конь** (2-срична) = (кон(ь) (едносрична); **растемъ** (3-срична) = растем(ъ) (2-срична) и пр.

Тая стара езикова особеность не е останала за дълго врѣме въ езика. Вече въ края на X. в., откогато датуватъ и нашитѣ най-стари писмени паметници, ъ-ветѣ почнали:

а) редовно да изчезватъ отъ крайнитѣ срички и отворенитѣ ъ-ви срички да се обрѫщатъ въ затворени; напр.: **без, къз, под, от** и пр. намѣсто **безъ, къзъ, подъ, отъ**; **народ** нам. **народъ, късток** нам. **късток[ъ], свѣтильник** нам. **свѣтильникъ, ден** нам. **дьнь** и пр.;

б) въ затворенитѣ срички да се замѣстватъ съ чисти гласни *о* и *е*, или пъкъ съвършено да изчезватъ и губятъ сричката, която сѫ образували по-рано; напр.: **день** нам. **дьнь, ко мнѣ** нам. **къ мьнѣ, тенко** нам. **тьнько, сребро** нам. **сьребро, многъ** нам. **мъногъ, пчела** нам. **бъчела** и **пъчела, рокъ** нам. **рѫкъ, менѣ** нам. **мьнѣ, брати** нам. **бьрати** и пр.;

в) да се замѣстятъ единъ съ другъ, особено **ъ** вм. **ь**, което явно показва, че звукътъ на **ь** се е изравнилъ съ тоя на **ъ**, както това се вижда и въ днешния книжовенъ езикъ, дѣто звукътъ на *ь* се чуе само въ членуванитѣ форми съ меко окончание; напр.: **лъстець** нам. **льстьць, пъклъ** нам. **пьклъ, пъстръ** нам. **пьстръ, кръстъ** нам, **крьстъ.**

Въ днешния книжовенъ езикъ отъ двата старобългарски ера (**ъ** и **ь**) въ срѣдата на думитѣ се е развилъ единъ тъменъ звукъ *ж* (ъ), който бѣлѣжимъ съ *ъ*, напр. дъно (**дъно**), дъждъ (**дъждъ**), дъска (**дъска**); тъмно (**тьмьно**), тънъкъ (**тьнькъ**), лъстя (**льстити**) и пр. а въ края на думитѣ по традиция се пишатъ

---

[1]) Отворена е сричката, когато завръшва на гласна, напр.: ма-ма, ба-ба, дѣ-те, а затворена, когато завръшва на съгласна, напр. май-чин(ъ), зъл(ъ), бо-лѣст-(ь) — бо- (отворена) -лѣст(ь) (затворена).

и двата ера (ъ и ь), безъ да иматъ звуково значение; такова тѣ получаватъ при членуваната форма: *ъ* като *ж*, а ь като *йъ* (іж), напр. човѣкътъ(ъ), столътъ(ъ); коньтъ(ъ) — конйътъ(ъ), царьтъ — царйътъ и пр.

3. **ы** е бѣлѣгъ на звукъ *и* произнесенъ тъмно. За да чуемъ приблизително тоя звукъ, трѣба да си приготвимъ устата за *и*, а да изговоримъ *у*. Тоя звукъ е билъ много близъкъ до звука на *ъ*, та въ старитѣ паметници често се срѣща **ъ** вм. **ы**. Съ течение на врѣмето той се е развилъ въ чистъ звукъ *и*, та въ днешния български езикъ съ бѣлѣга *и* отбѣлѣзваме и двата старобългарски звука **и** и **ы**; напр.: **кытка** = китка, **мышь** = мишка, **рыба** = риба, **рыбы** = риби, **кънигы** = книги, **имѧ** = име и пр.

Забѣлѣжка. Звукътъ на ы най-добрѣ е запазенъ въ руския езикъ.

Схема за произношение на тъмнитѣ гласни.

Приготви усатата за *и* — изговори — о / е / у — чува се — **ъ** / **ь** / **ы**

4. **ѧ** и **ѫ** сѫ носови гласни. Нашитѣ прѣпрадѣди покрай чистото произношение на гласнитѣ (ясни и тъмни) **є**, (**и**, **ь**) и **о**, (**ъ**) произнасяли сѫщитѣ гласни и прѣзъ носъ; за това произношение въ старобългарската азбука има особени бѣлѣзи, наречени носовки.

Меката гласна **є** (**и**, **ь**), произнесена изъ носъ, се отбѣлѣзвала съ бѣлѣга **ѧ** (= **єн**); напр. **рѧдъ** (= **рєндъ**), **пѧть** (= **пєнть**), **поглѧдъ** (= **поглєндъ**) и пр.

Твърдата гласна **о** (**ъ**), произнесена изъ носъ, се отбѣлѣзвала съ бѣлѣга **ѫ** (= **он**); напр.: **мѫжь** (= **монжь**), **пѫть** (= **понть**), **гѫба** (= **гомба**), **ѕѫбъ** (**ѕомбъ**) и пр.

Прѣзъ първия периодъ на книжнината (IX. в.) носовкитѣ, като гласни звукове, както въ срѣдисловието, така и въ краесловието, сѫ образували отворени срички. Споредъ тоя законъ затворенитѣ срички **-єн-** **-ьн-**, щомъ сѫ дохаждали прѣдъ съгласна, обръщали се въ носова гласна и съ прѣдната съгласна образували отворена сричка; напр.: **пь-нѫ** (пъна) **пь- нѫ** сѫ отворени срички, но **пьн-ти** (**пьн-** затворената сричка) прѣдъ отворената **-ти** ще се обърне въ отворена, като отъ сричка **ьн** се образува носовка **ѧ**, та отъ **пьн-ти** се явява **пѧти**. Затворенитѣ пъкъ срички **он-**, **ън-**, **ан-** прѣдъ съгласни образували отворени срички съ носова гласна **ѫ**, напр.: **берѫ** = **бер** + **ом**; **берѫтъ** = **беро** + **нтъ** и пр.

Въ днешния книжовенъ български езикъ носови гласни нѣма, защото тѣ твърдѣ отрано почнали да изчезватъ отъ стрия говоримъ езикъ, като се употрѣбявали въ писмения само по традиция.

Носовкитѣ **ѧ** и **ѫ**, ако и да сѫ се запазили за дълго врѣме на писмо, имали сѫ вече чисто произношение, каквото редовно е развито въ днешния говоримъ и писменъ езикъ, като не се смѣтатъ остатъцитѣ, въ нѣкои говори, като напр.: зъмб. ренд, дъмб, гренда, пент, девент и пр.

Отъ носовката **ѧ** въ днешния книжовенъ езикъ имаме чисто *е*: редъ **(рѧдъ)**, месо **(мѧсо)**, меко **(мѧгъко)**, петь **(пѧть)**, ме, **(мѧ)** те, **(тѧ)** се **(сѧ)**.

Отъ носовката **ѫ** въ днешния книжовенъ езикъ имаме два звука: *ѫ* и *а:* напр.: мѫжъ **(мѫжь)**, пѫть **(пѫть)**, зѫбъ **(ꙁѫбъ)**, гѫба **(гѫба)**, сѫ **(сѫтъ)** и пр. и тека **(текѫ)**, пека **(пекѫ)**, бера **(берѫ)**, метна **(метнѫ)**, дигна **(двигнѫ)**, еднажъ **(ѥднѫжди)** и пр.

Двоякото писане въ днешния езикъ *ѫ* и *а* вм. стб. **ѫ** се дължи на двоякото измѣняване на носовката **ѫ** и като ъ (ѫ) и като *а*. Двоякото пъкъ измѣнение на **ѫ** е вториятъ дѣлитбенъ признакъ на двата главни говора: източнобългарски съ произношение *ѫ* (ъ) и западно-български съ произношение *а*.

Съгласни звукове.

§ 7. Съгласнитѣ звукове отъ началото на писменостьта (IX. в.) и до днесъ сѫ сѐ едни и сѫщи и сѫ запазили сѫщитѣ си бѣлѣзи съ изключение на бѣлѣга **ѕ** и *й* (j, йота).

Въ новобългарската азбука нѣма бѣлѣгъ **ѕ**, а въ старобългарската нѣма буква за съгласната *й*, макаръ че тоя звукъ е игралъ голѣма роль въ звукословието, както прѣдъ гласнитѣ, така и слѣдъ съгласнитѣ.

Дѣление на съгласнитѣ.

§ 8. Споредъ говорнитѣ органи, дѣто става учленението, съгласнитѣ въ българския езикъ (старъ и новъ) се дѣлятъ на:

1. гърлени: **г, к, х.** / г, к, х.

2. зѫбни: **д, т, н, ꙁ, ѕ, с, ц;** / д, т, н, з — с, ц. Отъ зѫбнитѣ **н** се нарича и носово, а **ꙁ, ѕ, с, ц** — съскави, поради звука, що издаватъ.

3. небни: { **н (j) ж, ч, ш (щ, жд).** / й, ж, ч, ш (щ, жд).

4. устни: { **б, в, м, п, ф; м се нарича и носово.** / б, в, м, п, ф.

5. езични: { **л, р.** / л, р.

§ 9. Съгласнитѣ **г, к, х; д, т, н; н; б, в, м, п, ф; л, р** сѫ основни, а съгласнитѣ **ж, ч, ш (щ, жд) ѕ, з, с** производни, защото **ж, ч, ш, ѕ, з, с, ц** произлизатъ отъ гърленитѣ **г, к, х,** а **щ, жд** отъ зѫбнитѣ **т, д.**

Забѣлѣжка. **з** и **с** се срѣщатъ и като основни звукове.

§ 10. Споредъ звучностьта си съгласнитѣ се дѣлятъ на:

1. звучни (ясни): { **г, н, ж; д, н, з; б, м, в; л, р; ѕ, жд.** / г, й, ж, д, н, з, б, м, в, л, р.

2. безвучни (тъмни): { **к, х; ш, т, с, п; ф; ц, щ, ч.** / к, х; ш. т, с, п; ф; ц. щ, ч.

Въ говора при съчетанието на тъмни съ ясни съгласни и обратно има взаимно влияние: яснитѣ съгласни *б, в, г, д, ж з* прѣдъ тъмни се чуватъ като съотвѣтнитѣ имъ тъмни *п, ф, к, т, ш, с* и обратно, тъмнитѣ прѣдъ ясни се чуватъ ясни. Това взаимно влияние се е отразило въ старобългарската писменость само при съгласната **з** въ прѣдставкитѣ **без-, въз-, из-, раз-,** които прѣдъ тъмни съгласни сѫ писани **бес-, въс-, ис-, рас-: бес-пѫтние, въс-плачѫти, въс-приꙗти, ис-просити, рас-каꙗние** и пр.

Въ новобълг. езикъ прѣдставкитѣ *без-, въз-, из-, раз-,* както и *в-, с-, от-* се пишатъ непромѣнено — етимологически: *без*-крайно (а не *бес*-крайно), *въз*-питание (а не *въс*-питание), *из*-питъ, *из*-токъ (а не *ис*-питъ, *ис*-токъ), *раз*-казъ, *в*-купъ, *в*-кусъ (а не *ф*купъ, *ф*кусъ), *с*говоръ, *с*боръ (а не *з*говоръ, *з*боръ), *от*говоръ, *от*ричамъ и пр.

Влияние на й (j) върху гласнитѣ и съгласнитѣ.

§ 11. Измежду съгласнитѣ най-голѣмо значение има съгласната *й* (j), защото тя влияе върху гласни и съгласни, та съ тѣхъ ставатъ различни промѣни. Най-важни промѣни сѫ слѣднитѣ:

I. Промѣни на гласнитѣ. Гласнитѣ: **а, є, оу, ѧ, ѫ,** слѣдъ *й* не се измѣнятъ, а се съединяватъ съ *й*, та се образуватъ сложни —

йотувани гласни: **ꙗ, ѥ, ю, ѩ, ѭ**; гласнитѣ: **о, ѣ, ы, ь, ъ**, съединени съ *й*, се промѣнятъ; а гласната **и** нито се йотува, нито се промѣня; и тъй:

1. **й + о** дава **ѥ**, защото въ старобългарския езикъ не е имало звукъ *йо;* напр.: **полѥ** нам. **полйо**, **ꙁмиѥ** нам. **ꙁмийо (ꙁмиꙗ)**, **ꙁемлѥ** нам. **ꙁемлйо (землꙗ)**.

2. **й + ъ** = { **’ь**, **’и** }: **кон’ь** нам. **конйъ**, **краи** нам. **крайъ** и пр.

3. **й + ы** = { **ѩ**, **’и** }: **конѩ** нам. **конйы** и **кон’и** нам. **конйы**.

4. **й + ѣ** = { **ꙗ**, **’и** }: **ꙗмь** нам. **йѣд+мь**, **кон’и** нам. **конйѣ**, **ꙁмии** нам. **ꙁмийѣ** и пр.

Забѣлѣжка. Сѫщитѣ промѣни ставатъ и слѣдъ другитѣ небни съгласни (§ 22 и 25).

II. Промѣни на съгаснитѣ. Най-важни промѣни на съгласнитѣ отъ влияние на *й* сѫ слѣднитѣ:

1. **т, д** + **й** = { **щ**: **хотѣти—хотјѫ—хощѫ**. **жд**: **ходити—ходјѫ—хождѫ**. }

2. **с, з** + **й** = { **ш**: **пьсати—писјѫ—пишѫ**. **ж**: **маꙁати—мазјѫ—мажѫ**. }

3. **п, б, в, м** + **й** = { **пл’**: **тръпѣти—тръпјѭ—тръплѭ**. **бл’**: **любити—любјѫ—люблѭ**. **вл’**: **ловити—ловјѭ—ловлѭ**. **мл’**: **ломити—ломјѫ—ломлѭ**. }

Промѣна наореннитѣ гласни.

§ 12. Промѣнитѣ наореннитѣ гласни ставатъ по два начина: чрѣзъ степенуване и чрѣзъ удължаване на коренната гласна.

1. Степенуване на коренниъ гласни. Въ думи съ единъ и сѫщъ коренъ често коренната гласна се замѣнява съ други гласни по извѣстни закони. Това фонетическо явление се нарича степенуване, защото гласнитѣ: **ь, ѣ, о, а** прѣдставятъ единъ видъ разни степени — низки и високи — на гласната **є**: **рекѫ- рьци, рѣчь, пророкъ**. Главната причина за степенуването е ударението.

Степенува се:

I. **ь—є—о**; напр.:

рьци—рекѫ—про-рокъ
тьци—текѫ—тоучити—про-токъ.

Отъ съединението на тѣзи гласни съ носовото **н** се образуватъ прѣдъ съгласни носовки: **ѧ, ѫ**; напр.:

ѕвьнѣти—ѕвакнѫти—ѕвонъ—ѕвѫкъ (звукъ).
на-пьнѫ—на-пѧти—о-пона (завѣса) — **пѫто** (букаи).

Отъ съединението на сѫщитѣ гласни съ **р** и **л** се образуватъ слѣднитѣ два вида съчетания:

а) прѣдъ гласна се образуватъ срички *ър, ер, ор, ъл, ел, ол; б)* прѣдъ съгласна *ъ, е, о* се прѣмѣтатъ слѣдъ **р** и **л**, дохаждатъ между двѣ съгласни и се промѣнять **ь** въ **ъ**, **є** въ **ѣ**, **о** въ **а**, както слѣдва:

а) **ьр—єр—ор** или **ьл—єл—ол** прѣдъ гласната и
б) **ръ—рѣ—ра** или **лъ—лѣ—ла** (между двѣ съгласни); напр.:

бьрати—берѫ—из-боръ; стьлати— стелѫ—столъ.
врътѣти—врѣтено—вратъ (вм. въртѣти—вертено—вортъ).
съ-влъвъ—влѣкѫ—влакъ.

II. **ь—и** (-ьй)—**ѣ** (-ой). напр.:

вьѭ—вити—вѣньць—повои.
бьѭ—бити—бои (бой).

III. **ъ—ы** (-ъв)—**оу** (-ов). напр.:

рѫдѣти сѧ (червенѣя се) — **рыждь—роуда.**
крыти (покривамъ) — **кръвенъ—кровъ.**

Сѫщитѣ фонетични явления се срѣщатъ и въ новобългарски езикъ:

речи—пророкъ,
течи—протокъ,
въртя—врѣтено—вратъ.
вия—вѣнецъ—повой.
бия—бой.
покривамъ—покровъ и пр.

2. Удължение на кореннитѣ гласни. При образуване многократни (повторителни) глаголи кореннитѣ гласни: є, о, ь, ъ се удължаватъ въ ѣ, а, и, ы; напр.:

1. є — ѣ: плєтѫ, плєсти — съплѣтати; грєбѫ, грє(б)ти — погрѣбати.
2. о — а: бодѫ, бости — пробадати; колѭ, клати — заклати.
3. ь — и: рьци — прорицати: бьрати — из-би-рати.
4. ъ — ы: дъхнѫти — дыхати; сълати — по-сылати.

Тѣзи звукови промѣни сѫ запазени и въ днешния езикъ най-вече при глаголитѣ, кога си мѣнятъ вида; напр.: лежа — лѣгамъ, залѣгамъ; положа, полагамъ; бода, избаждамъ; тека, изтичамъ, точа и пр.

Б. Видословие.

(Морфология).

§ 13. Видословието ни запознава съ измѣняемитѣ и съ неизмѣняемитѣ части на рѣчьта.

То се дѣли на: 1) учение за имената и тѣхното склонение; 2) учение за глагола и неговото спрежение; 3) учение за неизмѣняемитѣ части на рѣчьта.

I. Измѣняеми части на рѣчьта.

§ 14. Измѣняемитѣ части на рѣчьта сѫ имена и глаголи. Съставнитѣ имъ части сѫ: коренъ и мѣнитба, или коренъ, основна приставка и мѣнитба. Коренътъ самъ, или съ основната приставка, е основа на думата.

Учение за имената и тѣхното склонение.

§ 15. Имената сѫ: сѫществителни, прилагателни, числителни и мѣстоимения; тѣ иматъ родъ, число и падежъ.

§ 16. Родъ. Сѫществителнитѣ, като имена на вещественни (конкретни) прѣдмети или на отвлѣчени (абстрактни) нѣща, сѫ отъ три рода:

1) Сѫществителни отъ мѫжки родъ съ именителни окончания: **ъ, ь, и (й), о, а, ы** (новобълг.: ъ, ь, й, о, а); 2) сѫществителни отъ срѣденъ родъ съ именителни окончания: **о, ѥ (є), ѧ** (новобълг.: о, е) и 3) сѫществителни отъ женски родъ съ именителни окончания: **а (ꙗ), ь, и, ы** (новобълг.: а, я, ь).

У другитѣ имена (прилагателни, числителни и мѣстоимения — освѣнъ личнитѣ) родътъ зависи отъ рода на сѫществителното, при което стои, като получаватъ и родова приставка.

§ 17. Число. Имената въ старобългарски езикъ сѫ употрѣбявани въ три числа: единствено, двойствено и множествено; а въ новобългарски — само въ двѣ: единствено и множествено.

§ 18. Падежъ. Падежитѣ въ старобългарски езикъ сѫ седемь: имениталенъ, родителенъ, дателенъ, винителенъ, звателенъ, творителенъ и мѣстенъ.

При всички имена за двойствено число се употрѣбяватъ само три форми: една за имениталенъ, винителенъ и звателенъ; една за родителенъ и мѣстенъ; една за дателенъ и творителенъ.

Въ новобългарски езикъ сѫ запазени за нѣкои имена само четири падежа: именителенъ, винителенъ, дателенъ и звателенъ, а за други само два: именителенъ и звателенъ.

Склонение.

§ 19. Склоненията сѫ именни, мѣстоименни и сложни. По именното склонение се склонятъ имена: сѫществителни, прилагателни и числителни; по мѣстоименното — мѣстоименията и нѣкои числителни, а по сложното — сложни прилагателни и причастия.

А. Именно склонение.

а) Сѫществителни имена.

§ 20. Именното склонение се състои отъ петь отдѣлни склонения, а споредъ рода на сѫществителнитѣ имена различаваме двѣ главни склонения: 1-во за сѫществителни отъ мѫжки и срѣденъ родъ съ именително окончание **-ъ, -ь, -и,** (м. р.) и **-о, -ѥ** (**-є**) (ср. р.), а родително **-а** (**-ꙗ**), а само при нѣкои случаи и **-ѹ**; 2-ро за сѫществителни отъ женски родъ съ именително окончание **-а** (**-ꙗ**), **-и** и родително **-ы** и **-ѧ**; по това склонение се склонятъ и сѫществителни отъ мѫжки родъ съ окончание **-а, -и: владыка, книгопиица, велможа, вѣтии** и пр.

Освѣнъ двѣтѣ главни склонения има и други двѣ (III. и IV.), споредъ които се склонятъ твърдѣ малко имена отъ тритѣ рода съ именителни окончания **-ь, -и, -о, -ы, -ѧ**. Обаче тѣзи склонения, особено IV., не сѫ запазили за дълго старитѣ падежни окончания, а почнали да приематъ падежни окончания споредъ рода си отъ I. или II. склонение.

I. Склонение.

§ 21. По първо склонение се скланятъ имена отъ мѫжки и срѣденъ родъ съ именителни окончания **-ъ, -ь, -и** (м. р.) и **-о, -ѥ (є)** (ср. р.). Имената отъ това склонение се скланятъ по два образеца: първия образецъ *-о*-склонение, втория *-ъ*-склонение.

1. Образецъ. О-склонение.

По този образецъ се скланятъ имена отъ мѫжки и срѣденъ родъ съ именителни окончания **-ъ, -ь, -и** (м. р.) и **-о, -ѥ, (є)** (ср. р.), а родително **-а (ꙗ)**. Именителнитѣ окончания **-ъ** и **-о** сѫ твърди гласни, а **-ь, -и, ѥ (є)** — меки. Всички падежни окончания на първия видъ имена стоятъ слѣдъ твърда съгласна, а на втория слѣдъ мека, небна съгласна или гласна. Споредъ това о-склонение се състои отъ двѣ основи: твърди и меки. Твърдитѣ основи завършватъ на основна гласна -о: **рабо, село,** а мекитѣ — на **-ѥ (є): полѥ, оучєниѥ, ложє.**

а) Твърди О-основи.

По долнитѣ примѣри се скланятъ:

а) сѫществителнитѣ: **разоумъ, съборъ, гласъ, дѫбъ, зѫбъ, народъ, богъ, мозгъ, воскъ, отрокъ, доухъ, слоухъ, гнѣздо, дъно, стадо, чадо, иго, роухо** и др.

б) прилагателнитѣ: **добръ, добро; лѣвъ, лѣво; зеленъ, зелено; высокъ, высоко** и пр.

	Единствено число.		Множествено число.	
	мѫжки родъ	срѣденъ родъ	мѫжки родъ	срѣденъ родъ
Им.	**рабъ**	**село**	**раби**	**села**
Р.	**раба**	**села**	**рабъ**	**селъ**
Д.	**рабоу**	**селоу**	**рабомъ**	**селомъ**
В.	**рабъ**	**село**	**рабы**	**села**
Зв.	**рабе**	**село**	**раби**	**села**
Тв.	**рабомь**	**селомь**	**рабы**	**селы**
М.	**рабѣ**	**селѣ**	**рабѣхъ**	**селѣхъ**

Двойствено число.

Им. В. Зв.	**раба**	**селѣ**
Р. М.	**рабоу**	**селоу**
Д. Тв.	**рабома**	**селома**

Гърленитѣ съгласни *г*, *к*, *х* прѣдъ мекитѣ гласни: **є** (зв. п. ед. ч.), **ѣ** (м. п. ед. ч., им. зв. дв. ч.), **-ѣхъ** (м. п. мн. ч.), **и** (им. и зв. мн. ч.) се промѣнятъ:

а { г прѣдъ є въ ж: **богъ, боже; благъ, блаже; драгъ, драже.**
  { г „ ѣ и и „ ѕ. **боѕѣ, боѕѣхъ, боѕи; блаѕѣ, блаѕѣхъ, блаѕи.**

б { к „ є „ ч: **отрокъ, отроче; чловѣкъ, чловѣче.**
  { к „ ѣ и и „ ц: **отроцѣ, отроцѣхъ, отроци.**

в { х „ є „ ш: **сиромахъ, сиромаше; доухъ, доуше.**
  { х „ ѣ и и „ с: **сиромасѣ, сиромасѣхъ, сиромаси.**

Това езиково явление въ днешния български езикъ не е навсѣкждѣ подпълно запазено; така, днесъ се говори и пише: Боже, човѣче, човѣци, раци, сиромаси, и проч., но други вмѣсто друзи, орѣхи вм. орѣси...

1. Упражнение.

1. **Мънози грѣшьници и мытари възлежаахѫ съ Іоусомь и оученикы юго.** 2. **Припаде къ колѣнома Ісоусокома.** 3. **Любите врагы каша.** 4. **Ста Ісоусъ при брѣѕѣ и рече: отиди безоумьне.** 5. **Даша коинокъ сьребро мънього.** 6. **Народъ стоꙗше на помор҄и (поморию).** 7. **Нѣстъ бо Богъ сътворилъ жидовьска ꙗзыка прѣжде, ни римьска, ни елиньска.** 8. **Оуподоби сѧ цѣсарьство небесьнок чловѣкоу цѣсарю.** 9. **Грѣшьници грѣшьникомъ въ ѕаимъ даѭтъ.** 10. **И ръпътаахѫ кънижьници и фарисеи къ оученикомъ юго.** 11. **Господи боже нашь, ѕаповѣдакъи намъ любити дроугъ дроуга и отъпоущати прѣгрѣшения дроугъ дроугоу, ты владико благодавьче и чловѣколюбьче сима рабома твоима, даждь има вѣрѫ непостыдьнѫ.**

б) Меки О-основи (й + о = ю (є)).

§ 22. По долнитѣ примѣри се скланятъ: а) сѫществителни отъ мѫжки родъ съ окончания -ь, -и и отъ ср. р. съ окончание -ю (є): **конь, пьнь, отьць, мѫжь, мечь, кошь, раи, краи, ратаи, пѣнаѕь; лицє, слъньцє, ꙗицє, ложє, ѫжє, полю, копьє (копию), оучєнию,** и др.; б) прилагателни: **синь, добль, божии, велии, малии, крѣплю, тоуню, льстьчє** и др.

Падежнитѣ окончания на мекитѣ основи не сѫ нови окончания, а само видоизмѣнени отъ познатитѣ вече твърди основи, възъ основа на слѣднитѣ звукови явления:

1. Мекитѣ основи завръшватъ на йотувано **є (ю)**, което омекотява прѣдната съгласна или пъкъ — на **є** слѣдъ мека (небна) съгласна:

ж, ѵ, ш, ѕ, з, с, ц, жд, шт, слѣдъ които никога не се пише **ю и ъ**, а винаги **є и ь**.

Забѣлѣжка. Въ днешния български езикъ, напротивъ, слѣдъ съгласнитѣ *ж, ч, ш, з, ц* не се пише ь, а ъ.

2. Твърдата гласна **ъ** слѣдъ меки съгласни и съгласната *й* винаги се промѣня въ **ь**, който никога не се йотува, а мекостьта на съгласната се отбѣлѣзва съ ˆ, напр. **конˆь** нам. **конйъ, кран** нам. **крайъ.**

3. Гласната **н** никога не се йотува, нито пъкъ се промѣня, а мекостьта на съгласната винаги се означава съ знака ˆ.

4. Гласната **о** не се йотува, защото въ старобълг. езикъ не е имало звукъ *йо,* а всѣко йотувапо *о* е минавала въ **ю**.

Забѣлѣжка. Въ новия български езикъ се е развилъ звукъ *йо*, който въ началото на думитѣ и слѣдъ гласна отбѣлѣзваме съ *йо*, а слѣдъ съгласна — съ *ьо:* Йорданъ, йотация, Панайотъ, зайо, байо, батьо, синьо и пр.

5. Гласната **ѣ** не се йотува; слѣдъ *й* или мека съгласна се промѣня въ **н**, а мекостьта на съгласната се означава съ ˆ.

6. Гласната **ы** не се йотува, а се промѣня въ **ꙗ**, (**ѧ**) и въ **н**.

Споредъ това при мекитѣ *о*-основи имаме:

1. вм. *йъ* -**ь** и -**н**; 2) вм. *йо*—**ю**; 3) вм. *йѣ* — **н**-; 4) вм. **йы -ꙗ** и **н**; а вм. *йь* ˆ**ь** и вм. *йн* ˆ**н**; а срѣщу *йа* -**ꙗ**, **йоу -ю**; както се вижда отъ долнитѣ примѣри:

Мѫжки родъ.

Единствено число.

Им.	**конˆь**	**мѫжь**	**кран**
Р.	**конꙗ**	**мѫжа**	**краꙗ**
Д.	**конюю**	**мѫжоу**	**краю**
В.	**конˆь**	**мѫжь**	**кран**
Зв.	**конюю**	**мѫжоу**	**краю**
Тв.	**конюмь**	**мѫжемь**	**краюмь**
М.	**конˆн**	**мѫжн**	**кран**

Множествено число.

Им.	**конˆн**	**мѫжн**	**кран**
Р.	**конˆь**	**мѫжь**	**кран**
Д.	**конюмъ**	**мѫжемъ**	**краюмъ**
В.	**конѧ**	**мѫжа**	**краѧ**
Зв.	**конˆн**	**мѫжн**	**кран**
Тв.	**конˆн**	**мѫжн**	**кран**
М.	**конˆнхъ**	**мѫжнхъ**	**кранхъ**

Двойствено число.

Им. В. Зв.	конѩ	мѫжа	краѩ
Р. М.	конюю	мѫжоу	краю
Д. Тв.	конѥма	мѫжема	краѥма

Сѫществителнитѣ отъ мѫжки родъ — имена на лица — съ окончания зь и -ць: кънѧзь, отьць зв. падежъ окончаватъ на е: къ-нѧже, отьче.

Срѣденъ родъ.

Единствено число.

Им. В. Зв.	полѥ	ложе	оучениѥ
Р.	полѩ	ложа	оучениѩ
Д.	полю	ложоу	оучению
Тв.	полѥмь	ложемь	оучениѥмь
М.	пол҄и	ложи	оучении

Множествено число.

Им. В. Зв.	полѩ	ложа	оучениѩ
Р.	пол҄ь	ложь	оучении
Д.	полѥмъ	ложемъ	оучениѥмъ
Тв.	пол҄и	ложи	оучении
М.	пол҄ихъ	ложихъ	оучениихъ

Двойствено число.

Им. В. Зв.	пол҄и	ложи	оучении
Р. М.	полю	ложоу	оучению
Д. Тв.	полѥма	ложема	оучениѥма

2. Упражнение.

1. Призъва архиѥреѩ и кънижьникы. 2. Мънога знамениѩ сътвори Ісоусъ. 3. Оуподоби сѧ цѣсарьство небесьноѥ чловѣкоу цѣсарю. 4. Бѫдѣте милосрьди, ꙗко и отьць вашь милосрьдъ ѥстъ. 5. Съплѣтоша вѣньць отъ трьниѩ. 6. Нынѣ же корабл҄ь отъ пристанища изводитъ сѧ и ꙗдромь окрилѩѭтъ сѧ. 7. Желааше насытити чрѣво своѥ отъ рожьць. 8. Подобьнъ ѥси мѫжоу оному пролиꙗвъшоуоумоу медъ и масло. 9. Хощѫ масло се и медъ про-

дати за пѣназа. 10. **Прѣмѫдрость же Божиꙗ съзьда къ срѣдьци ѥго храмъ себѣ.** 11. **Си сѫтъ братъ брата на съмрьть прѣдали и отьць чѧдо, прѣдъ цѣсари и прѣдъ кънѧѕи ихъ вели.**

2. Образецъ. ъ-основи.

§ 23 По тоя образецъ се скланятъ само сѫществителни имена отъ мѫжки родъ съ именително окончание **-ъ**, а родително **оу**; **сынъ, чинъ, волъ, домъ, полъ, миръ, медъ, вратъ, санъ.**

При тоя образецъ обрѫщатъ внимание слѣднитѣ падежни форми: дателенъ ед. ч., им., р. и зв. мн. ч. и род. и м. двойствено число, въ които основата завръшва на **-ок-**, **сынов-**

	Ед. ч.	Мн. ч.		Дв. ч.
Им.	**сынъ**	**сынове**	Им.	**сыны**
Р.	**сыноу**	**сыновъ**	В.	
Д.	**сынови**	**сынъмъ**	Зв.	
В.	**сынъ**	**сыны**	Р.	**сыновоу**
Зв.	**сыноу**	**сынове**	М.	
Тв.	**сынъмь**	**сынъми**	Д.	**сынъма**
М.	**сыноу**	**сынъхъ**	Тв.	

Падежнитѣ окончания на тоя образецъ се различаватъ отъ тѣзи на първия образецъ, поради което се поставя и като отдѣлно склонение (IV.), по което сѫ се скланяли повече имена, ала още въ началото на българската книжнина (IX. в.) много малко думи сѫ запазили горнитѣ падежни окончания, а повечето сѫ приели падежнитѣ окончания на първия образецъ, твърда основа, та твърдѣ рано настѫпило смѣсване на двѣтѣ различни склонения. При това взема прѣдимство склонението отъ първия образецъ.

Вслѣдствие на това смѣсване въ старобългарския езикъ почти всички думи отъ 2. образецъ се повеждатъ по 1. образецъ твърда основа, най-вече въ ед. ч. род., дат., зв. и тв.; мн. ч. дат. и дв. ч. им., в., зв.; р. м.; напр.: р. **сына**, дат. **сыноу**, зв. **сыне**, тв. **сыномь**; мн. ч. дат. **сыномъ**; дв. ч. им. вин. зв. **сына**, р. м. **сыноу**.

Нѣкои пъкъ думи отъ 1. образецъ почнали обратно да приематъ падежнитѣ окончания на втория образецъ, а особено за дат. и тв. п. ед. ч. и им. и род. мн. ч.; напр.: вм. **рабоу, богоу, адоу** и пр. **рабови, богови, адови** и пр.

Въ новобългарския езикъ почти всички едносложни сѫществителни, мѫжки родъ, съ именително окончание -ъ въ мн. ч. иматъ окончание -ове: попъ—попове, колъ—колове, столъ—столове, плъхъ—пълхове и пр.

Изключение: зѫбъ — зѫби, робъ — роби, пръстъ — пръсти и пр.

3. Упражнение.

1. **Помилоуи ны Ісоусе, сыноу Давидовъ.** 2. **Посълѭ сынъ мои.** 3. **Отъврьжеши сѧ мене три краты.** 4. **Тоу бѣ и мати сыновоу Ȥаведеовоу.** 5. **Призъва и въ домъ свои.** 6. **И сѫпротивъ лежѫщеѥ сътиѥ истъкѫщии си же медъ въ кровѣхъ полагаѥтъ.** 7. **Не посъла Богъ сынъ свои въ миръ да сѫдитъ мироу, нъ да сѪпасетъ сѧ миръ имь.** 8. **Повелѣ ити на онъ полъ.** 9. **Поусти Ісавоу братоу своѥмоу воловъ четыри десѧти.**

II. Склонение.

А. Основи.

§ 24. По II-ро склонение се скланятъ:

а) Сѫществителни отъ женски родъ съ окончания -а (ꙗ) -и: **рыба, дъска, игъла, вѣра, мольба, слоужьба, дрѧзга, мѫка, рѫка, моуха, снъха, доуша, земꙗ, овьца, дѣвица, польѕа, пищꙗ** (пища), **банꙗ, боурꙗ, ладии** (ладия), **свѧтыни** (светиня), **милостыни** (милостиня), **мълнии** (мълния), **кравии** (кошница) и др.

б) Сѫществителни отъ мѫжки родъ съ окончания -а (ꙗ) и -и: **владыка, слоуга, дрѣводѣлꙗ, пиꙗница, ꙗдьца** (гладникъ), **оубиица, вельможа, вѣтии** (говорникъ, ораторъ), **кънигчии** (ученъ), **сѫдии** (сѫдия), **сокачии** (готвачъ), **шаръчии** (рисувачъ) и др.

в) Прилагателни отъ женски родъ съ окончания -а (ꙗ) и и: **добра, дивьна, синꙗ, зъла;** по това склонение се скланятъ и прилагат. въ сравнителна степень ж. р. (§ 36) и причастията ж. р. (§ 77).

И при второ склонение различаваме двѣ основи — твърди и меки.

а) Твърди а-основи.

По долния примѣръ се скланятъ: **нива, рыба, дъска, игъла, мольба, дрѧзга, мѫка, рѫка, моуха, снъха, владыка, слоуга, добра, зъла, дивьна** и др.

Ед. ч.		Мн. ч.	Дв. ч.	
Им.	вѣра	вѣры	Им. В. Зв.	вѣрѣ
Р.	вѣры	вѣръ	Р. М.	вѣроу
Д.	вѣрѣ	вѣрамъ	Д. Тв.	вѣрама
В.	вѣрѫ	вѣры		
Зв.	вѣро	вѣры		
Тв.	вѣроѭ	вѣрами		
М.	вѣрѣ	вѣрахъ		

Гърленитѣ *г, к, х* прѣдъ меката гласна ѣ се мѣнятъ въ ѕ, *ц, с:* **книѕѣ (книꙁѣ), рѫцѣ, снъсѣ.**

б) Меки а-основи.

§ 25. Мекитѣ а-основи иматъ сѫщитѣ окончания само видоизмѣнени подъ влияние на мекитѣ съгласни или на съгласната *й*. Измѣненията вече ни сѫ познати отъ I-во склонение, а именно:

1. Гласнитѣ **а, оу, ѫ** се йотуватъ; 2. **й + о = ѥ**; 3. **й + ѣ = и**; 4. **й + ы = ѩ**; 5. **й + ъ = 'ь и и**.

Слѣдъ съгласнитѣ **ж, ч, ш, щ, ѕ, ц, с** не се пише йотувана гласна.

По долнитѣ примѣри се скланятъ: **доуша, змиꙗ, овьца, дѣвица, польѕа, пишта, банꙗ, конꙗ, боурꙗ, ладии, сватын'и, милостын'и, мълнии, крабии, дрѣводѣлꙗ, пиꙗница, оубиица, ꙗдьца, вѣтии, кънигачии, сѫдии, шаръчии, синꙗ, мен'ьши, несѫщи** и др.

Единствено число.

Им.	боурꙗ	доуша	дѣвица	змиꙗ
Р.	боурѩ	доушѧ	дѣвицѧ	змиѩ
Д.	боур'и	доуши	дѣвици	змии
В.	боурѭ	доушѫ	дѣвицѫ	змиѭ
Зв.	боурѥ	доушє	дѣвицє	змиѥ
Тв.	боурѥѭ	доушєѭ	дѣвицєѭ	змиѥѭ
М.	боур'и	доуши	дѣвици	змии

Множествено число.

Им. В. Зв.	боурѩ	доушѧ	дѣвицѧ	змиѩ
Р.	боур'ь	доушь	дѣвиць	змии
Д.	боурꙗмъ	доушамъ	дѣвицамъ	змиꙗмъ
Тв.	боурꙗми	доушами	дѣвицами	змиꙗми
М.	боурꙗхъ	доушахъ	дѣвицахъ	змиꙗхъ

Двойствено число.

Им. В. Зв.	**боур'и**	**доуши**	**дѣвици**	**змии**
Р. М.	**боурю**	**доушоу**	**дѣвицоу**	**змию**
Д. Тв.	**боуриꙗма**	**доушама**	**дѣвицама**	**змиꙗма**

Прилагателнитѣ, като се скланятъ, съгласуватъ се по родъ, число и падежъ съсъ сѫществителнитѣ, при които стоятъ; напр. **синꙗ книга, синѭ книгы, син'и книѕѣ, синѥ книго, синѭ книгѫ.** и пр.

Въ днешния български езикъ сѫществителнитѣ отъ женски родъ иматъ само двѣ падежни форми за ед. ч. именит. и зв.: риба — рибо, книга, — книго, рѫка — рѫко, жена, — жено, душа — душо, дѣвица — дѣвице, змия — змийо, — буря — бурьо и пр. а за мн. ч. само една съ окончание *и*.

Именителната форма ед. ч. служи и за дат. съ прѣдлога *на* и за вин. съ или безъ прѣдлогъ. А въ народнитѣ пѣсни, като остатъкъ, се срѣща и дат. падежъ съ окончание *и:*

Рѫка (им.) рѫка (вин.) мие. Поиска риба. Отива за риба. Тая книга се падна на жена. Петко Ради пръстенъ даде.

Така се срѣщатъ: майци, снахи, зълви и пр.

4. Упражнение.

1. **Прѣжде оубо словѣне не имѣахѫ книгъ, нъ чрътами и рѣзами чьтѣахѫ и гатаахѫ.** 2. **Възьрите на пътицѧ небесьныꙗ.** 3. **Нынѣ же корабл'ь отъ пристанища изводитъ сѧ и ꙗдромь окрилꙗѥтъ сѧ, и играѥтъ делфинъ, рыба морьскаꙗ; си бо зимѣ не въсходитъ, нъ веснѣ начьнетъ мѣтати сѧ врьхоу воды.** 4. **Слава моꙗ вънесе главѫ моѭ.** 5. **Показа Ісоусъ оученикомъ рѫцѣ и ребра своꙗ.** 6. **Постави старѣишины по вьсеи земл'и да съберѫтъ пѧтѫѭ часть жита.** 7. **Тако бо подобаѥтъ намъ испльнити вьсакѫ правьдѫ.** 8. **Ни главоѭ своѥѭ клъни сѧ.** 9. **Нинѣ же самои тебѣ запрѣщаѭ трасавице.** 10. **Иже колижьдо напоитъ ѥдиного отъ малихъ сихъ чашѫ стоудены воды.** 11. **Овьцѧ моꙗ гласа моѥго слоушаѭтъ.** 12. **Мъногы тьмы мѫжь и женъ събираахѫ сѧ.**

§ 26. Освѣнъ двѣтѣ основни склонения, по които се скланятъ сѫществителни отъ мѫжки, срѣденъ и женски родъ, има още двѣ склонения, по които се скланятъ имена отъ тритѣ рода; тѣ образуватъ III. и IV. склонение.

III. Склонение.

§ 27. По III-то склонение се скланятъ само сѫществителни отъ мѫжки и женски родъ съ именително окончание **-ь**, а род. **-и**. Третото склонение се нарича *и*-склонение. Падежнитѣ окончания за мѫжки и женски родъ сѫ еднакви освѣнъ тв. п. ед. ч. и им. и зв. мн. ч.

По долнитѣ примѣри се скланятъ:

а) сѫществителни отъ мѫжки родъ: **гвоздь, голѫбь, гость, господь, грътань, звѣрь, зать, лакъть, нокъть, огнь, пѫть, тать** (крадецъ), **медвѣдь, печать, чрьвь, ѫгль, маломошть, оушидь** (бѣглецъ), а **людье** само въ мн. ч.

б) сѫществителни отъ жен. родъ: **брань, вѣдь, вьсь, гыбѣль, дань, жизнь, зъль, кѫпѣль, кость, мѣдь, мощь, мышь** (мишка), **нощь, памать, плъть, падь, съмрьть, тварь, ходь, чьсть, часть** (часть), **ıадь, юность, ıасли** (послѣдната само въ мн. ч.).

в) числителнитѣ: **трье (три), четыре (четыри)** само въ мн. ч., а **пать, шесть, седмь, осмь, девать и десать** (като единица отъ множество) въ тритѣ числа.

Единствено число.

	мѫж. р.	жен. р.
Им. В.	**гость**	**кость**
Р. Д. Зв. М.	**гости**	**кости**
Тв.	**гостьмь**	**костьѭ(-ниѭ)**

Множествено число.

Им. и Зв.	**гостье (-ние)**	**кости**
Р.	**гостьи (-ии)**	**костьи (-ии)**
Д.	**гостьмъ**	**костьмъ**
В.	**гости**	**кости**
Тв.	**гостьми**	**костьми**
М.	**гостьхъ**	**костьхъ**

Двойствено число.

Им. В. Зв.	**гости**	**кости**
Р. М.	**гостью (-ию)**	**костью (-ию)**
Д. Тв.	**гостьма**	**костьма**

Отъ сѫществителнитѣ отъ III. склонение само слѣднитѣ сѫ запазили въ новобългарския езикъ старото си окончание (ь):

а) отъ м. р.: день, зѣть, лакъть, нокъть, огънь, пѫть, сънь;

б) отъ женски родъ: власть, гибель, зависть, кость, масть, мисъль, мѣдь, мъсть, нощь, паметь, пѣсень, плъть, пръсть, рѣчь, скръбь, смръть, страсть, тварь, часть, честь;

в) много сѫщ. имена отъ женски родъ съ окончание -ость: младость, радость, старость, хубость и пр.

Множествено число окончаватъ на *и:* лакти, нокти, кости, мисли и пр.

Нѣкои имена отъ м. р. образуватъ мн. ч. съ окончания -ьове и -ища: зетьове, огньове, пѫтища, сънища.

Други имена не се употрѣбяватъ въ мн. ч.: гибель, зависть, масть, паметь, пръсть и пр.

5. Упражнение.

1. **Нынѣ же пастоухъ и краварь състраѭжтъ скирѣли.** 2. **И по нѣкыихъ дьньхъ рече жена къ мѫжоу своѥмоу.** 3. **Отиди сотоно отъ сихъ двьреи и отъ сихъ четыръ ѫглъ.** 4. **Господь нашь, Ісоусъ Христосъ, ни грады, ни вьси не оставлѣѥтъ.** 5. **Положи сынъ свои въ ꙗсльхъ.** 6. **Отъбѣгни отъ нѥго и не имѣи памати на нѥмь.** 7. **Аще ли потрасетъ сѧ землꙗ оу нощи, рать бѫдетъ и матежь великъ въ людьхъ.** 8. **Възбраниѭтъ ти вьсѣхъ пѫтьи и вьсѣхъ стьꙃь.** 9. **Аще възгрьмитъ растѫщи лоунѣ, то вьсемоу обилиѥ, а цѣсарю погыбѣль и болѣꙁнь.** 10. **Къто сѫтъ си, иже сѫтъ до поꙗса въ огни.**

IV. Склонение.

§ 28. По IV-то склонение се скланятъ останалитѣ сѫществителни отъ тритѣ рода съ именителни окончания:

а) сѫществителни отъ мѫжки родъ съ окончание -ь и -ы (постаро): **камень (камы)**, **пламень (-ы)**, **ремень**, **корень**, **дьнь**, **ꙗчьмень**;

б) сѫществителни отъ женски родъ съ окончания -**ѧ**, -о: 1. **имѧ**, **брѣмѧ**, **врѣмѧ**, **вымѧ**, **знамѧ**, **писмѧ**, **племѧ**, **сѣмѧ**, **чисмѧ**; 2. **телѧ**, **вноучѧ**, **котѧ**; 3. **дрѣво**, **дѣло**, **коло**, **небо** и пр.;

в) сѫществителни отъ женски родъ съ именителни окончания -и, -ь, -ы: **мати**, **дъщи**, **кръвь**, **брады** (брадва), **делы** (делва), **желы**

(желва), **жрънъı** (жерка — шуменско = мелница), **зълъı** (зълва), **локъı** (локва), **любъı** (любовь), **неплодъı, свекръı** (свекърва), **смокъı** (смоква, смокина). **хоржгъı** (хоржгва, хоругва = знаме), **цръкъı** (черква), **ѩтръı** (етърва).

Родителниятъ падежъ на тѣзи сѫществителни завръшва на **-е**; а основитѣ на думитѣ — на съгласни **н, т, с, р, к.**

Имената отъ това склонение се скланятъ по два образеца:

1. образецъ за сѫществителни отъ мѫжки и срѣденъ р. Основитѣ на тѣзи сѫществителни завръшватъ на съгласнитѣ **н, т, с.**:

камъı (камень),	основа		**камен-**	м. р.
имѧ	„		**имен-**	ср. р.
телѧ, котѧ	„	**телѧт-**	**котѧт-**	„ „
небо, слово	„	**небес-**	**словес-**	„ „

Склонение.

Единствено число.

	мѫжки родъ.	срѣденъ родъ.		
Им. В. Зв.	**камъı (камень)**	**имѧ**	**котѧ**	**слово**
Р. М.	**камене**	**имене**	**котѧте**	**словесе**
Д	**камени**	**имени**	**котѧти**	**словеси**
Тв.	**каменьмь**	**именьмь**	**котѧтьмь**	**словесьмь**

Множествено число.

Им. Зв.	**камене**	**имена**	**котѧта**	**словеса**
Р.	**каменъ**	**именъ**	**котѧтъ**	**словесъ**
Д.	**каменьмъ**	**именьмъ**	**котѧтьмъ**	**словесьмъ**
В.	**камени**	**имена**	**котѧта**	**словеса**
Тв.	**каменьми**	**именъı**	**котѧтъı**	**словесъı**
М.	**каменьхъ**	**именьхъ**	**котѧтьхъ**	**словесьхъ**

Двойствено число.

Им. В. Зв.	**камени**	**именѣ**	**котѧтѣ**	**словесѣ**
Р. М.	**каменоу**	**именоу**	**котѧтоу**	**словесоу**
Д. Тв.	**каменьма**	**именьма**	**котѧтьма**	**слевесьма**

2. образецъ за сѫществителни отъ женски родъ. Основитѣ на тѣзи сѫществителни завръшватъ на съгласни **р, к.**

Отъ **р-** основи сѫ останали само двѣ имена **мати** (основа **матер-**), **дъщи** (основа **дъщер-**).

Отъ **в-** основи сѫ останали повече имена: **цръкы** (основа **цръкъв-**) **свекры** (осн. **свекръв-**), **ѩтры** (осн. **ѩтръв-**), **любы** (осн. **любъв-**), **брады** (осн. **брадъв-**),**смокы**, **хорѫгы**, и др.

Склонение.

Единствено число.

Им. Зв.	**мати**	**цръкы**	**кръвь**
Р.	**матере**	**цръкъве**	**кръве**
Д.	**матери**	**цръкъви**	**кръви**
В.	**матере, (-ь)**	**цръкъве, (-ь)**	**кръвь**
Тв.	**матерьѭ, (-иѭ)**	**цръкъвьѭ, (-иѭ)**	**кръвьѭ, (-иѭ)**
М.	**матери**	**цръкъве, (-и)**	**кръви**

Множествено число.

Им. В. Зв.	**матери**	**цръкъви**	**кръви**
Р.	**матеръ**	**цръкъвъ**	**кръвьи (-ии)**
Д.	**матерьмъ**	**цръкъвамъ**	**кръвьмъ**
Тв.	**матерьми**	**цръкъвами**	**кръвьми**
М.	**матерьхъ**	**цръкъвахъ**	**кръвьхъ**

Двойствено число.

Им. В. Зв.	**матери**	**цръкъви**	—
Р. М.	**матероу**	**цръкъвью (-ию)**	—
Д. Тв.	**матерьма**	**цръкъвама**	—

§ 29. Имената, които сѫ се скланяли по IV. склонение, много рано сѫ напуснали старитѣ си падежни окончания, като едни (1-ви образецъ) сѫ приемали окончанията на I. склонение, а други (2-ри образецъ) — тѣзи на II. склонение.

§ 30. Въ книжовния български езикъ сѫ запазени само четири падежни форми: именит., вин., дат., зват. за ед. число и то само при нѣкои сѫщ. имена отъ м. р., а най-вече при собственитѣ имена и имена на лица — роднински. При другитѣ сѫществителни отъ м. и ж. р. за един. число сѫ запазени само двѣ падежни форми: им. и зв.; а при сѫщ. отъ ср. р. — само една форма за ед. ч. — Всички имена за мн. ч. иматъ само по една форма — именителна. Останалитѣ падежни отношения се изказватъ чрѣзъ прѣдлози (вж. §§ 81 и 94).

Мѫжки родъ.

Им.	Богъ	Стоянъ	ученикъ	братъ	конь
Д.	Богу	Стояну	ученику	брату	коню
В.	Бога	Стояна	ученика	брата	коня
Зв.	Боже	Стояне	ученико	брате	коньо.

Дателниятъ падежъ много нарѣдко се употрѣбява въ книжовния езикъ. Намѣсто дателната форма употрѣбява се винителната съ прѣдлогъ на:

Пиша на Стояна, нам. Пиша Стояну.
На Бога се моля, „ Богу се моля.

§ 31. Склонение на сѫществителни отъ м. р. съ окончания: **-инъ, -ꙗнинъ, -тєл’ь, -ар’ь.**

а) Имената на лица съ окончание **-инъ, -ꙗнинъ (гражданинъ, болꙗринъ, жидовинъ (жидовъ), римлꙗнинъ, властєлинъ** и пр.) се склонятъ въ ед. и дв. число по I. склон. (о-основа), а въ мн. ч. изхвърлятъ окончанието *-ин*, получаватъ основа на съгласна и повечето падежи се повеждатъ по IV. скл.

	Ед. ч.	Мн. ч.
Им.	**гражданинъ**	**граждане**
Р.	**гражданина**	**гражданъ**
Д.	**гражданиноу**	**гражданьмъ (-ємъ)**
В.	**гражданинъ**	**гражданы**
Зв.	**гражданинє**	**граждане**
Тв.	**гражданиномь**	**гражданы**
М.	**гражданинѣ**	**гражданьхъ (-єхъ)**

Дв. ч.

Им. В. Зв.	**гражданина**
Р. М.	**гражданиноу**
Д. Тв.	**гражданинома**

Забѣлѣжка: Имената: **болꙗринъ и жидовинъ (жидовъ)**, Д. и М. пад. мн. ч. образуватъ по̀ о-склонение: Д. **болꙗромъ, жидокомъ (жидомъ)**, М. **болꙗрѣхъ, жидовѣхъ.**

б) Сѫществителнитѣ отъ мѫжки родъ на **-тєл’ь** и **-ар’ь (жатєл’ь, мѫчитєл’ь, оучитєл’ь, съвѣдѣтєл’ь, родитєл’ь, дѣлатєл’ь, житєл’ь благодѣтєл’ь; мытар’ь, цѣсар’ь, грънчар’ь, лѣкар’ь, кравар’ь, градар’ь,**

ръιбар'ь и др.) се скланятъ по мекитѣ о-основи, но въ мн. ч. им. род. и тв. пад. се скланятъ и по IV. склонение.

	Ед. ч.	Ед. ч.
Им.	жател'ь	мытар'ь
Р.	жателꙗ	мытарꙗ
Д.	жателю	мытарю
В.	жател'ь	мытар'ь
Зв.	жателю	мытарю
Тв.	жателюмь	мытарюмъ
М.	жател'и	мытар'и

	Мн. ч.	Мн. ч.
Им. Зв.	жателе (-л'е)	мытаре (-р'е)
Р.	жателъ (-л'ь)	мытаръ (-р'ь)
Д.	жателюмъ	мытарюмъ
В.	жател'ѧ	мытар'ѧ
Тв.	жателы	мытары
М.	жателихъ	мытарихъ

	Дв. ч.	Дв. ч.
Им. В. Зв.	жателꙗ	мытарꙗ
Р. М.	жателю	мытарю
Д. Тв.	жателюма	мытарюма

§ 32. Множественото число на сѫществителнитѣ имена въ новобълг. езикъ се образува съ окончания:

1. За м. и ж. р. *-и.*

Изключение правятъ само нѣкои едносрични имена, м. р., съ оконч. им. -ъ и -ь; отъ тѣхъ едни окончаватъ на *-ове* и *-ьове* (столове, волове, зетьове, огньове и пр.), други на *-е* (мѫже, коне, царе, князе) и пр.; трети на *-ища* (пѫтища, сънища и пр.). Окончанията за мн. ч. *-а* (м. р,) и *ѣ* (ж. р.) сѫ отъ двойств. число (крак*а*, рѫц*ѣ* и пр.).

2. Сѫществителнитѣ отъ срѣденъ р. сѫ запазили старото си окончание *-а* (я).

§ 33. Падежни остатъци. Въ днешния езикъ се срѣщатъ като нарѣчия остатъци отъ стари падежни форми: сбогомъ, гърбомъ, духомъ, тѣломъ, силомъ, мълкомъ, насамѣ, домà, лѣтѣ, зимѣ, пѫти, пѫтемъ, нощемъ, денѣ, нощѣ и пр.

6. Упражнение.

1. **Оучителю, къто съгрѣши, сь ли или родителꙗ ѥго, да слѣпъ роди сѧ.** 2. **Призъва два болꙗрина: имѧ ѥдиномоу Саторникъ, а дроугоуоумоу Оуикторъ.** 3. **Горы высокыѩ ѥленьмъ, а камене заꙗцемъ прибѣжище сѫтъ.** 4. **Боже, вьсеѩ твари зиждителю.** 5. **Да въдъхнетъ въ срьдьце ми слово.** 6. **Словеса господьнꙗ прѣчиста сѫтъ.** 7. **Летитъ нынѣ и словѣньско племѧ къ крьщению.** 8. **Нынѣ же садъ градарь дѣлаѥтъ и рыбарь глѫбинѫ прозираѥтъ и мрѣжѫ очищаѥтъ и на камени сѣдитъ.** 9. **Дошьдъ же мѫжь, видѣ невѣстьнѫ окрѫвавленѫ змииноѭ кръвьѭ, и мьнѣаше, ꙗко отроучате ѥго снесла ѥстъ.** 10. **Пакы притекоша къ скорьнѣи цръкъви.** 11. **О мати наша, ты вьсѧ вѣси отьца нашего Адама съкровеньна.**

б) Прилагателни имена.

§ 34. Въ старобългарския езикъ прилагателнитѣ се употрѣбяватъ:

а) въ простъ, неопрѣдѣленъ видъ, както и въ днешния езикъ, когато именуватъ само отлика; **глоухъ, -о -а, добръ, -о, -а,** и пр.

б) въ сложенъ, опрѣдѣленъ видъ, както новобългарскитѣ членувани прилагателни. Въ този видъ тѣ не само именуватъ отликата, но и по-близо я опрѣдѣлятъ съ помощьта на присъединено къмъ тѣхъ мѣстоимение **и, ѥ, ꙗ: добрыи, доброѥ, добраꙗ; глоухыи, глоухоѥ, глоухаꙗ** и пр.

в) въ сравнителна степень, която образуватъ не тъй, както въ днешния езикъ, а по особенъ начинъ.

Склонение на прилагателнитѣ.

§ 35. Прилагателнитѣ се склонятъ:

а) простиятъ, неопрѣделенъ видъ по I. и II. склонение споредъ рода и окончанието си. Зв. пад. обикновено е равенъ на им. пад. Така е и въ новоб. езикъ за ж. и ср. р., а за м. р. ед. ч. окончава на *и:* добъръ човѣкъ (им. пад.), добри човѣче (зв. пад.).

Забѣлѣжка: Не се склонятъ само нѣколко прилагателни съ окончение -ь за тритѣ рода: **испльнь, прѣпрость, различь, свободь, соугоубь.**

б) сложнитѣ прилагателни по особено склоненис (§ 47), и

в) сравнителната степень, като простия видъ прилагателни, само че съ нови именителни окончания и съ особна падежда основа.

§ 36. Сравнителната степень се образувала по слѣднитѣ два начина:

Като се замѣнятъ родовитѣ окончания: **-ъ -о -а:**

а) съ **-ѣи, -ѣѥ, -ѣиши: добрѣи (м. р.), добрѣѥ** (ср. р.), **добрѣиши** (ж. р.). Основата за другитѣ падежи завръшва на **-ѣиш—.**

При тоя случай, ако окончанията дойдатъ слѣдъ гърленитѣ съгласни *(г, к, х)*, послѣднитѣ се промѣнятъ въ *ж, ч. ш*, слѣдъ като звукътъ на **ѣ** се изравнява съ тоя на **а: благъ, -о, -а; блажаи** (нам. **благѣи**), **блажаѥ** (нам. **благѣѥ**), **блажаиши** (нам. **благѣиши**): **высокъ -о, -а: высочаи, высочаѥ, высочаиши; глоухъ, -о -а: глоушаи, глоушаѥ, глоушаиши.**

б) съ **-ьи (-ии)** (м. р.), **ѥ** (срѣд. р.) и **-ьши** (ж. р.): **благ-ьи = блажии, благ-ѥ = блаже, благ-ьши = блажиши.** Основата завръшва на **-ьш-.**

Слѣднитѣ прилагателни се срѣщатъ само въ сравнителна степень: **бол'ии, бол'ѥ, бол'ьши; вѧштии, вѧште, вѧштьши; мьн'ии мьн'е, мьн'ьши; лоучии, лоуче, лоучьши; оун'ии, оун'е, оун'ьщи: соул'ии, соул'е, соульши; гор'ии, гор'е, гор'ьши; рачии, раче, рачьши.**

При тоя случай ставатъ слѣднитѣ звукови промѣни, подъ влияние на *й*, който се съдържа въ окончанията **-'ьи** (вм. **йьи**), **-ьши** (вм. **йьши**):

а) гърленитѣ **(г, к, х)** се обрѫщатъ въ небни **(ж, ч, ш)**;

б) зѫбното **з** въ **ж: бръзъ—бръжи, бръже, бръжиши;**

в) зѫбното **д** въ **жд: хоудъ** (бѣденъ), **хоуждьи, хоужде, хоуждьши;**

г) зѫбното **т** въ **шт: лютъ — лющьи, лющии, люще, лющьши;**

д) устнитѣ **б, в, м, п,** се омекотяватъ чрѣзъ вметнато небно **л: грѫбъ** (грубъ) — **грѫбл'и, грѫблѥ, грѫбл'ьши;** отъ **доб-** (**добл'ь** = храбъръ) — **добл'ьи, доблѥ, добл'ьши.**

Забѣлѣжка. Прилагателнитѣ съ приставки **-ък** и **-ок** (**высокъ, сладъкъ, крѣпъкъ** и пр.) образуватъ сравн. степень съ двата вида окончания; при вторитѣ окончания изхвърлятъ приставкитѣ: 1) **высочаи, высочаѥ, высочаиши; крѣпъчаи, крѣпъчаѥ, крѣпъчаиши.** 2) **вышии, выше, вышьши; крѣпл'ии, крѣплѥ, крѣпл'ьши.**

Склонение на прилагателнитѣ въ сравн. степень.

§ 37. Прилагателнитѣ въ сравн. степень се скланятъ по I. (м. и ср. р.) и II. скл. (ж. р.) мека основа.

1. добрѣи, добрѣѥ, добрѣиши; основа добрѣиш-

		мѫж. родъ	ср. родъ	ж. родъ
Ед. ч.	Им. Зв.	**добрѣи**	**добрѣѥ**	**добрѣиши**
	Р.	**добрѣиша**	**добрѣиша**	**добрѣишѧ**
	Д.	**добрѣишоу**	**добрѣишоу**	**добрѣиши**
	В.	**добрѣи**	**добрѣѥ**	**добрѣишѫ**
	Тв.	**добрѣишемь**	**добрѣишемь**	**добрѣишеѭ**
	М.	**добрѣиши**	**добрѣиши**	**добрѣиши**
Мн. ч.	Им. Зв.	**добрѣиши, -е**	**добрѣиша**	**добрѣишѧ**
	Р.	**добрѣишь**	**добрѣишь**	**добрѣишь**
	Д.	**добрѣишемъ**	**добрѣишемъ**	**добрѣишамъ**
	В.	**добрѣишѧ**	**добрѣиша**	**добрѣишѧ**
	Тв.	**добрѣиши**	**добрѣиши**	**добрѣишами**
	М.	**добрѣишихъ**	**добрѣишихъ**	**добрѣишахъ**
Дв. ч.	Им. В. Зв.	**добрѣиша**	**добрѣиши**	**добрѣиши**
	Р. М.	**добрѣишоу**	**добрѣишоу**	**добрѣишоу**
	Д. Тв.	**добрѣишема**	**добрѣишема**	**добрѣишама**

2. бол'ии, бол'є, бол'ьши, основа бол'ьш-

		мѫж. родъ	ср. родъ	ж. родъ
Ед. ч.	Им. Зв.	**бол'ии**	**бол'є**	**бол'ьши**
	Р.	**бол'ьша**	**бол'ьша**	**бол'ьшѧ**
	Д.	**бол'ьшоу**	**бол'ьшоу**	**бол'ьши**
	В.	**бол'ии**	**бол'є**	**бол'ьшѫ**
	Тв.	**бол'ьшемь**	**бол'ьшемь**	**бол'ьшеѭ**
	М.	**бол'ьши**	**бол'ьши**	**бол'ьши**
Мн. ч.	Им. Зв.	**бол'ьши -є**	**бол'ьша**	**бол'ьшѧ**
	Р.	**бол'ьшь**	**бол'ьшь**	**бол'ьшь**
	Д.	**бол'ьшемъ**	**бол'ьшемъ**	**бол'ьшамъ**
	В.	**бол'ьшѧ**	**бол'ьша**	**бол'ьшѧ**
	Тв.	**бол'ьши**	**бол'ьши**	**бол'ьшами**
	М.	**бол'ьшихъ**	**бол'ьшихъ**	**бол'ьшахъ**
Дв. ч.	Им. В. Зв.	**бол'ьша**	**бол'ьши**	**бол'ьши**
	Р. М.	**бол'ьшоу**	**бол'ьшоу**	**бол'ьшоу**
	Д. Тв.	**бол'ьшема**	**бол'ьшема**	**бол'ьшама**

За прѣвъзходна степень въ староб. езикъ нѣма особени форми; тя се изказва или съсъ сравнителната и се разбира по смисълъ: **мьн'ии наречетъ сѧ** (най-малъкъ ще се нарече), **вьсѣхъ добрѣи** (отъ

всички най-добъръ); или чрѣзъ положителната, съ нарѣчието **ѕѣло: ѕѣло мѫдръ** (най-мѫдъръ), **ѕѣло оумьнъ** (най-уменъ); или чрѣзъ положителната и сравнителната съ присъединени прѣдставки **прѣ-, вьсе-, наи-: прѣсвѧтыи доухъ, вьсеблагъ, наипаче** (най-вече), **наитрѣбьши = наитрѣбл҄ьши.**

Въ новобълг. езикъ сравнителната степень се образува съ частица по, а прѣвъзходната съ — най; тѣ се отдѣлятъ отъ прилагателното съ чъртица (-): по-добъръ, най-добъръ; по-високъ, най-високъ.

Прѣвъзходна степень се срѣща и съ прѣдставка прѣ-: прѣкрасенъ, прѣлюбезенъ, прѣвъзходенъ, прѣдобъръ и пр.; и съ нарѣчие твърдѣ (стб. **ѕѣло**), но съ тази форма не се изразява пълно прѣвъзходство: твърдѣ добъръ, твърдѣ уменъ и пр.

§ 38. Склонение на дѣйствителнитѣ причастия. Дѣйствителнитѣ причастия, сегашно и минало I. (§ 75), се склонятъ, както прилагателнитѣ въ сравнителна степень; различаватъ се само въ падежитѣ: вин. ед. ч. за м. и ср. р. и имен. мн. ч.

1. Сегашно дѣйствително причастие **ведꙑ**, (м. и ср. р.), **ведѫщи** (ж. р.), основа **ведѫщ-**

		мѫж. родъ	жен. родъ	ср. родъ
Ед. ч.	Им. Зв.	**ведꙑ**	**ведꙑ**	**ведѫщи**
	Р.	**ведѫща**	**ведѫщѧ**	**ведѫща**
	Д.	**ведѫщоу**	**ведѫщои**	**ведѫщи**
	В.	**ведѫщь**	**ведꙑ (ведѫщѫ)**	**ведѫщѫ**
	Тв.	**ведѫщемь**	**ведѫщеѭ**	**ведѫщемь**
	М.	**ведѫщи**	**ведѫщи.**	**ведѫщи**
Мн. ч.	Им. Зв.	**ведѫще**	**ведѫщѧ**	**ведѫща**
	Р.	**ведѫщь**	**ведѫщь**	**ведѫщь**
	Д.	**ведѫщемъ**	**ведѫщамъ**	**ведѫщемъ**
	В.	**ведѫщѧ**	**ведѫщѧ**	**ведѫща**
	Тв.	**ведѫщи**	**ведѫщами**	**ведѫщи**
	М.	**ведѫщихъ**	**ведѫщахъ**	**ведѫщихъ**
Дв. ч.	Им. В. Зв.	**ведѫща**	**ведѫщи**	**ведѫщи**
	Р. М.	**ведѫщоу**	**ведѫщоу**	**ведѫщоу**
	Д. Тв.	**ведѫщема**	**ведѫщама.**	**ведѫщема**

Така се склонятъ и причастията: **знаѩ** (м. и ср. р.), **знаѭщи** (ж. р.); **носѧ** (м. и ср. р.), **носѧщи** (ж. р.) и пр.

2. Минало дѣйствит. причастие I. ведъ (м. и ср. р.) ведъши (ж. р.), основа ведъш-

	мжж. родъ	ср. родъ	жен. родъ
Ед. ч. Им. Зв.	ведъ	ведъ	ведъши
Р.	ведъша	ведъша	ведъшѧ
Д.	ведъшоу	ведъшоу	ведъши
В.	ведъшь	ведъше (ведъ)	ведъшѫ
Тв.	ведъшемь	ведъшемь	ведъшеѭ
М.	ведъши	ведъши	ведъши
Мн. ч. Им. Зв.	ведъше	ведъша	ведъшѧ
Р.	ведъшь	ведъшь	ведъшь
Д.	ведъшемъ	ведъшемъ	ведъшамъ
В.	ведъшѧ	ведъша	ведъшѧ
Тв.	ведъши	ведъши	ведъшами
М.	ведъшихъ	ведъшихъ	ведъшахъ
Дв. ч. Им. В. Зв.	ведъша	ведъши	ведъши
Р. М.	ведъшоу	ведъшоу	ведъшоу
Д. Тв.	ведъшема	ведъшема	ведъшама.

Така се скланятъ и причастията: знавъ (м. и ср. р.), знавъши (ж. р.); хваливъ (м. и ср. р.) хваливъши (ж. р.) и пр.

7. Упражнение.

1. Чьто красьнѣе, чьто ли сладъче боголюбьцемъ. 2. Нынѣ небо свѣтьлѣе, нынѣ сльньце высочае и златообразьнѣе, нынѣ лоуньный крѫгъ прозрачьнѣи и звѣздьный ликъ чистѣи, нынѣ оубо источьници свѣтьлѣе истичѫтъ. 3. Нынѣ оубо дѣлолюбивая бъчела крило приклъкъши и отъ воштинъ въставъши своѭ мѫдрость показаетъ. 4. Въ истинѫ свободь бѫдете. 5. Блажѫ златообразьнѣи твои очи, имаже наша слѣпота неразоумьная отята бысть. 6. Съставиша сѧ разлучь пѫчины, и горы, и потокы. 7. Видѣвъши ѭ прѣсвятая и въпроси Михаила Арханг'ела. 8. Си сѫтъ невъ-стаѭщеи на оутроу въ святѫ недѣлѭ. 9. Разорѭ житьницѧ моѩ и бол'ьша съзиждѫ. 10. Тѣмьже словѣньская писмена святѣиша сѫтъ и чьстьнѣиша. 11. Помиловавъ родъ словѣньскъ, посъла имъ святаго Константина философа. 12. Молѧще отъ лютааго недѫга истрѣбити сѧ.

в) Числителни имена.

§ 39. 1. Числителнитѣ **юдинъ** и **юдно**, се сканятъ по I. склонение само въ един. ч.; **дъва, оба** и **дъвѣ** само въ дв. ч.

2. Числителнитѣ **трьѥ, четыре** м. р. и **три, четыри**, ж. и ср. р. се скланятъ само въ мн. ч. както — **гость** и **кость**.

3. Числителнитѣ **пать, шесть, седмь, осмь, девать, десать** сѫ *и* - основи отъ женски родъ и правилно се скланятъ като **кость**. Само **десать** въ нѣкои падежи прави изключение, като се скланя въ род. и тв. мн. ч. по IV. склонение, а въ мѣст. п. ед ч. и им. мн. ч. по II. и IV. скл.

	мѫжки, женски и ср. родъ	мѫжки, женски и ср. родъ
Им.	**трьѥ- ниѥ, три**	**четыре, четыри**
Р.	**трьи -ии**	**четыръ, -рь**
Д.	**трьмъ**	**четырьмъ**
В.	**три**	**четыри**
Тв.	**трьми**	**четирьми**
М.	**трьхъ**	**четырьхъ.**

	Ед. ч.		Мн. ч.
Им. Зв.	**десать**		**десате (-и)**
Р.	**десати**		**десатъ (-ии)**
Д.	**десати**		**десатьмъ**
В.	**десать**		**десати**
Тв.	**десатьѭ**		**десаты**
М.	**десати (-е)**		**десатьхъ**

Дв. ч.	
Им. В. Зв.	**десати**
Р. М.	**десатоу**
Д. Тв.	**десатьма**

Кога се брои отъ 11—19, **десать** стои слѣдъ единицитѣ въ мѣстенъ падежъ съ прѣдлогъ **на**: **юдинъ на десате, дъва на десате** и пр.; а при склонението имъ се измѣняватъ само единицитѣ: им. **триѥ на десате**, р. **трьи на десате**, дат. **трьмъ на десате** и пр.

Десетицитѣ 20, 30, 40 гласятъ: **дъва десати, три десати, четыре десате (четыри десати)**. При склонението имъ могатъ да се измѣняватъ и двѣтѣ числителни: **три десати, трии десатъ, трьмъ десатьмъ** и пр.

Десетицитѣ отъ 50—90 гласятъ: **патьдесатъ, шестьдесатъ** и пр. При склонението се измѣнява само единицата, а десетицата стои въ р. п. мн. ч.: **пать десатъ, пати десатъ, патьмъ десатъ** и пр.

Числото **сто** (100) е сжщ. име отъ ср. р. и се склaня по I. склонение: р. **ста**, дат. **стоу** и пр.; мн. ч. им. **ста**, р. **стъ** и пр.; дв. ч. **стѣ** (им. в. зв.) и пр., но и **дъвѣ стѣ** (200).

Числото **тысѫща** (1000) е отъ ж. р. и се склaня по II. скл. мека основа.

Пореднитѣ числителни **прѣвъ, вторъ, третии, четврътъ, пѧтъ, шестъ, седмъ, осмъ, девѧтъ, десѧтъ** по-често се употрѣбяватъ въ опрѣдѣленъ видъ съ пълно окончание: **прѣвыи, вторыи, третии**, и пр. Първитѣ се склaнятъ по I. и II. скл., а вторитѣ — по сложното склонение (§ 47).

Отъ 11—19 поредннтѣ числителни се образуватъ по два начина: 1. Поредна форма получава само единицата: **прѣвыи на десѧте, вторыи на десѧте, третии на десѧте** и пр. 2. Сливатъ се единицитѣ съ десетицата и образуватъ прилагателни съ окончания: **-ьнъ, -ьна, -ьно: единънадесѧтьнъ, -а, -о; пѧтьнадесѧтьнъ, -а, -о** и пр. По сжщия начинъ се образуватъ и отъ 20—90: **дъвадесѧтьнъ, пѧтьдесѧтьнъ** и пр.; отъ **сто — сътьнъ**, отъ **тысѫща — тысѫщьнъ**.

Въ новоб. езикъ числителнитѣ отъ 11—19, както и отъ 20—90, се броятъ и пишатъ двояко: дванадесеть и дванайсеть, тринадесеть и тринайсеть и пр.; двадесеть и двайсеть, тридесеть и трийсеть, петдесеть и педесеть и пр.

Отъ поредннтѣ пъкъ сж запазени двѣ форми само за првъ и първи; останалитѣ сж се развили отъ опрѣдѣления видъ и окончаватъ на *и:* втори, трети, четвърти.... дванадесети и дванайсети,... двадесети и двайсети и пр.

8. Упражнение.

1. **Рече Іосифъ Фараоноу: седмь кравъ добрыихъ седмь лѣтъ естъ.** 2. **Поусти Ісавоу, братоу своемоу, козъ дъвѣ стѣ, козьлъ дъвадесѧти, вельбѫдъ три десѧти, воловъ четыри десѧти, юньць десѧть, осьлиць дъва десѧти и жрѣбьць десѧть.** 3. **Работа емоу четыри на десѧте лѣта.** 4. **И пѧтьмь лѣтомь съставатъ сѧ четыре стъ, отъ н'ихъже коупиѫ волы сто.** 5. **Тѣмь же мънога лѣта девѧтыѫ на десѧть писмены писаахѫ.** 6. **Дьнь вторыи Ева създа сѧ отъ ребра Адамова.** 7. **Бѣше въ прѣво врѣмѧ единъ крал'ь.** 8. **Якоже и грьци дъвѣма десѧтьма и четырьма пишѫтъ.**

Б. Мѣстоименно склонение.

Мѣстоимения.

§ 40. По мѣстоименното склонение се скланятъ главно мѣстоименията и нѣкои числителни имена.

Мѣстоименията дѣлимъ на: **личпи и родови**. Личнитѣ сж три: 1. **азъ** *(азъ)*; 2. **ты** *(ти)*; 3. **себе** *(себе)* (възвратно), а родовитѣ се дѣлятъ на **показателни, въпросителни, притежателни, прилагателни и неопрѣдѣлителни.**

По мѣстоименното склонение се склапятъ само **родовитѣ** мѣстоимения. Склонението на личпитѣ мѣстоимения стои по-близо до именното склонение. Тѣхнитѣ падежпи окончания сж като тѣзи на именното склонение.

а) Склонение на личнитѣ мѣстоимения.

Единствено число.

Им.	азъ	ты	—
Р.	мене	тебе	себе
Д.	мьнѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
В	мѧ	тѧ	сѧ
Тв.	мъноѭ	тобоѭ	собоѭ
М.	мьнѣ	тебѣ	себѣ

Множествено число.

Им.	мы	вы	—
Р.	насъ	васъ	—
Д.	намъ	вамъ	—
В.	ны	вы	—
Тв.	нами	вами	—
М.	насъ	васъ	—

Двойствено число.

Им.	вѣ,	ва	
В.	на	ва	—
Р. М.	наю	ваю	—
Д. Тв.	нама	вама	—

Отъ личнитѣ мѣстоимения въ днешния български езикъ сж запазени слѣднитѣ падежни форми:

Единствено число.

Им.	азъ,	ти	—
Д.	менѣ, ми	тебѣ, ти	себѣ, си
В.	мене, ме	тебе, те	себе, се

Множествено число.

Им.	ние,	вие	—
Д.	намъ, ни	вамъ, ви	—
В.	насъ, ни	васъ, ви	—

б) Склонение на родовитѣ мѣстоимения.

§ 41. Склонението на родовитѣ мѣстоимения образува сжщинското мѣстоименно склонение.

Главнитѣ отличителни окончания на това склонение сж: **-го** й **-со** за род, п., **-моу** за дат. п. и **-мь** за м. п. мжжки и ср. родъ ед. число и **-хъ** за р. мн. ч.

Родовитѣ мѣстоимения се скланятъ по два образеца: 1) образецъ съ твърда основа и 2) образецъ съ мека основа.

1) Образецъ съ твърда основа.

§ 42. По тоя образецъ се скланятъ: а) показателнитѣ мѣстоимения: **тъ, то, та,** (осн. **то- тѣ-**); **овъ, ово, ова,** (осн. **ово-, овѣ-**); **онъ, оно, она,** (осн. **оно-, онѣ-**); б) прилагателнитѣ мѣстоимения: **вьсакъ, дроугъ, какъ, мъногъ, коликъ, селикъ, толикъ, ѥликъ, такъ, ꙗкъ,** основи: **въсако-, вьсацѣ-; како-, кацѣ-, тако-, тацѣ-, ꙗко́-, ꙗцѣ-;** в) въпросителното **къто** (основи **ко-** и **цѣ-** само въ ед. число); г) неопрѣдѣлителнитѣ **никъто** и **нѣкъто** (както **къто)** и д) числителнитѣ **ѥдинъ** (ед. ч.); **дъва, дъвѣ, оба** само въ двойств. число.

Основата и на тритѣ рода завръшва на *о* и *ѣ*: творителенъ пад. м. и ср. родъ единствено число, род., дат., тв. м. мн. число и дат. и тв. дв. число завръшва на *ѣ,* прѣдъ което гърленитѣ съгласни *г, к, х* се промѣнятъ по познатитѣ вече правила, а на останалитѣ — на *о.*

Единствено число.

	м. родъ	ср. родъ	ж. родъ
Им.	**тъ**	**то**	**та**
Р.	**того**	**того**	**тоꙗ**
Д.	**томоу**	**томоу**	**тои**
В.	**тъ**	**то**	**тѫ**
Тв.	**тѣмь**	**тѣмь**	**тоѭ**
М.	**томь**	**томь**	**тои**

Множествено число.

Им.	**ти**	**та**	**ты**
Р.	**тѣхъ**	**тѣхъ**	**тѣхъ**
Д.	**тѣмъ**	**тѣмъ**	**тѣмъ**
В.	**ты**	**та**	**ты**
Тв.	**тѣми**	**тѣми**	**тѣми**
М.	**тѣхъ**	**тѣхъ**	**тѣхъ**

Двойствено число.

Им. В.	**та**	**тѣ**	**тѣ**
Р. М.	**тою**	**тою**	**тою**
Д. Тв.	**тѣма**	**тѣма**	**тѣма**

Мѣстоименията **дроугъ, мъногъ, коликъ, селикъ, толикъ, ѥликъ** се скланятъ по мѣстоименното склон. само съ основата на *ѣ* (**дроуѕѣ-, мъноꙃѣ-, колицѣ-, селицѣ-, толицѣ-, ѥлицѣ-**), напр. тв. ед. **дроуѕѣмь, мъноѕѣмь, колицѣмь** и т. н., р. мн. **дроуѕѣхъ, мъноѕѣхъ, колицѣхъ** и т. н.; другитѣ си падежи образуватъ по именното склонение.

2) Образецъ съ мека основа.

§ 43. По тоя образецъ се скланятъ:

а) показателнитѣ мѣстоимения **и, ѥ, ꙗ; сь се, си;**

б) относителното **иже** (който), **ѥже** (което), **ꙗже** (която);

в) притежателнитѣ **нашь, наше, наша; мои, твои, вашь, свои, чии, тоуждь.**

и-же, ѥ-же, ꙗ-же- основа: **ѥ** и **и.**

Единствено число.

	мѫжки родъ	ср. родъ	ж. родъ
Им.	и(-же)	ѥ-(же)	ꙗ(-же)
Р.	ѥго	ѥго	ѥѩ
Д.	ѥмоу	ѥмоу	ѥи
В.	и	ѥ	ѭ
Тв.	имь	имь	ѥѭ
М.	ѥмь	ѥмь	ѥи

Множествено число.

Им.	и(-же)	ꙗ(-же)	ѩ(-же)
Р.	ихъ	ихъ	ихъ
Д.	имъ	имъ	имъ
В.	ѩ	ꙗ	ѩ
Тв.	ими	ими	ими
М.	ихъ	ихъ	ихъ

Двойствено число.

Им.	ꙗ(-же)	и(-же)	и(-же)
В.	ꙗ	и	и
Р. М.	ѥю	ѥю	ѥю
Д. Тв.	има	има	има

§ 44. Вметнато **и.**

Покрай горнитѣ форми: **ѥго, ѥмоу, и, имь, ѥмь,** срѣщатъ се слѣдъ прѣдлозитѣ **до, на, за, отъ** и пр. формитѣ: **до нѥго, къ нѥмоу, съ нимь, къ н'ь** и пр. Тукъ се явява едно **и,** което не принадлежи нито на думата, нито на прѣдлога. То се нарича вметнато **и.**

Първоначално това **и** е принадлежало на прѣдлозитѣ **въ** и **съ (вън, сън),** а послѣ е изчезнало, понеже настаналъ законъ, споредъ който всички думи въ старобългарски трѣбало да окончаватъ на гласна. Въ случаитѣ, дѣто тѣзи прѣдлози били съединени съ думитѣ, **и** се запазило, понеже останало въ срѣдата на думата. Слѣдъ врѣме така прирастнало съ думата, че станало нейна нераздѣлна часть и се запазило и слѣдъ други прѣдлози, на които не е принадлежало. Тъй се обяснява произходътъ на горнитѣ форми, както и на тѣзи като: **вънити, сънити, вънидѫ, сънидѫ, къ нѥмоу, отъ нѥго** и пр.

§ 45. Отъ формитѣ на мѣстоименията **тъ, то, та и и, ѥ, ꙗ** се развили формитѣ на днешното третолично мѣстоимение той, то, тя, като сѫ запазили при вин. и дат. п. ед. ч., за тритѣ рода вмѣтнатото **н**.

	Единствено число.			Мн. число.
	м. родъ.	ср. родъ	ж. родъ	м. ж. и ср. родъ
Им.	той	то	тя	тѣ
В.	него, го	него, го	нея, я	тѣхъ, ги
Д.	нему, му	нему, му	ней, й	тѣмъ, имъ

§. 46. Така се скланятъ и мѣстоименията: **чьто; вьсь, вьсе, вьсꙗ; кꙑи, коѥ, каꙗ.**

Мѣстоимението **чьто** се скланя само въ ед. ч. безъ частицата **то**; род. п. окончава на **-со** вм. **-го — чьсо.** Тоя падежъ е послужилъ за основа на нѣкои падежи, напр. дат. **чьсомоу**, вм. **чемоу**; споредъ това срѣща се и род. **чьсого.**

Им. В.	**чьто**
Р.	**чьсо, чесо, чьсого**
Д.	**чьсомоу, чесомоу, чемоу**
Тв.	**чимь**
М.	**чемь, чьсомь, чесомь**

Мѣстоимението **кꙑи, коѥ, каꙗ** въ склонението си при нѣкои падежи има особени форми споредъ сложното склонение. Новобълг. кой вм. **кꙑи**; коя вм. **каꙗ**; напълно се спазило само ср. р. кое. Падежнитѣ форми кого, кому сѫ споредъ **того, томоу.**

		м. родъ	ср. родъ	ж. родъ
Ед. ч.	Им.	**кꙑи**	**коѥ**	**каꙗ**
	Р.	**коѥго**	**коѥго**	**коѥѩ**
	Д.	**коѥмоу**	**коѥмоу**	**коѥи**
	В.	**кꙑи**	**коѥ**	**коѭ (кѫѭ)**
	Тв.	**кꙑимь**	**кꙑимь**	**коѥѭ**
	М.	**коѥмь**	**коѥмь**	**коѥи**
Мн. ч.	Им.	**ции**	**каꙗ**	**кꙑѩ**
	Р.	**кꙑихъ**	**кꙑихъ**	**кꙑихъ**
	Д.	**кꙑимъ**	**кꙑимъ**	**кꙑимъ**
	В.	**кꙑѩ**	**каꙗ**	**кꙑѩ**
	Тв.	**кꙑими**	**кꙑими**	**кꙑими**
	М.	**кꙑихъ**	**кꙑихъ**	**кꙑихъ**

Дв. ч. Им. В.	**ка̑ꙗ**	**кои**	**кои**
Р. М.	**коѥю**	**коѥю**	**коѥю**
Д. Тв.	**кынма**	**кынма**	**кынма**

Покрай формитѣ **кынхъ** и **кынмъ**, срѣщатъ се и **конхъ, конмъ.**

9. Упражнение.

1. **Оучителю, кто съгрѣши, сь ли или родителꙗ ѥго, да слѣпъ роди сѧ.** 2. **Азъ ни єдиноѭ книгы не обрѣтаѭ въ н'ѥмь** 3. **Отиди, сотоно, отъ сихъ двьрии и отъ сихъ четырь ѫглъ.** 4. **Имьже сѫдомъ, сѫдите, сѫдатъ вамъ.** 5. **Сѫтъ же и ины мъногы великы рѣкы, ꙗже овы въ морѥ въликаѭтъ сѧ, овы въ земл'и поинѫтъ.** 6. **Никъто невѣстъ кынма крилома възлетѣ и конмъ пѫтьмь прилетѣ.** 7. **Азъ же мъножьствомь милости твоѥꙗ вънидѫ въ домъ твои.** 8. **Немогѫ азъ о себѣ творити ничесоже.** 9. **Не съкрываите себѣ съкровища на земл'и.** 10. **Чьто мѧ биѥши.** 11. **И прѣобрази сѧ прѣдъ ними, и просвѣтѣ сѧ лице ѥго акы слъньце.** 12. **Сь ѥстъ сынъ мои възлюбленъıи, того послоушаите.**

В. Сложно склонение.

§ 47. По сложното склонение се скланятъ главно сложнитѣ прилагателни.

Сложнитѣ прилагателни се образували отъ п р о с т и я, нео п р ѣ д ѣ л е н и я видъ, като се присъединявало къмъ тѣхъ показателното мѣстоимение **и, ѥ, ꙗ: добръ + и = добрꙑи -ꙑи, добро + ѥ = доброѥ, добра + ꙗ = добраꙗ.**

Показателното мѣстоимение се присъединявало и къмъ прилагат. въ сравнителна степень, и къмъ п р и ч а с т и я т а, и къмъ п о р е д н и т ѣ числителни, та се образували сложни форми, които се скланятъ по сложното склонение.

Слонението се нарича с л о ж н о, защото къмъ падежнитѣ окончания на прилагателнитѣ се присединяватъ и падежнитѣ форми на мѣстоимението **и, ѥ ꙗ**; сир. сложнитѣ прилагателни иматъ двойни падежни окончания (именни и мѣстоименни). Но въ онѣзи падежи, въ които мѣстоимението започва съ **и (имь, ихъ, имъ, ими, има)** името не е спазило падежнитѣ си окончания, а вмѣсто тѣхъ се явява окончание **-ъ (-ь)**, измѣнено въ **-ы**, или **и**. Падежнитѣ форми пъкъ на мѣстоимението **(ѥꙗ, ѥѭ, ѥи, ѥю)** се явяватъ съкратени въ **ꙗ, ѭ, и, ю.**

Понеже проститѣ прилагателни сѫ съ двѣ основи: твърди и меки, то и при сложнитѣ прилагателни се различаватъ сѫщитѣ основи.

Образецъ съ твърда основа.

Единствено число.

	мѫжки родъ	срѣденъ родъ	женски родъ
Им. Зв.	добръи, -ꙑи	доброѥ	добраꙗ
Р.	добраѥго	добраѥго	добрꙑѩ
Д.	доброуѥмоу	доброуѥмоу	добрѣи
В.	добръи, -ꙑи	доброѥ	добрѫѭ
Тв.	добрꙑимь	добрꙑимь	добрѫѭ
М.	добрѣѥмь	добрѣѥмь	добрѣи

Множествено число.

Им. Зв.	добрии	добраꙗ	добрꙑѩ
Р.	добрꙑихъ	добрꙑихъ	добрꙑихъ
Д.	добрꙑимъ	добрꙑимъ	добрꙑимъ
В.	добрꙑѩ	добраꙗ	добрꙑѩ
Тв.	добрꙑими	добрꙑими	добрꙑими
М.	добрꙑихъ	добрꙑихъ	добрꙑихъ

Двойствено число.

Им. В. Зв.	добраꙗ	добрѣи	добрѣи
Р. М.	доброую	доброую	доброую
Д. Тв.	добрꙑима	добрꙑима	добрꙑима

Образецъ съ мека основа.

Единствено число.

	мѫжки родъ	срѣденъ родъ	женски родъ
Им.	добл҄ьи, -ии,	доблѥѥ	доблꙗꙗ
Р.	доблꙗѥго	доблꙗѥго	доблѩѩ
Д.	доблюѥмоу	доблюѥмоу	добл҄ии
В.	добл҄ьи, -ии	доблѥѥ	доблѭѭ
Тв.	добл҄иимь	добл҄иимь	доблѭѭ
М.	добл҄иимь	добл҄иимь	добл҄ии

Множествено число.

Им.	добл҄ии	доблꙗꙗ	доблѩѩ
Р.	добл҄иихъ	добл҄иихъ	добл҄иихъ
Д.	добл҄иимъ	добл҄иимъ	добл҄иимъ
В.	доблѩѩ	доблꙗꙗ	доблѩѩ
Тв.	добл҄иими	добл҄иими	добл҄иими
М.	добл҄иихъ	добл҄иихъ	добл҄иихъ

Двойствено число.

Им. В.	доблꙗꙗ	добл҄ии	добл҄ии
Р. М.	доблюю	доблюю	доблюю
Д. Тв.	добл҄иима	добл҄иима	доб҄ иима

По образеца на мекитѣ основи се склапятъ сложнитѣ прилагателни въ сравн. степень и сложнитѣ причастия.

§ 48. Склонение на сложнитѣ прилагателни въ сравнителна степень: добрѣи, добрѣишеѥ и добрѣишиꙗ. Въ им. п. ед. ч. м. р. сложната форма е еднаква съ простата, а въ мн. ч. добрѣишеи.

		мѫжки родъ	срѣденъ родъ	женски родъ
Ед. ч.	Им.	добрѣи	добрѣишеѥ	добрѣишиꙗ
	Р.	добрѣишаѥго	добрѣишаѥго	добрѣишѩѩ
	Д.	добрѣишоуѥмоу	добрѣишоуѥмоу	добрѣишии
	В.	добрѣи	добрѣишеѥ	добрѣишѭѭ
	Тв.	добрѣишиимь	добрѣишиимь	добрѣишѭѭ
	М.	добрѣишиимь	добрѣишиимь	добрѣишии
Мн. ч.	Им.	добрѣишеи	добрѣишаꙗ	добрѣишѩѩ
	Р. М.	добрѣишиихъ	добрѣишиихъ	добрѣишиихъ
	Д.	добрѣишиимъ	добрѣишиимъ	добрѣишиимъ
	В.	добрѣишѩѩ	добрѣишаꙗ	добрѣишѩѩ
	Тв.	добрѣишиими	добрѣишиими	добрѣишиими
Дв. ч.	Им. В.	добрѣишаꙗ	добрѣишии	добрѣишии
	Р. М.	добрѣишоую	добрѣишоую	добрѣишоую
	Д. Тв.	добрѣишиима	добрѣишиима	добрѣишиима

Така се склаия и бол҄ии, бол҄ьшеѥ, бол҄ьшиꙗ.

§ 49. Склоненке на сложнитѣ прачастия: **ведꙑи, ведѫщєѥ, ведѫщиꙗ; носѧи, носѧщєѥ, носѧщиꙗ** (сег. дѣйств.); **ведъи, ведъшєѥ, ведъшиꙗ** (мин. дѣйств. I.).

	мѫжки родъ	срѣденъ родъ	женски родъ
Ед. ч. Им.	ведꙑи	ведѫщєѥ	ведѫщиꙗ
Р.	ведѫщаѥго	ведѫщаѥго	ведѫщаѩ
Д.	ведѫщоуѥмоу	ведѫщоуѥмоу	ведѫщии,
В.	ведѫщьи, -ии	ведѫщєѥ	ведѫщѫѭ
Тв	ведѫщиимь	ведѫщиимь	ведѫщѫѭ
М.	ведѫщиимь	ведѫщиимь	ведѫщии
Мн. ч. Им.	ведѫщєи	ведѫщаꙗ	ведѫщѧѩ
Р. М.	ведѫщиихъ	ведѫщиихъ	ведѫщиихъ
Д.	ведѫщиимъ	ведѫщиимъ	ведѫщиимъ
В.	ведѫщѧѩ	ведѫщаꙗ	ведѫщѧѩ
Тв.	ведѫщиими	ведѫщиими	ведѫщиими
Дв. ч. Им. В.	ведѫщаꙗ	ведѫщии	ведѫщии
Р. М.	ведѫщоую	ведѫщоую	ведѫщоую
Д. Тв.	ведѫщиима	ведѫщиима	ведѫщиима

Така се склания и причастието: **носѧи, носѧщєѥ, носѧщиꙗ; ведъи -ꙑи, ведъшєѥ, ведъшиꙗ; хваливꙑи, хваливъшєѥ, хваливъшиꙗ** и др.

Уподобяване (асимилация) на гласнитѣ.

§. 50. Покрай формитѣ **добраѥго, доброуѥмоу, добрѣѥмь, доблꙗѥго** и пр. срѣщатъ се и форми **добрааго** и **драго, доброуоумоу** и **доброумоу, добрѣѣмь** и **добрѣмь, добрꙑхъ** вм. **добрꙑихъ** и пр.

Отъ тѣзи примѣри се вижда, че двѣ нееднакви гласни една до друга се изравнятъ въ гласежа си. Това явление се нарича уподобяване (асимилация).

Уподобяването бива прогресивно, когато послѣдващата гласна се уподобява на тази прѣди нея: **добраѥго — добрааго** и пр., а когато уподобяването е обратно, нарича се регресивно **добръи — добрꙑи** и пр.

Стѣгане на гласнитѣ.

§. 51. Противно на уподобяването е стѣгането (контракцията), което се състои въ това, че двѣ еднакви гласни една до

друга се стѣгатъ въ една; напр. добрааго—добраго, доброуоумоу—доброумоу, добрѣемь— добрѣмь, добл҄нии—добл҄и и пр.

Забѣлѣжка. Сѫщото явление се забѣлѣзва и при глаголитѣ: оумираѥши—оумираши—оумираши—оумираши и пр.

Уподобяването и стѣгането ясно показватъ, какъ езикътъ при развитието си, се е стремѣлъ да опростява формитѣ си за по-лесно произношение.

Зѣвъ.

§. 52. Когато въ една дума се произнесатъ двѣ гласни непосрѣдствено една до друга, устата остаятъ отворени, та се явява зѣвъ. Зѣвътъ много спъва говора, затова въ старобългарския езикъ е избѣгванъ чрѣзъ вмѣтане на съгласни *й* или *в* всѣкѫдѣ, дѣто се срѣщали двѣ гласни една до друга; сѫщо и въ началото на думата, която започвала съ гласна. Запазвалъ се само въ сложнитѣ думи, като напр. злато-оустъ, по-оучити про-ити и пр.

Отъ най-старитѣ паметници се вижда, че старобългарскиятъ езикъ не е съвсѣмъ избѣгвалъ зѣва. Срѣщатъ се примѣри, като доброе, вм. доброѥ, добраа, вм. добраꙗ, добраего вм. добраѥго, вѣроужтъ, вм. вѣроуѭтъ и пр.

Въ днешния книжовенъ езикъ зѣвъ се търпи само въ сложни думи, отъ които първата завръшва на гласна, а втората почва съ такава; напр.; черноокъ, златоустъ, кървообращение, видоизмѣнение и пр.

§ 53. Падежни остатъци отъ сложното склонение. Въ книжовния езикъ се употрѣбяватъ слѣднитѣ по-важни остатъци отъ сложното склонение: всѣкой, покрай всѣки, всѣкого, всѣкому; другиго, другиму; едного, едному.

§ 54. Опрѣдѣлена или членувана форма. Присъединенитѣ съ показателно значение мѣстоимения (и, ѥ, ꙗ) къмъ прилагателнитѣ давали опрѣдѣлено значение на проститѣ прилагателни. По тоя начинъ мѣстоимението се явило съ такова значение, каквото има членътъ въ новобългарския езикъ; добрыи, доброѥ, добраꙗ сѫ означавали това, което днесъ означаватъ добриятъ, доброто, добрата. Така че сложнитѣ прилагателни не сѫ друго, а членувани форми. Такива форми въ днешния книжовенъ езикъ нѣма. Прилагателнитѣ се членуватъ, както и сѫществителнитѣ.

Зачатъци отъ членувани форми при сѫществителнитѣ се срѣщатъ още въ най-старитѣ паметници (Пьсъ же рабътъ. Пасъ же оубо

рабътъ, кланꙗаше сѧ. Падъ же клевретътъ, молꙗаше и.), но пълно развитие членътъ получава въ новоб. езикъ.

За образуването на члена и при сѫществителнитѣ сѫ послужили пакъ показателнитѣ мѣстоимения, които посочватъ прѣдмета. За тая цѣль отъ начало тѣ се поставяли прѣдъ името (**тъ чловѣкъ, та жена** и пр.), а по-сетнѣ се поставяли и слѣдъ името, па дори взели и да се сливатъ съ него, както се вижда отъ горнитѣ примѣри, докато най-сетнѣ въ новоб. езикъ се развиватъ въ членъ. Членътъ, употрѣбяванъ въ книжовния езикъ, се е развилъ отъ показателното мѣстоимение **тъ, то, та** и се явява при имената отъ м. р. -ътъ (-ьтъ, -ятъ), ср. р. -то, ж. р. -та; за мн. ч. м. и ж. -тѣ, и ср. р. -та.

10. Упражнение.

1. **Нищаꙗ и бѣдьныꙗ и хромыꙗ и слѣпыꙗ въведи семо.** 2. **Добрыи чловѣкъ отъ добраго съкровища износитъ добраꙗ.** 3. **Съкроуши мышьцѫ грѣшьнааго и лѫкаваго.** 4. **Ꙁавиниѭ та съвръженыи отъ вышьнѧѧ свѣтьлости и въ тьмѫ глѫбины низведеныи за грьдость.** 5. **Господь испитаѥтъ праведьнаѥго и грѣшьнаѥго.** 6. **Постави и на крилѣ цръкъвьнѣѥмъ.** 7. **Наведе Господь на нѧ водѫ морьскѫѭ.** 8. **Насыщаѭтъ сѧ Божиихъ твоихъ таинъ и наслаждаѭтъ сѧ свѧтыꙗ твоѥꙗ трапезы.** 9. **Иже свѧтаго комканиꙗ не мьнитъ свѧтаго тѣлесе и кръве Христосова, бѫди проклѧтъ.** 10. **Иже свѧтыꙗ пророкы не мьнитъ Свѧтыимь Доухомь пророчьствовавъша, нъ о своѥмь оумѣ, бѫди проклѧтъ.** 11. **Христа оубо творѧтъ старѣишааго сына, мьньшааго же диꙗвола мьнѧтъ.** 12. **Но мьнѣ нынѣ пространо слово даждь, отьче, просѧщоуоумоу помощи отъ тебе.**

Учение за глагола и неговото спрежение.

§ 55. Глаголъ е дума, която едноврѣменно съ дѣйствието или състоянието означава: лице, число, врѣме, начинъ, видъ и залогъ.

Споредъ това глаголътъ се мѣни: 1) по лице, 2) по число, 3) по врѣме, 4) по начинъ, 5) по видъ, та по тия си граматични свойства той се отличава отъ сроднитѣ му по значение думи, които именуватъ само дѣйствието — глаголно сѫществително, неопрѣдѣленъ начинъ (инфинитивъ и причастие).

§ 56. Съставни части на глагола. У глагола различаваме три съставни части: коренъ, основна приставка и окончание (мѣнитба).

Коренътъ съ основната приставка образуватъ глаголната основа; глаголнитѣ основи сѫ двѣ: сегашна и неопрѣдѣлена (инфинитивна). На нѣкои глаголи неопрѣдѣлената основа, а на други сегашната сѫ безъ основни приставки — коренътъ самъ е основа. Глаголнитѣ основи заедно съ окончанието образуватъ глаголнитѣ форми.

Лице, число, врѣме, начинъ, видъ, залогъ и спрежение.

§. 57. Глаголътъ, като мѣни формитѣ си, показва:

I. Три лица. Подъ глаголни лица се разбиратъ лицата при разговора:

а) първо лице — което говори,

б) второ лице — на което се говори,

в) трето лице — за което се говори.

II. Три числа: а) единствено, б) множествено и в) двойствено въ старобългарски езикъ, а въ новобългарски само двѣ — единствено и множествено.

Примѣръ:

Ед. число		Мн. число		Дв. число	
1. **берѫ**	— бера	**беремъ**	— беремъ	**беревѣ**	—
2. **береши**	— берешъ	**берете**	— берете	**берета**	—
3. **беретъ**	— бере	**берѫтъ**	— бератъ	**берете**	—

III. Три врѣмена: 1) сегашно; 2) минало, което се изказва въ двѣ прости форми: а) минало несвършено и б) минало свършено и въ три съставни (сложни) форми: а) минало неопрѣдѣлено свършено и несвършено, б) минало прѣдварително и в) отдавна минало; 3) бѫдеще.

IV. Три начина: а) разказенъ, (изявителенъ), б) заповѣденъ (повелителенъ) и в) условенъ.

Въ старобългарския езикъ освѣнъ горнитѣ три начина има и други два: неопрѣдѣленъ (инфинитивъ) и достигателенъ (супинъ). Тѣ иматъ само по една форма съ окончание — **ти** (инфинитивъ) и — **тъ** (супинъ), и не изказватъ граматичното лице на подлога,за това сѫ неопрѣдѣлени и винаги вървятъ слѣдъ опрѣдѣлена глаголна форма: **дахѫ ѥмоу вино пити. Идѫ ловитъ рыбъ.**

§ 58. **Прости и сложни глаголни форми.** Прости глаголни форми сѫ тѣзи, които се състоятъ само отъ една дума; а сложни — които се състоятъ отъ двѣ или повече думи.

Прости сѫ формитѣ на: сегашно врѣме, минало несвършено, мин. свършено, причастията, заповѣденъ, неопрѣдѣленъ и достигателенъ начинъ.

Сложни сѫ формитѣ на: мин. неопрѣдѣлено (свършено и несвършено въ новоб. езикъ), одавна минало и бѫдеще, и на условното наклонение и страдателния залогъ.

Неопрѣдѣленъ начинъ.

(Инфинитивъ).

§ 59. Неопрѣдѣлениятъ начинъ на глагола се образува отъ неопрѣдѣлената (инфинитивна) основа, къмъ която се прибавя окончанието — **ти**.

Въ днешния книжовенъ езикъ неопр. начинъ съ окончание — **ти** не е запазенъ; неопрѣдѣлената основа на глагола, която намираме, като образуваме изреченията съ глаголнитѣ форми: недѣй, не мога, стига! (Недѣй игра! Не мога носи! Стига гълча! Стига робува! Не мога седѣ въ кѫщи и пр.), е запазениятъ неопрѣдѣленъ начинъ.

Неопрѣдѣлената основа бива различна: у едни глаголи е равна на корена, а у други е образувана съсъ слѣднитѣ петь основни приставки: **-нѫ** (на), **-ѣ**, **-и**, **-а** (**-ıа**) **-ова** (**-ѥва**), присъединени къмъ глаголнитѣ корени.

§ 60. Споредъ неопрѣдѣлената (инфинитивна) основа, отъ която се образува и миналото свършено врѣме, глаголитѣ въ старобългарски езикъ се дѣлятъ на шесть разреда, а въ новобългарския на петь (§ 72).

1. Въ I. разредъ спадатъ всички глаголи, на които неопрѣдѣлената основа е равна на корена. Понеже коренътъ на глагола може да завършва или на гласна или на съгласна, а послѣдната може да бѫде различна, то при образуване на неопрѣдѣления начинъ при тоя разредъ ставатъ слѣднитѣ звукови промѣни:

а) ако коренътъ завършва на **д**, **т** и **з**, въ инфинитивъ тѣ се промѣнятъ въ **с**; напр. **плет-**, **вод-**, **клад-**, **вез-**: **плет + ти = плести**; **вод + ти = вости**; **клад + ти = класти**; **вез + ти = вести**;

б) ако завършва на гърленитѣ **г**, **к**, **х**, то тѣ се съединяватъ съ **т** на инфинитивното окончание **ти** и образуватъ сложна съгласна

щи; напримѣръ **пек-, мог-, врѣх-: пек + ти = пещи, мог + ти = мощи, врѣх + ти = врѣщи**;

в) ако завръшва на устнитѣ **б, в, п**, тѣ въ инфинитивъ прѣдъ **т** изчезватъ; наприм.: **греб + ти = грети; жив + ти = жити; теп + ти = тети**;

г) ако коренътъ завръшва на **н** или **м**, прѣдъ които стои коренната гласна **е**, та се образува сричка **ен-, ем-**, послѣднитѣ въ инфинитивъ се обръщатъ въ носовка **ѧ**, напр.: **пен + ти = пѧти; жем + ти = жѧти** (стискамъ);

д) ако коренътъ завръшва на **р, л**, прѣдъ които стои коренна гласна **е**, то въ инфинитивъ коренната гласна **е** се прѣмѣта слѣдъ **р, л** и се усилва (§ 12) въ **ѣ**; напр.: **мер + ти = мрѣти; мел + ти = млѣти**;

е) ако коренътъ на глагола завръшва на гласна, то неопрѣдѣленото наклонение се образува безъ никаква звукова промѣна: **би + ти = бити; да + ти = дати; зна + ти = знати; мы + ти = мыти.**

2. Въ II. разредъ спадатъ глаголитѣ, на които инфинитивната основа се образува съ приставка **-нѫ**. Къмъ тоя разредъ спадатъ всички еднократни глаголи; напр. **двиг + нѫ + ти = двигнѫти, вык + нѫ + ти = выкнѫти** и др.

3. Въ III. разредъ спадатъ глаголи, чиято инфинитивна основа се образува съ приставка **ѣ: оум + ѣ + ти = оумѣти, гов + ѣ + ти = говѣти, тръп + ѣ + ти = тръпѣти** и пр.

4. Въ IV. разредъ спадатъ глаголи, чиято инфинитивна основа се образува съ приставка **и: нос + и + ти = носити, мысл + и + ти = мыслити, хвали- хвалити** и пр.

5. Въ V. разредъ спадатъ глаголи, чиято инфинитивна основа се образува съ приставка **-а (-ꙗ): дѣл + а + ти = дѣлати, глагол + а + ти = глаголати, дѣ + ꙗ + ти = дѣꙗти.**

6. Въ VI. разредъ спадатъ глаголи, чиято инфинитивна основа се образува съ приставка **-ова (-ева): коуп + ова + ти = коуповати, врач + ева + ти = врачевати** и пр.

Достигателенъ начинъ.

§ 61. Въ старобългарски езикъ покрай инфинитива се употрѣбява още единъ начинъ (наклонение) — достигателенъ, досѫщъ като него, но съ окончание **-тъ**, нам. **-ти** и то само при глаголи, които показватъ движение съ опрѣдѣлена цѣль на дѣйствие. Чрѣзъ тая форма се посочва на онова дѣйствие, което ще

извърши лицето, слѣдъ като достигне до опрѣдѣлената точка на движението; напр. **въздде на горѫ помолитъ сѧ** (Възлѣзе на планината да се помоли). **идѫ ловитъ рыбъ.** (Ще ида да ловя риба).

Видъ.

§ 62. Спородъ траянето на дѣйствието глаголитѣ биватъ отъ несвършенъ, свършенъ, еднократенъ и многократенъ видъ.

1. Несвършениятъ видъ показва, че дѣйствието трае неопрѣдѣлено врѣме, безъ начало и край: лежа — **лежѫ**, пиша — **пишѫ** и пр.

2. Свършениятъ видъ показва дѣйствие, което трае опрѣдѣлено врѣме и се свръшва. Свършениятъ видъ се образува отъ несвършения съ приставки: **Рѫцѣ во свои горѣ въздаѭ, силѫ приѩти.** Отиде да полежи. Седна да попише.

3. Еднократниятъ видъ показва дѣйствие, което трае само единъ мигъ: легна, седна, викна, скокна и пр. — **легнѫ, метнѫ, седнѫ, выкнѫ** и пр.

4. Многократниятъ видъ показва дѣйствие, което се повтаря: лѣгамъ, скачамъ, сѣдамъ и пр.; **мѣтати, прободати, проунтати** и пр.

Многократнитѣ глаголи въ староб. и новоб. езикъ се образуватъ съ приставки **-ва** (-ва), **-а (-ѩ)** (-а, -я).

Приставка **-ва** (-ва) получаватъ първичнитѣ (прости) глаголи, на които коренътъ завръшва на гласна, и производни глаголи съ окончание **-ѣѭ** (-ѣя) и **-аѭ** и нѣкои на **-ѭ** (-я). При тѣзи глаголи коренната гласна остава сѫщата и въ многократния видъ: **биѭ, би-ти — раз-би-ва-ти** (бия, раз-би-вамъ), **зна-ѭ, зна-ти — по-зна-ва-ти** (зная, по-знавамъ), **грѣ-ѭ, грѣ-ти — съ-грѣ-ва-ти** (грѣя, за-грѣ-вамъ); **клеветѭ, клевета-ти — о-клевета-ва-ти** (клеветя, наклеветя-вамъ); **оумѣѭ, оум-ѣ-ти — раз-оум-ѣ-вати** (умѣя, раз-умѣ-вамъ).

Приставка **-а(-ѩ)** (-а, -я) получаватъ първичнитѣ (прости) глаголи, на които коренътъ завръшва на съгласна; коренната гласна на тѣзи глаголи е въ най-ниска степень, и въ многократния видъ тя се мѣни — удължава (§ 12, 2): **бе-рѫ, бьра-ти — из-бира-ти** (бера, събирамъ) и пр.

Залогъ.

§ 63. Свойството на глагола, като сказуемо, да изразява различно отношение между сказуемото и подлога, се нарича залогъ.

Различаватъ се главно три залога: дѣйствителенъ, страдателенъ и срѣденъ:

1. Дѣйствителенъ залогъ показва дѣйствие, което иде отъ подлога и минава върху допълнението — глаголитѣ въ тоя залогъ сѫ прѣходни: Разбойници нападнаха селото. **Въ начало сътвори Богъ небо и землѭ.**

2. Страдателенъ залогъ (§ 76,4) показва дѣйствие, отъ което страда подлога; дѣйствието иде отвънъ: Дѣцата се наказаха за немирство. **Опона црькъвьнаꙗ раздьра сѧ.**

3. Срѣденъ залогъ показва дѣйствие, което излиза отъ подлога, но не прѣминава никѫдѣ — глаголитѣ въ тоя залогъ сѫ непрѣходни: Грозданка по дворъ ходѣше и пр. **И пристѫпи къ нѥмоу диаволъ.**

11. Упражнение.

1. **Рѫцѣ бо свои горѣ въздаѭ присно, силѫ приѩти и мѫдрость оу тебе.** 2. **Цѣломѫдрьно да начьнѫ пьсати.** 3. **Начаша молити и отити отъ прѣдѣлъ ихъ.** 4. **Мьнащеи сѧ власти ѩзыкы.** 5. **Повелѣ принести главѫ ѥго.** 6. **Къто принесе ѥмоу ѩсти.** 7. **Дльженъ ѥстъ оумрѣти.** 8. **Власть имамь отъпоущати грѣхы.** 9. **Отъ сего видѣти ѥстъ силѫ Христовѫ.** 10. **Аще бѫдетъ обрѣсти ѭ.** 11. **Сътворѭ вы быти ловьцꙗ чловѣкомъ.** 12. **Что ѥстъ ѥже изъ мрътвыихъ въскрьснѫти.** 13. **Идѫ рыбъ ловитъ.** 14. **Глаголахѫ, ѩко не достоитъ инѣмъ ѩзыкомъ Бога славити.** 15. **Которыи ѩзыкъ постигнетъ изрещи подвигы и троуды и добротѫ житиꙗ ѥго.**

Спрежение.

§ 64. Измѣнението на глагола по начинъ, врѣме, лице и число се нарича спрежение.

Споредъ сегашната основа глаголитѣ въ старобългарски езикъ се дѣлятъ на петь спрежения (петото е архаично, по-старо), а въ новобългарски езикъ — на три спрежения и едно за спомагателния глаголъ.

Сегашната основа на глаголитѣ завръшва:

1. Отъ I. спрежение на **-е: веде-, несе-**;
2. Отъ II. спрежение на **-не: двигне-, выкне-**;
3. Отъ III. спрежение на **-ѥ: мыѥ-, дѣлаѥ-**;
4. Отъ IV. спрежение на **-и: хвали-, мысли-**:
5. Отъ V. спрежение на съгласна: **ѥс-, дад-, ѩд- вѣд-**.

Отъ старобълг. петь спрежения въ новобълг. езикъ се развили три: I. съсъ сег. основа на -е (боде-, дигне-, викне-, мне-, даде-, яде-); II. съсъ сег. основа на -и (носи-, хвали-, мисли-); III. съсъ сег. основи на -а (-я) (дѣла-, вика-, дига-, дававали-) и едно за спомагат. глаголъ съмъ.

а) Прости глаголни форми.

Изявителенъ начинъ.

1. Сегашно врѣме.

Лични окончания:

старобългарски.

		а) I., II., III. спр.;	б) IV. спр.;	в) V. спр.
Ед. ч.	1.	— ѫ (-ѭ)	— ѭ	— мь
	2.	— ши	— ши	— си
	3.	— тъ	— тъ	— тъ
Мн. ч.	1.	— мъ	— мъ	— мъ
	2.	— те	— те	— те
	3.	— ѫтъ (-ѭтъ)	— ѧтъ	— ѧтъ (-ѫтъ)
Дв. ч.	1.	— вѣ	— вѣ	— вѣ
	2.	— та	— та	— та
	3.	— те	— те	— те

новобългарски.

		I.	II.	III.
Ед. ч.	1.	— а (-я)	— я	— мъ
	2.	— шъ	— шъ	— шъ
	3.	—	—	—
Мн. ч.	1.	— мъ	— мъ	— ме
	2.	— те	— те	— те
	3.	— атъ (-ятъ)	— ятъ	— атъ (-ятъ)

Личнитѣ окончания за сегашно врѣме се присъединяватъ къмъ сегашната основа на глаголитѣ.

I. Спрежение.

§ 65. По първо спрежение се спрѣгатъ:

а) Глаголи отъ I. разредъ съ изключение на онѣзи, чиято неопрѣдѣлена основа, равна на корена, завръшва на гласна;

б) Нѣкои глаголи отъ V. разредъ, чийто коренъ завръшва на твърда съгласна (**бьрати, зъвати**) и пр.

Образци: **бодѫ, текѫ, могѫ, връхѫ, несѫ** и пр.

Единствено число.

1. **бодѫ**	**могѫ**	**текѫ**	**връхѫ**
2. **бодеши**	**можеши**	**течеши**	**връшеши**
3. **бодетъ**	**можетъ**	**течетъ**	**връшетъ**

Множествено число.

1. **бодемъ**	**можемъ**	**течемъ**	**връшемъ**
2. **бодете**	**можете**	**течете**	**връшете**
3. **бодѫтъ**	**могѫтъ**	**текѫтъ**	**връхѫтъ**

Двойствено число.

1. **бодевѣ**	**можевѣ**	**течевѣ**	**връшевѣ**
2. **бодета**	**можета**	**течета**	**връшета**
3. **бодете**	**можете**	**течете**	**връшете**

II. Спрежение.

§ 64. По II. спрежение се спрѣгатъ глаголитѣ отъ II. разредъ. Образци: **минѫ, двигнѫ, мръзнѫ.**

Ед. число		Мн. число		Дв. число	
1. **минѫ**	**двигнѫ**	**минемъ**	**двигнемъ**	**миневѣ**	**двигневѣ**
2. **минеши**	**двигнеши**	**минете**	**двигнете**	**минета**	**двигнета**
3. **минетъ**	**двигнетъ**	**минѫтъ**	**двигнѫтъ**	**минете**	**двигнете**

III. Спрежение.

§ 66. По III. спрежение се спрѣгатъ:

а) Глаголи отъ I. разредъ, чиято неопрѣдѣлена основа (= на корена) завръшва на гласна, напр. **бити, дати, знати, мыти** и пр.;

б) Глаголи отъ I. разредъ, на които коренътъ завръшва на съгласна, а неопрѣдѣлената основа на гласна, напр. **мел- млѣти, мьр- мрѣти, кол- клати** и пр.

в) Повечето глаголи отъ III. V. VI. разредъ, напр. **глаголати, дѣлати, коупоКати** и пр.

Образци: **сѣѭ, дѣлаѭ, глаголѭ, мелѭ, коупоуѭ.**

Единствено число.

1.	**сѣѭ**	**дѣлаѭ**	**глаголѭ**	**мелѭ**	**коупоуѭ**
2.	**сѣѥши**	**дѣлаѥши**	**глаголѥши**	**мелѥши**	**коупоуѥши**
3.	**сѣѥтъ**	**дѣлаѥтъ**	**глаголѥтъ**	**мелѥтъ**	**коупоуѥтъ**

Множествено число.

1.	**сѣѥмъ**	**дѣлаѥмъ**	**глаголѥмъ**	**мелѥмъ**	**коупоуѥмъ**
2.	**сѣѥте**	**дѣлаѥте**	**глаголѥте**	**мелѥте**	**коупоуѥте**
3.	**сѣѭтъ**	**дѣлаѭтъ**	**глаголѭтъ**	**мелѭтъ**	**коупоѭтъ**

Двойствено число.

1.	**сѣѥвѣ**	**дѣлаѥвѣ**	**глаголѥвѣ**	**мелѥвѣ**	**коупоуѥвѣ**
2.	**сѣѥта**	**дѣлаѥта**	**глаголѥта**	**мелѥта**	**коупоуѥта**
3.	**сѣѥте**	**дѣлаѥте**	**глаголѥте**	**мелѥте**	**копоуѥте**

IV. Спрежение.

§ 67. По IV. спрежение се спрѣгатъ всички глаголи отъ IV. разредъ и нѣкои отъ III. разредъ, като **горѣти, тръпѣти**, сег. вр. 2 л. **гориши, тръпиши.**

Образци: **дѣлѭ (дѣлити), хождѫ** (д + j = жд — **ходѭ**; ходя, дохождамъ, **ходити), зьрѭ (зрѣти)**. (§ 11. II.).

Единствено число.

1.	**дѣлѭ**	**зьрѭ**	**хождѫ**
2.	**дѣлиши**	**зьриши**	**ходиши**
3.	**дѣлитъ**	**зьритъ**	**ходитъ**

Множествено число.

1.	**дѣлимъ**	**зьримъ**	**ходимъ**
2.	**дѣлите**	**зьрите**	**ходите**
3.	**дѣлѧтъ**	**зьрѧтъ**	**ходѧтъ**

Двойствено число.

1. дѣлнвѣ	зьрнвѣ	ходнвѣ
2. дѣлнта	зьрнта	ходнта
3. дѣлнте	зьрнте	ходнте

V. Спрежение.

§ 68. По V. спрежение се спрѣгатъ архаичнитѣ глаголи: **вѣмь, дамь, ꙗмь, ѥсмь** (основи: **вѣд-, дад-, ꙗд-, ѥс-**). Тѣ се наричатъ архаични, защото сѫ запазили най-стари лични окончания.

Единствено число.

1. вѣмь	дамь	ꙗмь
2. вѣсн	дасн	ꙗсн
3. вѣстъ	дастъ	ꙗстъ

Множествено число.

1. вѣмъ	дамъ	ꙗмъ
2. вѣсте	дасте	ꙗсте
3. вѣдатъ	дадатъ	ꙗдатъ

Двойствено число.

1. вѣвѣ	давѣ	ꙗвѣ
2. вѣста	даста	ꙗста
3. вѣсте	дастѣ	ꙗсте

Така се спрѣга въ сегашно врѣме и глаголътъ **нмамь**, който въ сѫщность спада къмъ III. спрежение, **нмѣѭ** — основа **нмѣѥ** —. Формитѣ му сѫ:

Ед. ч. 1. нмамь	Мн. ч. нмамъ	Дв. ч. нмавѣ
2. нмашн	нмате	нмата
3. нматъ	нмѫтъ	нмате

Тѣзи форми сѫ по-нови; на тѣхъ сѫ подобни глаголнитѣ форми на сег. вр. отъ III. спр. въ новоб. езикъ.

Забѣлѣжка. 1. Коренната съгласна **д** прѣдъ съгласнитѣ **м, с, в** изчезва, а прѣдъ **т** се промѣня въ **с**.

Забѣлѣжка 2. Формитѣ на глагола **вѣмь** (зная) не сѫ запазени въ новоб. езикъ. Отъ корена **вѣд-** и отъ неопрѣдѣлената основа **вѣдѣ** — сѫ запазени слѣднитѣ думи: вѣщъ, вѣщица, невѣжа и пр.

Забѣлѣжка 3. Спрежението на глагола ѥсмь е изложено изцѣло на стр. 73.

Да се образува отъ сѫщитѣ глаголи сегашно врѣме въ новоб. езикъ и да се разпрѣдѣлятъ глаголитѣ по спрежения.

12. Упражнение.

1. Слѣпьць же слѣпьца аще водитъ, оба въ ꙗмѫ въпадете сѧ. 2. Възлюбиши искрьнааго своѥго и възненавидиши врага своѥго. 3. Азъ словомь симь молѭ сѧ Богоу. 4. Милости твоѩ, Боже, просѧтъ ѕѣло. 5. Правовѣрьнии попове въ лѣности живѫтъ. 6. Противьноѥ въ таинѣ творѧтъ; оучинаѭтъ сѧ, грабѧтъ и не въ таи тъчиѭ съгрѣшаѭтъ, нъ и ꙗвѣ. 7. Вьси вѣдѧтъ и отвѣщавъше рекѫтъ: свѧтыи Константинъ философъ. 8. Къ тѣмъ чьто глаголѥмъ или чьто речемъ къ тацѣмъ безоумьныимъ. 9. И отъ дрѣва разоумѣхъ како дастъ таи. 10. О дьни томь и о годинѣ тои никъто не вѣстъ.

2. Минало несвършено врѣме.

§ 69. За минало несвършено врѣме нѣма отдѣлна основа. То, съ малки изключения, се образува отъ неопрѣдѣлената основа, къмъ която се присъединяватъ слѣднитѣ окончания:

	Единствено число.	Множествено число.	Двойствено число.
1.	-ѣахъ и ахъ	-ѣахомъ и -ахомъ	-ѣаховѣ и -аховѣ
2.	-ѣаше „ -аше	-ѣашете „ -ашете	-ѣашета „ -ашета
3.	-ѣаше „ -аше	-ѣахѫ „ -ахѫ	-ѣашете „ -ашете

1. Окончание -ѣахъ получаватъ:

а) Глаголитѣ отъ I. разредъ, на които неопрѣдѣлената основа е равна на корена, съ изключение на онѣзи съ основно оконч. -ѣ.

Забѣлѣжка. Гласната ѣ отъ окончанието (-ѣахъ) промѣня гърленитѣ (г, к, х) въ небни (ж, ч, ш), слѣдъ които пъкъ ѣ се промѣня въ а (пек-ѣахъ — печ-аахъ, мог-ѣахъ — мож-аахъ, връх-ѣахь — връш-аахъ).

ѣ слѣдъ кореннитѣ гласни и меки съгласни се промѣня въ ꙗ (би-ѣахъ — би-ꙗахъ, мы-ѣахъ — мыꙗахъ; мел'- мелꙗахъ, кол'- кол-ꙗахъ).

б) Глаголитѣ отъ II. разредъ, като се изхвърли гласната ѫ отъ приставката -нѫ (двигнѫ- двиги-ѣахъ, выкнѫ- выки-ѣахъ).

в) Глаголитѣ отъ IV. разр., които не присъединяватъ окончанията къмъ неопрѣдѣлената основа, а къмъ корена, какъвто се

явява въ първо лице, ед. ч., сегашно врѣме. Понеже коренътъ тукъ завръшва на мека съгласна, то ѣ се промѣня въ ꙗ (а) (носи-ти нош-ѫ — нош-ѣахъ — нош-аахъ; хвали-ти, хвал-ꙗ — хвал'-ѣахъ — хвал-ꙗахъ и пр.).

2. Окончание -ахъ получаватъ:

а) Глаголитѣ отъ I. разр., на които неопрѣдѣлената основа завръшва на -ѣ (пѣ-ти — пѣ-ахъ, сѣ-ти — сѣ-ахъ и пр).

б) Глаголитѣ отъ III., V. и VI. разреди (оумѣ-ахъ, говѣ-ахъ; дѣла-ахъ, глагола-ахъ; коупова-ахъ, краѵева-ахъ).

I. Спрежение.

Единствено число.

1. бодѣахъ	можаахъ	теѵаахъ	връшаахъ
2. бодѣаше	можааше	теѵааше	връшааше
3. бодѣаше	можааше	теѵааше	връшааше

Множествено число.

1. бодѣахомъ	можаахомъ	теѵаахомъ	връшаахомъ
2. бодѣашете	можаашете	теѵаашете	връшаашете
3. бодѣахѫ	можаахѫ	теѵаахѫ	връшаахѫ

Двойствено число.

1. бодѣаховѣ	можааховѣ	теѵааховѣ	връшааховѣ
2. бодѣашета	можаашета	теѵаашета	връшаашета
3. бодѣашете	можаашете	теѵаашете	връшаашете

II. Спрежение.

Единствено число		Множествено число.	
1. двигнѣахъ	минѣахъ	двигнѣахомъ	минѣахомъ
2. двигнѣаше	минѣаше	двигнѣашете	минѣашете
3. двигнѣаше	минѣаше	двигнѣахѫ	минѣахѫ

Двойствено число.

1. двигнѣаховѣ	минѣаховѣ
2. двигнѣашета	минѣашета
3. двигнѣашете	минѣашете

III. Спрежение.

Единствено число.

1.	сѣахъ	мыꙗахъ	мелꙗахъ	дѣлаахъ (дѣлахъ)
2.	сѣаше	мыꙗаше	мелꙗаше	дѣлааше
3.	сѣаше	мыꙗаше	мелꙗаше	дѣлааше

Множествено число.

1.	сѣахомъ	мыꙗахомъ	мелꙗахомъ	дѣлаахомъ
2.	сѣашете	мыꙗашете	мелꙗашете	дѣлаашете
3.	сѣахѫ	мыꙗахѫ	мелꙗахѫ	дѣлаахѫ

Двойствено число.

1.	сѣаховѣ	мыꙗаховѣ	мелꙗаховѣ	дѣлааховѣ
2.	сѣашета	мыꙗашета	мелꙗашета	дѣлаашете
3.	сѣашете	мыꙗашете	мелꙗашете	дѣлаашете

IV. Спрежение.

Единствено число.

1.	зьрѣахъ	дѣлꙗахъ (дѣлѣхъ)	бѣжаахъ	хождаахъ
2.	зьрѣаше	дѣлꙗаше	бѣжааше	хождааше
3.	зьрѣаше	дѣлꙗаше	бѣжааше	хождааше

Множествено число.

1.	зьрѣахомъ	дѣлꙗахомъ	бѣжаахомъ	хождаахомъ
2.	зьрѣашете	дѣлꙗашете	бѣжаашете	хождаашете
3.	зьрѣахѫ	дѣлꙗахѫ	бѣжаахѫ	хождаахѫ

Двойствено число.

1.	зьрѣаховѣ	дѣлꙗаховѣ	бѣжааховѣ	хождааховѣ
2.	зьрѣашета	дѣлꙗашета	бѣжаашета	хождаашета
3.	зьрѣашете	дѣлꙗашете	бѣжаашете	хождаашете.

V. Спрежение.

Единствено число.

1.	вѣдѣахъ	дадѣахъ	ꙗдѣахъ
2.	вѣдѣаше	дадѣаше	ꙗдѣаше
3.	вѣдѣаше	дадѣаше	ꙗдѣаше

Множествено число.

1. **вѣдѣахомъ** **дадѣахомъ** **ꙗдѣахомъ**
2. **вѣдѣашете** **дадѣашете** **ꙗдѣашете**
3. **вѣдѣахѫ** **дадѣахѫ** **ꙗдѣахѫ**

Двойствено число.

1. **вѣдѣаховѣ** **дадѣаховѣ** **ꙗдѣаховѣ**
2. **вѣдѣашета** **дадѣашета** **ꙗдѣашета**
3. **вѣдѣашете** **дадѣашете** **ꙗдѣашете**

Окончанията **-ѣахъ** (**-аахъ**), **-ѣаше** (**-ааше**) и т. н. се срѣщатъ и стегнати въ **-ѣхъ** (**-ахъ**), **-ѣше** (**-аше**) и т. н. (§ 51); **водѣахъ** — **водѣхъ**, **дѣлаахъ** — **дѣлахъ** и пр.; послѣднитѣ окончания сѫ запазени въ новобълг. езикъ. Окончанията -ѣхъ, -ѣше и пр. приематъ глаголитѣ отъ I. и II. спрежение, а окончанието -ахъ, -аше и пр. глаголитѣ отъ III. спрежение.

13. Упражнение.

1. **Глаголаахѫ дроугъ къ дроугоу.** 2. **Єлико аще прикасаахѫ сѧ ѥмь, съпасени бываахѫ.** 3. **Тъ ꙗко крилатъ прѣлетааше на вьсѧ страны.** 4. **Доухъ божии ношааше сѧ връхоу воды.** 5. **Въ начало оубо вода плавааше по вьсеи земл҄и.** 6. **Нѣкъто чловѣкъ имѣаше три дроугы.** 7. **Молꙗахѫ и оученици ѥго глаголѭще.** 8. **Єгда бѣ юнъ, поꙗсааше сѧ самъ и хождааше ꙗможе хотѣаше.** 9. **Видѣ оученика ѥгоже любꙗаше Ісоусъ.** 10. **Въста и слоужааше ѥмоу.** 11. **Биꙗахѫ и по главѣ тръстиѭ.** 12. **Покланꙗахѫ сѧ ѥмоу.** 13. **Петръ же идѣаше по ниемь издалече до дъвора архиѥреова.** 14. **И въшьдъ вънѫтрь сѣдѣаше съ слоугами.**

§ 70. *ѣ* отъ окончанията за минало несвършено врѣме (-ѣхъ, -ѣше, -ѣхме, -ѣхте, -ѣха) въ новобългарски езикъ се мѣни споредъ слѣднитѣ петь образци:

1.	2.	3.	4.	5.
чет-ѣ̀хъ	по-я̀хъ	леж-а̀хъ	крѝ-ехъ	дѝг-ахъ
чет-ѣ̀ше	по-ѐше	леж-ѐше	крѝ-еше	дѝг-аше
чет-ѣ̀ше	по-ѐше	леж-ѐше	крѝ-еше	дѝг-аше
чет-ѣ̀хме	по-я̀хме	леж-а̀хме	крѝ-ехме	дѝг-ахме
чет-ѣ̀хте	по-я̀хте	леж-а̀хте	крѝ-ехте	дѝг-ахте
чет-ѣ̀ха	по-я̀ха	леж-а̀ха	крѝ-яха	дѝг-аха

Къмъ 1. образецъ спадатъ глаголи отъ I. и II. спрежение, на които коренътъ завръшва на съгласна, освѣнъ на *ж, ч, ш* (отъ *г, к, х*).

Отъ I. спрежение: бодѣхъ, берѣхъ, дремѣхъ, метѣхъ и пр.
„ II. „ вършехъ, водѣхъ, дробѣхъ, мелѣхъ и пр.

Къмъ 2. образецъ спадатъ глаголи отъ II. спрежение съ коренъ на *о*: броя, доя, кроя и пр.

Къмъ 3. образецъ спадатъ глаголи отъ II. спрежение съ коренъ на *ж, ч, ш*: душá, лежа, сушà и пр.

Къмъ 4. образецъ спадатъ глаголи отъ I. спрежение съ коренъ на гласна или на съгласни *ж, ч, ш*; и отъ II. спр. съ коренъ на съгласна *ж, ч, ш* и съ ударение (при двата случая) на корена: крѝя, бѝя, пѝя и пр. (I. спр.); уча, служа, дỳша, пỳша и пр. (II. спрежение).

Отъ изброенитѣ образци ясно личи, че въ българския езикъ писането на минало несвършено врѣме е различно за глаголи отъ II. и I. спрежение; това различие произлиза отъ правилото: *ѣ* слѣдъ гласна и слѣдъ *ж, ч, ш,* не се пише, а се замѣня съ *а, я, е,* споредъ правилото за звука на *ѣ*: *ѣ* + твърда сричка се изговаря *я*; *ѣ* + мека сричка се изговаря *е*, а *ѣ* безъ ударение се изговаря *е*. Оттукъ пъкъ слѣдва и прѣгласяване на *а, я* прѣдъ меки съгласни *(й, ж, ч, ш)* въ *е*: стояхъ, но стоеше, печахъ, но печеше и пр.

Къмъ 5. образецъ спадатъ глаголитѣ отъ III. спрежение.

3. Минало свършено врѣме.

(аористъ).

§ 71. Въ старобългарски езикъ има два вида минало свършено врѣме (аористъ): просто и сложно (простъ и сложенъ аористъ). Сложниятъ аористъ се образува по два начина, та се явява въ двѣ форми, които се именуватъ сложенъ аористъ I. и сложенъ аористъ II.

Простъ и сложенъ аористъ II. образуватъ само нѣкои глаголи, а сложенъ аористъ I. иматъ всички глаголи.

Въ новия български езикъ сѫ се запазили форми само отъ сложния аористъ, та подъ минало свършено врѣме ще схващаме сложенъ аористъ (I. и II.).

а) Простъ аористъ иматъ само глаголитѣ отъ I. разредъ, на които неопрѣдѣлената основа — на корена завръшва на съ-

гласнитѣ д, т, з, с; б, к, п; г, к, х и глаголитѣ отъ II. разредъ, които прѣдъ приставката **нѫ** иматъ съгласна (**двиг-нѫ-ти**). Той се образува съ слѣднитѣ окончания:

Единствено число.	Множествено число.	Двойствено число.
1. — **ъ**	— **мъ**	— **вѣ**
2. —	— **те**	— **та**
3. —	— **ѫ**	— **те**

Горнитѣ окончания се прибавятъ: а) за 1 л. ед. ч. и за 3. л. мн. ч. къмъ неопрѣдѣлената основа = на корена; б) за 1 л. мн. ч. и за 1 л. дв. ч. — къмъ основа съ окончание -о (**водо-**, **двиго-**); в) за 2 л. мн. ч. и за 2 и 3 л. дв. ч. — къмъ основа съ окончание -е (**веде-**,**движе-**). Тая основа служи за формитѣ на 2 и 3 л. ед. ч.

Глаголитѣ отъ II. разр. изхвърлятъ приставката **-нѫ** и образуватъ мин. свърш. вр. по сѫщия начинъ отъ корена.

Единствено число

1. **водъ**	**текъ**	**гребъ**	**двигъ**
2. **веде**	**тече**	**гребе**	**движе**
3. **веде**	**тече**	**гребе**	**движе**

Множествено число.

1. **водомъ**	**текомъ**	**гребомъ**	**двигомъ**
2. **ведете**	**течете**	**гребете**	**движете**
3. **водѫ**	**текѫ**	**гребѫ**	**двигѫ**

Двойствено число.

1. **водовѣ**	**тековѣ**	**гребовѣ**	**двиговѣ**
2. **ведета**	**течета**	**гребета**	**движета**
3. **ведете**	**течете**	**гребете**	**движете**

б) Минало свършено врѣме (сложенъ аористъ I.), образуватъ всички глаголи, като присъединяватъ къмъ неопрѣдѣлената си основа два вида окончания:

	Ед. ч.	Мн. ч.	Дв. ч.		Ед. ч.	Мн. ч.	Дв. ч.
а) 1.	— **хъ**	— **хомъ**	— **ховѣ**	б) 1.	— **съ**	— **сомъ**	— **совѣ**
2.	—	— **сте**	— **ста**	2.	—	— **сте**	— **ста**
3.	—	— **ша**	— **сте**	3.	—	— **са**	— **сте**

Окончанията: — хъ, — хомъ и пр. приематъ всички глаголи, само че едни направо къмъ неопрѣдѣлената основа, а други посрѣдствомъ основна приставка *о*. Отъ това се явява два вида сложенъ аористъ — I. и II.

Сложенъ аористъ I. съ окончания — **хъ**, — **хомъ** и пр. образуватъ глаголитѣ, на които неопр. основа завръшва на гласна:

I. разредъ: **мрѣти, млѣти, бити, мыти** и пр. — II. разредъ: **выкнѫти, дъхнѫти, млъкнѫти** и пр. III. разредъ: **оумѣти, говѣти, тръпѣти, видѣти, имѣти, сѣти** и пр.; IV. резредъ: **носити, мыслити, хвалити** и пр.: V. разредъ: **дѣлати, глаголати, бьрати** и пр.; VI. разредъ: **коуповати, обѣдовати, съвѣдѣтельствовати, врачевати** и пр.

Образци.

I. спреж. II. спреж. III. спреж.

Единствено число.

1.	**бьрахъ**	**жрѣхъ**	**выкнѫхъ**	**сѣхъ**	**тръпѣхъ**
2. 3.	**бьра**	**жрѣ**	**выкнѫ**	**сѣ**	**тръпѣ**

Множествено число

1.	**бьрахомъ**	**жрѣхомъ**	**выкнѫхомъ**	**сѣхомъ**	**тръпѣхомъ**
2.	**бьрасте**	**жрѣсте**	**выкнѫсте**	**сѣсте**	**тръпѣсте**
3.	**бьраша**	**жрѣша**	**выкнѫша**	**сѣша**	**тръпѣша**

Двойствено число.

1.	**бьраховѣ**	**жрѣховѣ**	**выкнѫховѣ**	**сѣховѣ**	**тръпѣховѣ**
2.	**бьраста**	**жрѣста**	**выкнѫста**	**сѣста**	**тръпѣста**
3.	**бьрасте**	**жрѣсте**	**выкнѫсте**	**сѣсте**	**тръпѣсте**

IV. спреж. V. спреж.

		IV. спреж.	V. спреж.	
Ед. ч.	1.	**хвалихъ**	**вѣдѣхъ**	**дахъ**
	2. 3.	**хвали**	**вѣдѣ**	**да (дастъ)**
Мн. ч.	1.	**хвалихомъ**	**вѣдѣхомъ**	**дахомъ**
	2.	**хвалисте**	**вѣдѣсте**	**дасте**
	3.	**хвалиша**	**вѣдѣша**	**даша**
Дв. ч.	1.	**хвалиховѣ**	**вѣдѣховѣ**	**даховѣ**
	2.	**хвалиста**	**вѣдѣста**	**даста**
	3.	**хвалисте**	**вѣдѣсте**	**дасте**

Сложенъ аористъ I. съ окончания: — **съ**, — **сомъ**, — **сокѣ** и пр. образуватъ само глаголи отъ I. разредъ, на които неопрѣдѣлената основа (= на корена) завръшва на съгласна (освѣнъ гърленитѣ **г, к, х**): **д, т, з, с; б, в, п, м, н: плести(плет-), бости (бод-), нести (нес-), вести (вез-), тети (теп-),грети (греб-), жити (жив-), пѧти (пьн-), жѧти (жьм-)** и др.

Тукъ коренннитѣ гласни се степенуватъ: **ь** въ **и**, **є** въ **ѣ**, **о** въ **а**, като изчезва крайната коренна съгласна; сричка **ьн** (**єн**) се прѣобръща въ носовка (**ѧ**): **бод + съ = басъ**, **нес + съ = нѣсъ**, **пьн + съ = пѧсъ** и пр.

Образци.

Единствено число.

1.	**басъ**	**нѣсъ**	**вѣсъ**	**пѧсъ**	**ꙗсъ**
2. 3.	**боде**	**несе**	**везе**	**пѧ**	**ꙗ(ꙗстъ)**

Множествено число.

1.	**басомъ**	**нѣсомъ**	**вѣсомъ**	**пѧсомъ**	**ꙗсомъ (ꙗхомъ)**
2.	**басте**	**нѣсте**	**вѣсте**	**пѧсте**	**ꙗсте**
3.	**баса**	**нѣса**	**вѣса**	**пѧса**	**ꙗса (ꙗша)**

Двойствено число.

1.	**басовѣ**	**нѣсовѣ**	**вѣсовѣ**	**пѧсовѣ**	**ꙗсовѣ (ꙗховѣ)**
2.	**баста**	**нѣста**	**вѣста**	**пѧста**	**ꙗста**
3.	**басте**	**нѣсте**	**вѣсте**	**пѧсте**	**ꙗсте**

в) Сложенъ аористъ II. образуватъ само онѣзи глаголи, които иматъ простъ аористъ. Тая форма измѣстила формитѣ на простия аористъ и на сложния аористъ I. съ втория видъ окончания, та въ днешния езикъ не се употрѣбяватъ.

Сложенъ аористъ II. се образува съ окончанията — **хъ**, — **хомъ** и пр., които се прибавятъ къмъ корена на глагола посрѣдствомъ основна приставка *о*; напр. **плет + о + хъ**, **бод + о + хъ** и пр. за 2. и 3. л. един. ч. служатъ формитѣ на простия аористъ.

О б р а з ц и.

I. Спрежение

Единствено число.

1.	**бодохъ**	**гребохъ**	**рекохъ** и **рѣхъ** (I. сл. аористъ)		**двигохъ**
2. 3.	**боде**	**гребе**	**рече**	**рѣ**	**движе**

Множествено число.

1. водохомъ	гребохомъ	рекохомъ	рѣхомъ	двигохомъ
2. водосте	гребосте	рекосте	рѣсте	двигосте
3. водоша	гребоша	рекоша	рѣша	двигоша

Двойствено число.

1. водоховѣ	гребоховѣ	рекоховѣ	рѣховѣ	двигоховѣ
2. водоста	гребоста	рекоста	рѣста	двигоста
3. водосте	гребосте	рекосте	рѣсте	двигосте

§ 72. Въ новобългарски езикъ сѫ запазени форми и отъ двата вида сложенъ аористъ. Споредъ тѣзи форми глаголитѣ се раздѣлятъ на петь разреда:

1. Въ I. разредъ спадатъ всички глаголи отъ I. спрежение, при които окончанието за минало свършено врѣме се прибавя направо къмъ корена: би-хъ, пѣ-хъ, млѣ-хъ, чу-хъ, узна-хъ, кле-хъ (I. спрежение).

2. Въ II. разредъ спадатъ глаголи отъ I. спрежение съ коренна съгласна: *д, т, з, с, г, к;* тукъ спадатъ почти всички старобългарски глаголи отъ аористъ II: пред-о-хъ, 2 л. 3. преде (I. спрежение); плетохъ, плете.

Изключение правятъ:

а) греба, погреба и мога: погреб*а*хъ вм. погреб*о*хъ, мож*а*хъ вм. мог*о*хъ.

б) отъ аориста двигохъ не се запазили форми; такива имаме отъ I-вия аористъ: дигнахъ, дигна и пр.

3. Въ III. разредъ спадатъ глаголи отъ I. и III. спрежение (старобългарски II. V. и VI. разреди): бра-хъ, рѣза-хъ, плака-хъ, ора-хъ, викна-хъ (I. спрежение), вика-хъ, повѣрва-хъ (III. спрежение).

4) Въ IV. разредъ спадатъ глаголи отъ II. спрежение (старобългарски IV. разредъ): носи-хъ, ходи-хъ (II. спрежение).

5) Въ V. разредъ спадатъ глаголи отъ I. и II. спрежение (старобългарски III. разредъ): седѣ-хъ, седѣ (II. спр.); живѣ-хъ, живѣ (I. спр.).

14. Упражнение.

1. **Мъногъ народъ по нѥмь идоша.** 2. **Оуслышахъ, Господи, съмотрениꙗ твоѥго таиньство, разоумѣхъ дѣла твоꙗ и прославихъ твоѥ божество.** 3. **Рѣша же ѥмоу фарисеи, ты о себѣ самомь съвѣдѣтельствоваѥши.** 4. **Ꙗко вѣмь отъкждоу придѫ.** 5. **Иже обрѣтъ многоцѣньны бисъръ.** 6. **Оскати и наоучи ихъ правовѣрию.** 7. **Тѣ прѣчистѣ оустьнѣ прѣмѫдростьѭ процвьтосте ꙗко цвѣтъ.** 8. **Отъ тѣхъ бо оустьнъ истече животьнꙑи истоучьникъ.** 9. **Они же принѣсѧ ѥмоу пѣнѧѕь.** 10. **Въ оно врѣмѧ изиде Ісоусъ и оузьрѣ мытар'ь, сѣдѧщь на мытьници.** 11. **Се азъ нꙑнѣ въпадохъ въ великѫ печал'ь.** 12. **И отъвѣщѧ ѥмоу дроугꙑи дроугъ.** 13. **Привѣсѧ ѥмоу длъжьникъ ѥдинъ.** 14. **Симеонъ приꙗ отроча.** 15. **Придосте же и видѣсте, кѫде живѣаше.**

Заповѣденъ начинъ.

(Повелително наклонение).

§ 73. Заповѣдниятъ начинъ се образува отъ особена основа. Тая основа за глаголитѣ отъ I. и II. спрежение ед. ч. се образува съ приставка **и**, а множествено и дв. ч. — съ приставка **ѣ**; а за глаголитѣ отъ другитѣ спрежения (III. IV. и V.) само съ приставка **и**.

Заповѣденъ начинъ за ед. ч. 1. л. нѣма, а за 2. и 3. л. служи самата основа; за мн. и дв. число се присъединяватъ слѣднитѣ окончания: мн. ч. 1. л. **-мъ** 2. и 3. л. **-те**; дв. ч. 1. л. **-вѣ** 2. и 3. л. **-та**.

§ 74. Въ новобългарския езикъ основната приставка *и* слѣдъ гласна е ослабнала въ кратко *й*, а вмѣсто приставка *ѣ* се пише *е* (**бодѣ-те** — боде-те; **сѣи-те** — сѣй-те и пр.).

Образци:

I. Спрежение.

Ед. ч. 2. 3.	боди	тьци	крѣси
Мн. ч. 1. л.	бодѣмъ	тьцѣмъ	врѣсѣмъ
2. 3.	бодѣте	тьцѣте	крѣсѣте
Дв. ч. 1. л.	бодѣвѣ	тьцѣвѣ	крѣсѣвѣ
2. 3.	бодѣта	тьцѣта	крѣсѣта

II. Спрежение.

Ед. ч.	2. 3.	мини	двигни
Мн. ч.	1. л.	минѣмъ	двигнѣмъ
	2. 3.	минѣте	двигнѣте
Дв. ч.	1. л.	минѣвѣ	двигнѣвѣ
„	2. 3.	минѣта	двигнѣта

III. Спрежение.

Ед. ч.	2. 3.	сѣи	дѣлаи	глагол'и	мел'и	коупоуи
Мн. ч.	1. л.	сѣимъ	дѣлаимъ	глагол'имъ	мел'имъ	коупоуимъ
	2. 3.	сѣите	дѣлаите	глагол'ите	мел'ите	коупоуите
Дв. ч.	1. л.	сѣивѣ	дѣлаивѣ	глагол'ивѣ	мел'ивѣ	коупоуивѣ
	2. 3.	сѣита	дѣлаита	глагол'ита	мел'ита	коупоуита

IV. Спрежение.

Ед. ч.	2. 3.	дѣл'и	зьри	бѣжи	ходи
Мн. ч.	1.	дѣл'имъ	зьримъ	бѣжимъ	ходимъ
	2. 3.	дѣл'ите	зьрите	бѣжите	ходите
Дв. ч.	1.	дѣл'ивѣ	зьривѣ	бѣживѣ	ходивѣ
	2. 3.	дѣл'ита	зьрита	бѣжита	ходита

V. Спрежение.

Ед. ч.	2. 3.	вѣждь	даждь	ꙗждь
Мн. ч.	1.	вѣдимъ	дадимъ	ꙗдимъ
	2. 3.	вѣдите	дадите	ꙗдите
Дв. ч.	1.	вѣдивѣ	дадивѣ	ꙗдивѣ
	2. 3.	вѣдита	дадита	ꙗдита

15. Упражнение.

1. **Остави тоу даръ твои.** 2. **Любите врагы ваша.** 3. **Помажи главѫ своѭ и лице твоѥ оумыи.** 4. **Но мьнѣ нынѣ пространо слово даждь.** 5. **Фараонѩ мѧ зълобы избави.** 6. **Не пьцѣте сѧ доушеѭ вашеѭ, что ꙗсте, ли что пьѥте.** 7. **Пожьрѣта богомъ, аще ли ни, то зълѣ вѫ погоублѭ.** 8. **Рьци бо намъ, что ти сѧ мьнитъ.** 9. **И рече ѥмоу: иди по мьнѣ.** 10. **Просите и дастъ сѧ вамъ; ищите и обрѧщете, тлъцѣте и отврѣзетъ сѧ вамъ.** 11. **Разоумѣи ты, чловѣче, и чоуди сѧ.** 12. **Послоушаимъ и дивимъ сѧ милости и чловѣколюбию Божию.** 13. **Помоѕи ми оу цьсарꙗ.** 14. **Ѥгда постите сѧ, не бѫдѣте ꙗко ѵпокрити.** 15. **Приимите, ꙗдите.**

Спрежение на спомагателния глаголъ ѥсмь.

Сегашно врѣме.

	Ед. число		Мн. число		Дв. число	
1.	**ѥсмь**	съмъ	**ѥсмъ**	сме	**ѥсвѣ**	—
2.	**ѥси** (вм. **ѥс-си**)	си	**ѥсте**	сте	**ѥста**	—
3.	**ѥсть**	е	**сѫть**	сѫ	**ѥсте**	—

Минало несвършено врѣме.

1.	**бѣахъ** и **бѣхъ**	**бѣахомъ** и **бѣхомъ**	**бѣаховѣ** и **бѣховѣ**
2.	**бѣаше** и **бѣ**	**бѣашете** и **бѣсте**	**бѣашета** и **бѣста**
3.	**бѣаше** и **бѣ**	**бѣахѫ** и **бѣшѧ**	**бѣашете** и **бѣсте**

Минало свършено врѣме (аористъ).

1.	**быхъ** и **бимь**	**быхомъ** и **бимъ**	**быховѣ** и **бивѣ**
2.	**бы(бысть)** и **би**	**бысте** и **бисте**	**быста** и **биста**
3.	**бы(бысть)** и **би**	**бышѧ** и **бѫ**	**бысте** и **бисте**

И тритѣ прости врѣмена сѫ образувани съ различни основи и корени. Отъ корена **ѥс-** сѫ се запазили само формитѣ за сегашно врѣме, а формитѣ отъ сѫщия коренъ за другитѣ врѣмена сѫ изчезнали; намѣсто тѣхъ служатъ форми, образувани отъ коренъ **бы-** и видоветѣ му **бѣ- би-** и **бѫд-**

Инфинитивъ **быти**. Супинъ **бытъ**.

Отъ коренъ **бѫд-** правилно сѫ се образували за сегашно врѣме и за заповѣденъ начинъ и форми по I. спрежение:

Сегашно врѣме: **бѫдѫ, бѫдеши, бѫдетъ** и пр.

Заповѣденъ начинъ: **бѫди, бѫдѣмъ, бѫдѣте** и пр.

Сравнете старобългарскитѣ форми на спомаг. глаголъ съ новобългарскитѣ.

Причастие.

§ 75. Причастието е глаголна форма съ бѣлѣзи на прилагателно имс. Като глаголна форма означава само дѣйствие, врѣме и залогъ, а като прилагателно, мѣни се по родъ и число, членува се и се скланя (само въ старобългарски § 38.).

Причастията сѫ два вида: дѣйствителни и страдателни; а споредъ врѣмето на дѣйствието биватъ сегашни и минали.

1. Сегашно дѣйствително причастие окончава: а) при глаголитѣ отъ I. II. и V. спрежение въ имен. падежъ ед. ч. мѫжки и ср. родъ на **ы**: I. **плеты, веды**; II. **двигны**; V. **вѣды, ꙗды**; б) при глаголи отъ III. и IV. спрежение на **ѧ** (**ꙗ**): III. **знаꙗ, пишѧ, глаголꙗ, коупоуꙗ**; IV. **горѧ, носѧ, тръпѧ**.

Основата имъ окончава на **-жщ-** (I. II. III. V. спрежение) и **-ѧщ-** (IV. спр.): **плетѫщ-, двигнѫщ-, знаѭщ-, вѣдѫщ-, горѧщ-, тръпѧщ-**

Им. пад. ж. р. окончава на **-и**, прибавено къмъ основата: — **плетѫщи, вѣдѫщи, горѧщи, тръпѧщи**.

Това причастие се скланя м. и ср. р. по I., а ж. р. по II. склонение (§ 22—25). То има и сложна форма и се скланя по сложното склонение.

Въ днешния български езикъ сегашното дѣйствително причастие окончава на *-щъ, -ща, -ще* и се образува отъ сегашната основа за глаголи отъ I. и III. спр., а за глаголи отъ II. спрежение, като се промѣни основното *и* въ *е:* плета, плетещъ, бия, биещъ, викамъ, викащъ, но нося, носи — носещъ и пр.

2. Минало дѣйствително причастие има два вида: I-во съ окончания за им. пад. м. и ср. р. **-ъ**, а за ж. р. **-ъши** и **-въ**, **-въши** и II-ро съ окончания за м. р. **-лъ**, ср. р. **-ло**, ж. р. **-ла**. И двата вида причастия се образуватъ отъ неопрѣдѣлената основа, къмъ която се прибавятъ горнитѣ окончания:

а) Съ окончание **-ъ**, **-ъши** образуватъ минало дѣйствително причастие I-во онѣзи глаголи отъ I. разр., на които неопрѣдѣлената основа, равна на корена, завръшва на съгласна: **плет-, греб-, пек-, пьн-, жьр-: плетъ, плетъши; гребъ, гребъши; жьръ, жьръши.**

б) Съ окончание **-въ**, **-въши** образуватъ мин. дѣйств. причастие I. всички глаголи, на които неопр. основа завръшва на гласна: **сѣвъ, сѣвъши; хваливъ, хваливъши** и пр.

Забѣлѣжка. Глаголитѣ отъ II. разр., на които коренътъ завръшва на съгласна, образуватъ това причастие и съ първия видъ окончания, прибавени къмъ корена (**двигъ, двигъши и двигнѫвъ, двигнѫвъши**).

Глаголитѣ отъ IV. разр. образуватъ причастието и съ окончания **-ь, -ьши**, прибавени къмъ корена, какъвто е въ 1 л. ед. ч. сег. вр. (**хвалꙿь, хвалꙿьши**).

Това причастие въ днешния книжовенъ езикъ е запазено при съвсѣмъ малко глаголи и съ окончание: -вшъ, -вшо, -вша: бившъ, бившо, бивша и пр.

Минало дѣйствително причастие II-ро се образува съ окончания **-лъ, -ло, -ла** по сѫщия начинъ, както и I-то: **греблъ, -ло, -ла; пеклъ, -ло, -ла; оумѣлъ, хвалилъ** и пр. Зѫбнитѣ съгласни *д* и *т* при основа = на корена изчезватъ: **плелъ, ло, ла** (нам. **плетлъ**). Това причастие не се склаля.

Дѣйствителното причастие за минало врѣме въ днешния езикъ се образува или отъ основата на минало несвършено, или отъ тая на минало свършено врѣме; поради това и причастието бива свършено и несвършено.

Основата на минало свършено и несвършено врѣме намираме, като махнемъ окончанието -хъ отъ 1. л. ед. ч. Основата и за причастието завръшва на сѫщитѣ гласни (ѣ, е, я, а, и), а само при глаголи на *-охъ* прави изключение: пек*охъ*, тек*охъ*, — пекълъ, текълъ.

1.	М. несв.	вр.:	ровѣ*хъ*	поя*хъ*	лежà*хъ*	мѝе*хъ*
	М. несв.	пр.:	ровѣ*лъ*	поя*лъ*	лежа*лъ*	мие*лъ*
2.	М. св.	вр.:	рови*хъ*	ми*хъ*	пеко*хъ*	теко*хъ*
	М. св.	пр.:	рови*лъ*	ми*лъ*	пекъ*лъ*	че*лъ*

3. Сегашно страдателно причастие окончава им. п. ед. ч. на **-мъ** (м. р.), **-мо** (ср. р.), **-ма** (ж. р.). То се образува отъ сегашната основа, която при глаголитѣ отъ I., II. и V. спрежение окончава на **-о**; при глаголитѣ отъ III. — на **-ѥ**, а при глаголитѣ отъ IV. спр. на **-и**: I. **плето-мъ, -мо, -ма**; II. **двигно-мъ -мо, -ма**; V. **ведо-мъ -мо -ма**; III. **биѥ-мъ, -мо, -ма; коупоуѥ-мъ, -мо, -ма**; IV. **хвали-мъ, -мо, -ма; гори-мъ, -мо, -ма.**

Въ новобълг. езикъ отъ това причастие има запазени форми, но въ видъ на прилагателни: видимъ, *а, о;* търпимъ, *а, о* и пр.

4. Минало страдателно причастие окончава на: **-нъ, -но, -на**; б) **-енъ, -ено -ена** и в) **-тъ, -то, -та**, прибавени къмъ неопрѣдѣлената основа:

а) Глаголи, на които неопрѣдѣлената основа окончава на **-ѣ, -а,** образуватъ това причастие съ **-нъ; знанъ, -но -на; пьсанъ, -но, -на; тръпѣнъ, -но, -на;**

б) Глаголи, на които неопр. оснава завръшва на **-ѧ, (-ьн, -ьм)**, образуватъ това причастие съ **-тъ -то, -та: вѧзатъ, проклѧтъ.** Сѫщо така образуватъ причастието и нѣкои глаголи, които въ корена си иматъ **-ьр (-ръ): жьрѫ — жрътъ, пожрътъ;**

в) Всички други глаголи образуватъ съ **-енъ, -ено, -ена.** Прѣдъ това окончание се явява **-ьй** нам. **и** и **-ък** нам. **ы: бьѥнъ (бьј** нам.

би) и **биенъ**; **оумы** — **оумъвенъ**; **боденъ**, **реченъ**, **сѣнъ**, **дѣланъ**. А глаголи като **бити**, **крыти** образуватъ прич. и съ **тъ**: **битъ**, **крытъ** и пр.

Въ днешния езикъ то се образува отъ основата на минало свършено врѣме съ едно отъ тритѣ окончания:

3. л. би, рече, маза, млѣ, три, носи: прич. битъ, реченъ, мазанъ, млѣнъ, тритъ, носенъ.

Забѣлѣжка. Глаголитѣ отъ II-ро спрежение промѣнятъ основното *и* въ *е* (носи, носенъ).

б) Сложни глаголни форми.

§ 76. Въ старобълг. езикъ се употрѣбяватъ слѣднитѣ сложни глаголни форми:

1. Минало неопрѣдѣлено врѣме, което се образува отъ формитѣ на спомаг. глаголъ, сег. вр. и минало дѣйств. причастие II. на глагола: **видѣлъ ѥсмь**, **далъ ѥси** и пр. Спомаг. глаголъ 3. л. ед. ч. (**ѥстъ**) често се изпуща (**васъ не землꙗ покрыла** (вм. **покрыла ѥстъ**) **ни небо приꙗтъ**).

2. Отдавна минало врѣме, което се образува отъ мин. несв. врѣме на спомаг. глаголъ (**бѣахъ**, **бѣхъ** и пр.) и мин. дѣйств. прич. II. на глагола: **пришьлъ бѣахъ**, **пришьли бѣахѫ**.

Въ новобълг. езикъ се употрѣбяватъ три сложни минали врѣмена:

а) Минало неопрѣдѣлено — свършено и несвършено, образувани отъ сег. врѣме на спомаг. глаголъ и миналитѣ дѣйств. причастия — свършено и несвършено: ходилъ съмъ, челъ съмъ и пр. (свършено); ходѣлъ съмъ, четѣлъ съмъ и пр. (несвършено).

И тукъ често пѫти спомагателниятъ глаголъ въ 3. л. ед. и мн. ч. *(е, сѫ)* се изпуща.

б) Минало прѣдварително врѣме, образувано отъ мин. несв. врѣме на спомаг. глаголъ и мин. дѣйств. прич. свършено на глагола: бѣхъ ходилъ, челъ бѣхъ и пр.

в) Отдавна минало врѣме, образувано отъ мин. неопрѣдѣлено вр. на спомаг. глаголъ и двѣтѣ мин. дѣйств. причастия на глагола — свършено и несвършено: ходилъ съмъ билъ (свършено), ходѣлъ съмъ билъ (несвършено) и пр.

3. Бѫдеще врѣме — опрѣдѣлено и прѣдварително. Първото въ староб. езикъ се образува отъ сегашно врѣме на

единъ отъ глаголитѣ **хощѫ, имамь, начьнѫ** (**въчьнѫ**) и инфинитива на глагола: **хощѫ ꙗсти, начьнѫ вѣровати, имѣти имаши съкровище на небесе** — ще имашъ съкровище на небето; второто (бѫд. прѣдв.) се образува отъ сег. врѣме на глагола **бѫдѫ** и мин. дѣйств. прич. II.: **ѥгда бѫдетъ пришьлъ** и пр.

Покрай тѣзи форми, бѫдеще опрѣдѣлено врѣме се изказва и чрѣзъ сегашно врѣме на глаголитѣ отъ свършенъ видъ: **на рѫкахъ възьмѫтъ тѧ** — ще те вэематъ на рѫцѣ.

Въ новоб. езикъ глаголитѣ иматъ: бѫдеще опрѣдѣлено, бѫдеще неопрѣдѣлено и бѫдеще прѣдварително, но най-употрѣбителни сѫ формитѣ на бѫдеще опрѣдѣлено. То се изказва съ частица ще — остатъкъ отъ глагола (**хощѫ** — (**хо**) **ще** (**ши**) — и формитѣ на сег. врѣме: ще ходя, ще ходишъ и пр.

4. Страдателенъ залогъ. Формитѣ на страд. залогъ и въ стария и въ новия езикъ се образуватъ по два начина:

а) Отъ проститѣ форми на дѣйств. залогъ и възвратното мѣстоимение **сѧ** (се): **кръститъ сѧ** — ще се кръсти, **наречетъ сѧ** — ще се нарече и пр.

б) Отъ страдателнитѣ причастия и формитѣ на спомагателенъ глаголъ (въ староб. само проститѣ): **гоним̑ъ бывааше** — гоненъ биваше, **съпасаѥми сѫтъ** — спасени сѫ; гоненъ е билъ и пр.

5. Условенъ начинъ. За тоя начинъ въ старобълг. служи условно минало врѣме, образувано отъ формитѣ на мин. свършено вр. на спомаг. глаголъ (**быхъ, бимь . . . .**) и мин. дѣйств. прич. II.: **изтѧзалъ бимь, глаголалъ би** и пр.

Въ новобълг. езикъ по сѫщия начинъ се образува отъ формитѣ на спомагат. глаголъ бихъ, би . . . . и мин. дѣйств. прич.: челъ бихъ, носилъ би, купили биха и пр. Покрай тѣзи форми нѣкои глаголи иматъ и отдѣлни форми, образувани съ приставка -ва: пия — пивамъ, нося — носвамъ, ямъ — ядвамъ и пр.; тѣ се спрѣгатъ по III. спр. сег. и мин. врѣме.

16. Упражнение.

1. **Гоним̑ъ бываааше.** 2. **Вьсѣ мьнѣ прѣдана сѫтъ.** 3. **Бѣ Иосифъ имати ѥго хоудаще сѧ.** 4. **Но мьнѣ нъ нѣ пространо слово даждь, просѧщоуоумоу помощи отъ тебе.** 5. **Павловы же останькы напаъниѭ, прѣлетаѩ ꙗко орьлъ на вьсѧ страны.** 6. **И прѣложивъ црьковьныи оуставъ отъ грьчьска въ словѣньскыи ꙗзыкъ, иде въ**

Римъ. 7. **Слъньчьными зарями светъ проявляющи.** 8. **Тѣми богогласьными оусты напльниша ся жаждущен божия разоума.** 9. **Новыи апостолъ посланъ бысть.** 10. **Да аще бы не надлежала вода, изгорѣла бы отъ теплоты тврьдь.** 11. **Яко рѣка исходитъ изъ раꙗ, пивьнѫ и сладъкѫ водѫ имѫщи.** 12. **А иже пьетъ отъ воды, ѭже азъ дамь емоу, не иматъ въждадати ся.** 13. **Тъгда Ісоусъ въведенъ бысть доухомь въ поустынѭ.** 14. **Іоанъ прѣданъ бысть.** 15. **Господи, аще би былъ сьде, не би мои братъ оумрѣлъ.**

II. Неизмѣняеми части на рѣчьта.

§ 77. Неизмѣняемитѣ части на рѣчьта въ сѫщность сѫ застарѣли остатъци отъ измѣняемитѣ, или просто частици съ опрѣдѣлена служба. Тѣ се раздѣлятъ на нарѣчия, прѣдлози, съюзи (съюзи), междуметия и частици.

1. Нарѣчия.

§ 78. Повечето нарѣчия сѫ застарѣли падежи отъ имена сѫществителни, прилагателни, мѣстоимения и причастия.

Нарѣчията сѫ образувани отъ косвени падежи съсъ или безъ прѣдлогъ: винителенъ, дателенъ, творителенъ и мѣстенъ.

Отъ винителенъ падежъ: а) отъ сѫществителни: **вънъ, низъ, оуневѣсть, ѫтрь** (вѫтрѣ) и др.; б) отъ прилагателни и мѣстоимения: **ѕѣло** (твърдѣ), **любо, либо, мало, како, тоуне, болѥ** (по-добрѣ), **высоче, далече, иначе, обаче, ѥще, каще** и пр.

Отъ дателенъ падежъ: **домови, долоу, вьноу, врьхоу тоу, посрѣдоу.**

Отъ творителенъ падежъ: **ѥдиноѭ** (единъ пѫть), **мъножицеѭ** (често пѫти), **вельми** (твърдѣ), **ноудьма** (съ принуждения, насила), **пакы, опакы** и др.

Отъ мѣстенъ падежъ: **добрѣ, ѕѣлѣ, вънѣ, долѣ, горѣ, кромѣ, зимѣ, лѣтѣ, прѣди, ѕади, лани, ꙗвѣ, междоу** и др.

Съ тъмни по произходъ падежни окончания: **дома, къгда, ѥгда, вьсегда, тамо, окамо, вьсьде, идеже, коль, толь, колѣ** (отколѣ), **доколѣ** и др.

Различаваме слѣднитѣ видове нарѣчия: за врѣме, мѣсто, начинъ, мѣра (количество), причина и цѣль.

Нарѣчията за врѣме, мѣсто, начинъ, причина и цѣль въ новобълг. езикъ стоятъ само при глаголи, а нарѣчието за мѣра

се употрѣбява и при глаголи и прѣдъ качествени прилагателни (много боленъ) и прѣдъ нарѣчия (много злѣ, много бавно).

Нарѣчия съ прѣдлозитѣ. от, на, до, из се пишатъ съединено: отгорѣ, отдолу, оттукъ, открай. отначало и пр.

Забѣлѣжка. За да не грѣшимъ въ правописа на нарѣчията, не трѣбва да забравяме, че тѣ сѫ неизмѣняеми части на рѣчьта, та трѣба да правимъ разлика между открай и отъ края; отначало и отъ началото, изново и изъ новото (палто) и пр.

2. Прѣдлози.

§ 79. Прѣдлозитѣ по произходъ сѫ нарѣчия. Нѣкои нарѣчия съ течение на врѣмето почнали по-близко да опрѣдѣлятъ глаголното дѣйствие и лека-полека сраснали съ глагола (**възьрѣтн, распатн, прѣстатн, забытн** и пр.; сравни **зьрѣтн, патн** и пр.).

По тоя начинъ отъ нарѣчията се развиватъ като особна часть на рѣчьта прѣдлозитѣ, които почватъ да се употрѣбяватъ и прѣдъ падежнитѣ форми, за да подкрѣпятъ значението имъ.

Прѣдлозитѣ, които се свръзватъ съ глагола, наричаме прѣдставки, а глаголитѣ — прѣдложни. Редомъ съ прѣдложнитѣ глаголи се развили и прѣдложни имена.

По-употрѣбявани прѣдлози сѫ: **къ, възъ, до, за, изъ, къ, на, надъ, низъ, объ, отъ, по, подъ, прн, протн, прѣзъ, разъ, съ** и **оу**.

Прѣдлозитѣ **прѣ** (прѣ) и **про** (про) се употрѣбяватъ само като прѣдставки. Прѣдлозитѣ от, на, до прѣдъ нарѣчията сѫ прѣдставки: Отгорѣ, отдолу, оттукъ, дотукъ, отначало, открай и пр.

3. Сѫюзи.

§ 80. Сѫюзитѣ сѫ неизмѣняеми думи, които свръзватъ еднородни части, или едно изречение съ друго. По произходъ тѣ сѫ сродни съ мѣстоименнитѣ основи. Срѣщатъ се и по нѣколко съединени заедно. По-главни сѫюзи сѫ: **н, а, тн, тє, то, нъ, нѫ, но, лн, да, же, нлн, аще, ако, любо, ѥда** (дали), **даже, ѩко, ѥже, нежелн, негълн, заньє, понєже, акы, аще** (каквото), **дроу** (дано).

4. Междуметия и частици.

§ 81. Междуметията сѫ възклицателни думи, които изказватъ разни чувства (скръбь, болка, радость и пр.). Такива сѫ: **оукы, олє, оухъ, ахъ, єхъ, єн, ба, ѩроу-да** (дано) и др.

Къмъ междуметията се причисляватъ и частицитѣ; тѣ сѫ:

1. **не, ни** отрицателни частици; съ първата се отрича изцѣло качествено утвърждение, а съ втората — количествено. Споредъ тая разлика и двѣтѣ частици могатъ заедно да се употрѣбяватъ за двѣ различни отрицания, напр. **никъто не вѣроуѥтъ.**

2. Частицата **нѣ** се свързва съ въпросителни мѣстоимения и нарѣчия, като имъ придава неопрѣдѣлено значение: **нѣкъто, нѣкъгда.**

3. Частица **наи** (най) дава на сравнителната степень значение на прѣвъзходна: **наи паче** (най-вече).

4. Частица **же** дава относително значение и твърдѣ често се съединява съ думи, които съдържатъ отрицателна частица **ни**, напр. **иже, ꙗже, никътоже, никъгдаже** и пр.

5. Частицата **ждо** дава значение „всѣки", напр. **къждо** — всѣки, **такожде** — така сѫщо и пр.

6. Частица да въ новобългарския езикъ служи за утвърждение, а частицитѣ: на, ей, ето — за посочване.

Частицитѣ на, ей, ето се употрѣбяватъ съ глаголно значение, като приематъ дори и допълнение: ей го, ето ме, на ви го.

В. Словосъчинение.

(Синтаксисъ).

Да се прѣговори за състава на простото и сложно изречение, както и за тѣхнитѣ различни видове.

Употрѣба на двойствено число.

§ 82. Двойствено число въ новобългарски езикъ нѣма, ала въ старобългарския езикъ се прави ясна разлика между двойствено и множествено число. Двойствено число редовно се употрѣбява и при имената и при глагола, кога се говори за два прѣдмета: напр. **повелѣ безаконьныи кънязь Терентиꙗ и Африкана привести и глагола къ нима. Пожьрета богомъ, аще ли ни, то зьлѣ ва погоубьѭ... сватаꙗ же рекоста... съвязати ржцѣ и нозѣ...**

Тамъ, дѣто редомъ съ падежната форма за дв. число се срѣща и числителното **два**, ясно личи, че значението на това число почнало да слабѣе, та е имало нужда отъ подкрѣпа.

Въ днешния езикъ падежната форма на дв. число съ *ѣ* е запазена само за два нераздѣлни прѣдмета (чифтове): ржцѣ, сжщата форма и за мн. ч.; крилѣ мн. ч. крила; раменѣ мн. ч. рамена; колѣнѣ мн. ч. колѣна и пр.

Значение и употрѣба на падежитѣ.

§ 83. Чрѣзъ всѣки единъ образъ на имената въ изречението се изказватъ три различни отношения: падежно, числено и родово. Най-важното е падежното отношение, защото то показва, въ каква зависимость сж имената помежду си и спрѣмо глагола на изречението. Всѣка падежна форма първоначално сама по себе, безъ ничия помощь, е означавала опрѣдѣлено отношение. Обаче, съ течение на врѣмето, падежната форма почнала да слабѣе и езикътъ се принудилъ да ѝ дири подкрѣпа. Като такава се явяватъ

прѣдлозитѣ, та много падежи почватъ да се управляватъ отъ прѣдлози, за да изразятъ по-ясно и по-точно падежното отношение. Първоначалното значение на падежа ослабнало, падежната мѣнитба останала безъ значение, а прѣдлогътъ е застѫпилъ нейната роль. И тъй въ българския езикъ подежитѣ (косвенитѣ) изчезнали, а само въ твърдѣ малко случаи, при собсвенитѣ имена, при имената на лица и търдѣ рѣдко при нѣкои други, все отъ мѫжки родъ, сѫ запазени четири патежни форми, ала и тѣзи четири падежа днесъ се употрѣбяватъ твърдѣ ограничено. Макаръ че още се пазятъ падежитѣ: Богъ, Бога, Богу, Боже; Драганъ, Драгана, Драгану, Драгане; братъ, брата, брату, брате (§ 30), въ книжовния езикъ вмѣсто дателната форма съ окончание всѣкога се употрѣбява за тоя падежъ винителната съ прѣдлогъ на: Моля се на Бога, вм. Богу. Дадохъ го на Ивана, вм. Ивану. На брата ми се падна парата, вм. брату ми. При всички други имена пъкъ дателния и винит. падежъ не се изказватъ съ падежни мѣнитби, а падежното отношение винаги се изразява чрѣзъ прѣдлози. При случаитѣ, дѣто въ косвения падежъ се явява мѣнитба *а* (я), тя не е падежно окончание, а съкратенъ членъ (§ 54), защото е косвенъ падежъ отъ членувано име; така отъ нечленуванитѣ имена: човѣкъ, конь, столъ и пр. косвенитѣ падежи — допълнения въ изречението се изказватъ чрѣзъ именителната форма и разни прѣдлози: човѣкъ седи на (до, при, задъ) столъ. Тоя столъ е за (на, отъ) човѣкъ. Членуванитѣ пъкъ: човѣкътъ, коньтъ, столътъ въ косвенъ падежъ си оставатъ пакъ членувани, но членътъ е вече съкратенъ (а, я): Човѣкъ седи на стола. Братъ ми отиде за (при, съ и пр.) коня.

§ 84. Всѣки падежъ, като часть на изречението, споредъ значението си завзема мѣсто: или на подлогъ (лице, субектъ), или на допълнение (прѣдметъ, обектъ), или на опрѣдѣление (отлика, признакъ, атрибутъ), или на обстоятелствена дума.

Сказуемото (предикатътъ) е едничката самостоятелна часть въ изречението, а всички други части се намиратъ въ зависимость. Колкото една часть на изречението е по-самостоятелна, толкова е по-близка до сказуемото. Ето защо допълнението и опрѣдѣлението, като падежни форми, сѫ отъ нѣколко вида. Тѣзи видове се разясняватъ при употрѣбатата на падежитѣ.

Падежитѣ иматъ двояка употрѣба: безпрѣдложна и прѣдложна.

Безпрѣдложна употрѣба на падежитѣ.

I. Именителенъ падежъ.

§ 85. Именителенъ падежъ служи за подлогъ въ изречението. Понятието, изразено чрѣзъ него, е най-близко на глаголното дѣйствие. Подлогътъ и неговитѣ опрѣдѣления всѣкога се поставятъ въ именителенъ падежъ: **Чловѣкъ износитъ.** Човѣкъ изнася. **Добрыи чловѣкъ износитъ.** Добриятъ човѣкъ изнася. **Богъ любитъ.** Богъ люби. **Богъ благъ и милостивъ любитъ.** Богъ, благъ и милостивъ, люби.

Въ именителенъ падежъ се поставятъ и:

а) Сказуемното опрѣдѣление (сказуеменъ именителенъ), което стои като пояснение на глаголното съдържание (сказуемото). Въ старобълг. езикъ то стои слѣдъ глаголитѣ **юсмь (быти), стати, (прѣстати), мьнѣти сѧ, нменовати сѧ, лежати, творити сѧ** и пр. съ спомагателно значение: **Чловѣкъ же юдинъ бѣ богатъ. Вьсѣкъ, иже творитъ сѧ цѣсарь, противитъ сѧ кесареви. Лежитъ больнъ при нозѣ юго**

Сѫщото пояснение (сказуемно опрѣдѣление) има и въ новобълг. езикъ слѣдъ глаголитѣ: съмъ, бѫда, бивамъ, ставамъ, оставамъ, наричамъ се, (казвамъ се, именувамъ се): Азъ съмъ чиновникъ. Той остана сиракъ. Дъската е орѣхова и пр.

б) Сегашно дѣйствит. причастие и минало дѣйств. I, като съставни части на сложно сказуемо: **бystъ Іоанъ крьстѧ въ поустыни и проповѣдаѩ. Юже мьнитъ сѧ имѣѩ, се отъиметъ сѧ отъ него.**

II. Винителенъ падежъ.

§ 86. Винителниятъ падежъ служи за прѣко допълнение на прѣходнитѣ глаголи; прѣходни сѫ тѣзи глаголи, чието дѣйствие непосрѣдствено и изцѣло засѣга прѣдмета (§ 63).

Пишѫ писмо. Пиша писмо. **Просихъ хартиѭ.** Искахъ книга. **Отсѣкоша рѫцѣ и нозѣ мѫченика.** — Отсѣкоха рѫцѣтѣ и нозѣтѣ на мѫченика.

Слѣдъ нѣкои глаголи се употрѣбяватъ двѣ прѣки допълнения въ вин. падежъ. Второто допълнение стои при първото и непосрѣдствено допълва сказуемото. То е второ допълнение — втори винителенъ падежъ: **Постави Методиѩ юпископа** — постави Методия епископъ. **Сътворѭ ва ловьцѧ чловѣкомъ** — Ще направя

двама ви ловци на човѣци. Избраха Ивана кметъ. Произведоха брата ми офицеръ.

III. Родителенъ падежъ.

§ 87. Родителниятъ падежъ показва: а) че името е въ стопанско отношение спрѣмо друго име; б) че името зависи отъ глагола, но глаголното дѣйствие засѣга само една негова часть; в) че дѣйствието почва отъ прѣдмета и се отдѣля (отдалечава) отъ него.

Въ изречението тоя падежъ служи за допълнение, което означава часть отъ прѣдмета и като обстоятелствено допълнение.

Вънидє погоубитъ крьстиꙗнъ. — Влѣзе да погуби християни (не всички). **Придє почрьпатъ воды.** — Дойде да почерпи (да налѣе) вода (една часть). **Даждь ми чашѧ воды.** — Дай ми чаша вода. **Посъланъ бысть въ палатѣ цѣсарꙗ.** — Изпратенъ биде въ царския палатъ (въ палата на царя).

IV. Дателенъ падежъ.

§ 88. Дателниятъ падежъ показва, че глаголното дѣйствие е насочено къмъ прѣдмета или се стреми къмъ него. Слѣдователно, името въ дателенъ падежъ означава цѣлна точка, къмъ която се стреми дѣйствието. По това той, като допълнение, ясно се различава отъ вин. и род. падежъ. **Крѣзи сѧ низоу. Нє приложиши сѧ безоумьнымъ. Тебѣ припадаѭ. Даждь ѥмоу слышати прѣсвѧтоѥ евангєлиѥ. Ꙁаповѣдавъши намъ отъпоущати прѣгрѣшєниꙗ дроугъ дроугоу.**

Въ старобълг. езикъ се употрѣбяватъ и:

1. Дателенъ самостоятеленъ. Дателенъ падежъ отъ име, придружено съ причастие (опрѣдѣление на името) въ сѫщия падежъ, изпълнява служба на приставено обстоятелствено изречение. Името се взема като подлогъ, а причастието като сказуемо: **Ісоусъ бо оуклони сѧ народоу сѫщоу на мѣстѣ.** — Исусъ се отклони, докато народътъ бѣше (още) намѣстото.

Въ това изречение дат. падежъ (**народоу сѫщоу**) зависи отъ глагола (**оуклони сѧ**), ала връзката му съ подлога (**Ісоусъ**) е слаба, та лесно се схващатъ двѣ изречения: **Ісоусъ бо оуклони сѧ** и **народоу сѫщоу на мѣстѣ.**

Другъ примѣръ: **Цѣсарьствоуѭщоу Диоклетиꙗноу заповѣдь посъла сѧ.**

2. Дателенъ съ инфинитивъ. Когато дат. пад. е граматическо допълнение на сказуемото, а логически подлогъ на инфинитива, тогава той съ инфинитива образува отдѣлно синтактично цѣло съ значение на приставено изречение. Такъвъ дат. пад. се нарича дателенъ съ инфинитивъ: **повелѣ съборѹ быти. Не добро ѥстъ многомъ богомъ быти. Сътворитъ ми хызинѫ сѣсти ми въ неи.**

3. Дателенъ притежателенъ. Дателенъ падежъ често се употрѣбява да означи принадлежность. Такъвъ дат. се нарича дателенъ притежателенъ: **Прикоснѫ сѧ ѹсѣсоѹ имѧ. О жено, велика ти вѣра. Презвитеръ съборнѣи цръкъви.**

Въ новобългарски езикъ дателенъ притежателенъ се е запазилъ най-вече при личн. мѣстоимения, които и въ старобълг. езикъ найчесто се употрѣбявали за тая служба: Кажи *ми,* сестро, кажи *ми,* пъкъ *ми* земи душата. Зачерни името *му*. Изгуби книгитѣ си.

V. Творителенъ падежъ.

§ 89. Творителниятъ падежъ има двѣ главни значения: а) показва, че глаголното дѣйствие се върши задружно съ единъ прѣдметъ; б) прѣдметътъ може да му служи като орѫдие или срѣдство напр.: а) **Веселѣахѫ сѧ вьсѣмь домомь. Бысть чловѣкъ неч истымь доухомь;** б) **Облѣци мѧ твоѥѭ одеждеѭ. Словесемь исцѣли. Метаахѫ каменьѥмь и стрѣлами. Начаша махати кадилницами** (съ кадилници).

VI. Мѣстенъ падежъ.

§ 90. Мѣстниятъ падежъ означава мѣсто, дѣто се върши нѣщо, или дѣто се намира единъ прѣдметъ. Тоя падежъ твърдѣ рано почналъ да се употрѣбява съ прѣдлогъ, та се нарича и прѣдложенъ. Безпрѣдложниятъ мѣстенъ падежъ получилъ отвлѣчено значение и се обърналъ въ нарѣчие.

Съ чисто мѣстно значение най-често се срѣща при имена на мѣста и страни и тѣхни признаци и качества. **Насади виноградъ Асоурихъ. Живѫтъ цѣсари градѣ. Ѣко сѫтъ съхранѥны кости наша семь мѣстѣ.**

Прѣдложна употрѣба на падежитѣ.

§ 91. Всѣки прѣдлогъ има свое значение, та значението на прѣдлога, като се присъедини къмъ значението на падежа, тъй

ограничава отношението, че му придава точно и нагледно значение; така напр. **дворѣ** въ изречението показва, че нѣщо е въ непосрѣдствена область — дворъ, но чрѣзъ прѣдлозитѣ: **на, по, при**, то получава строго опрѣдѣлено отношение: **на дворѣ, при дворѣ, въ дворѣ, по дворѣ.**

Прѣдлогътъ само ограничава, ала не измѣня изцѣло първото значение на падежа. Ето защо лека-полека безпрѣдложниятъ падежъ отстѫпилъ мѣсто на прѣдложния, докато е достигналъ до днешната си съвсѣмъ ограничена употрѣба и останалъ съсъ съвсѣмъ малко падежни мѣнитби.

Прѣдложнитѣ падежи, като косвени, не могатъ да бѫдатъ въ изречението лице, подлогъ, а винаги застѫпятъ службата на косвени безпрѣдложни падежи (допълнения).

§ 92. Едни и сѫщи прѣдлози въ старобългарски езикъ управляватъ: а) само единъ падежъ, б) два падежа и в) три падежа.

Прѣдлози, които управляватъ само единъ падежъ.

1. Родителенъ падежъ управляватъ най-много прѣдлози и то повечето такива, които още донѣкѫдѣ пазятъ прѣдметното си значение като нѣкогашни именни основи; такива сѫ: **близъ, кънѣ, вънѣ, извънѣ, выше, далече, въскрай, окрѫстъ, слѣдь, странѫ** и пр: **Приде близъ скаталаго. Повелѣ извънѣ града того посѣщи. Выше закона быти. Далече отъ васъ юстъ** и пр.

2. Винителенъ падежъ се управлява отъ прѣдлозитѣ: **възъ, низъ, объ, сквозѣ: Възъ брѣдо потече. Низъ стѣнѫ падоша. Жиѣаше объ онѫ странѫ Доунава. Проидохомъ сквозѣ огнь и водѫ.**

3. Дателенъ падежъ се управлява отъ прѣдлога **къ: Вѣроуѭ къ господоу. Припаде къ колѣнома Ісоусовома.**

4. Мѣстенъ падежъ се управлява отъ прѣдлога **при: Паде сѣмя при пѫти. Ходя при мори, видѣ два брата.**

Прѣдлози, които управляватъ два падежа.

1. Родителенъ и винителенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлозитѣ: **връхоу, мимо, прѣзъ, подлъгъ, срѣдѣ, посрѣдѣ, чрѣзъ: Градъ връхоу воды стоитъ. Постави і връхоу прѣстолъ свои. Хождаахѫ подлъгъ рѣкы. Иидѫ на ловъ подлъгъ рѣкѫ. Срѣдѣ облака стоꙗше. Посылаѭ вы ꙗко агньца посрѣдѣ вълкы.**

2. Винителенъ и мѣстенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлозитѣ: **въ, на, о: Облѣче сѧ въ славѫ. Четыри десѧти сѫтъ въ коупѣ. Водѫ на вино прѣтвори. Слъньце бысть на заходѣ. Положилъ ѥси на главѣ ѥго вѣньць. Прѣтъкнѫ ногѫ о камень. Рѣшѧ ѥмоу, что глаголѥши о себѣ самомь.**

3. Винителенъ и творителенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлозитѣ: **надъ, подъ, прѣдъ: Голѫбь полетѣ надъ главѫ Іосифовѫ. Облачьць малъ ꙗви сѧ надъ народомь. Покори подъ нозѣ ѥго. Ꙁаиде слъньце подъ землѭ. Пьси подъ трапезоѭ ꙗдѧтъ. Въведошѧ і прѣдъ архиѥреѩ. Съгрѣшихъ прѣдъ тобоѭ.**

4. Родителенъ и дателенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлозитѣ: **противѫ, прѣмо: Поиде противѫ лютыихъ. Что противѫ семоу рекѫтъ? Бѣхъ прѣмо рѣкы. Прѣмо лицоу жидомъ рече.**

5. Родителенъ и творителенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлогъ **прѣжде: Прѣжде того часа. Прѣжде мъногыми лѣты изиде.**

Прѣдлози, които управляватъ три падежа.

1. Родителенъ, винителенъ и творителенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлозитѣ: **за, междоу, съ. — Ꙁа чловѣчьскааго съпасениꙗ веселѧтъ сѧ. Ꙁа рѫцѣ и за нозѣ влачахѫ. Ꙁъло за зъло въздастъ. Иди за мъноѭ, сотоно. Междоу двою морю — чрънааго и бѣлааго. Приде на море междоу прѣдѣли декаполитьскыѩ. Колъ желѣзьнъ въврѣти междоу рѫкама и ногама. Сышьдъ съ небесе. Положи длань съ връхъ желѣза. Съ слъзами молитъ Бога.**

2. Дателенъ, винителенъ и мѣстенъ падежи се управляватъ отъ прѣдлога **по: приѩшѧ по пѣнѧѕоу. Отиде по водѫ. По Ісоусѣ идета.**

Значение и употрѣба на неопрѣдѣлено наклонение (инфинитивъ).

§ 93. Покрай опрѣдѣленитѣ глаголни форми въ изявителенъ, повелителенъ и условенъ начинъ въ старобълг. езикъ се употрѣбяватъ и неопрѣдѣлени глаголни форми, които се различаватъ отъ опрѣдѣленитѣ по това, че нѣматъ глаголно лице. Такива сѫ инфинитивъ и супинъ.

Инфинитивъ, като второстепено сказуемо, логически е свързанъ съ подлога на главното сказуемо, а подлогътъ на инфинитива се намира въ зависимость отъ главното сказуемо, на което служи за

допълнение. Граматическиятъ подлогъ на сказуемото, слѣдователно, е логически подлогъ на инфинитива, за подлогъ на който винаги служи допълнение: **(тъ) повелѣ юмоу бити юго.** Инфинитивъ обикновено се поставя слѣдъ главното сказуемо и се нуждае отъ подлогъ, но често пѫти той стои и прѣдъ него, та нагледъ заема мѣсто на подлогъ; ала, като второстепено сказуемо, никога не може да бѫде подлогъ въ изречението. Така въ изречението: **коупокати, продакати добро юсть,** глаголитѣ **коупокати** и **продакати** не служатъ за подлогъ, а замѣнятъ безлични изречения и означаватъ това, което въ днешния езикъ се изказва съ безлични изречения: Да се купува, да се продава.

Инфинитивъ изискватъ обикновено онѣзи глаголи, чието дѣйствие е насочено не къмъ прѣдметъ, а къмъ друго дѣйствие: **цѣломѫдрьно да начьнѫ пьсати.** Тѣзи глаголи обикновено означаватъ: желание, начинание, молба, боене, каяне, благоволение и пр.; такива сѫ: **благоволити, боати са, желати, искати, мощи (могѫ), молити, мьнѣти, начати** и др.; напр. **Повелѣ принести главѫ юго. И желаше насититн чрѣво своѥ отъ рожьць.**

Въ новобълг. езикъ инфинитивътъ е изчезналъ. Отъ него има само остатъци. Като замѣстници на инфинитивъ днесъ нѣкои писатели употрѣбяватъ неправилно и несвойствено на езика отглаголни сѫществителни, вмѣсто приставни изречения съ връзки да или за да; **идѫ ловитъ рыбъ,** трѣбва да се изкаже: ще ида да ловя риба, а не отивамъ за ловене риба.

Въ новобълг. езикъ глаголътъ е запазилъ най-много форми, затова не е по свойствата на езика да се замѣнятъ опрѣдѣленитѣ глаголни форми съ неопрѣдѣлени отглаголни сѫществителни и да имъ се дирятъ и прѣдлози, чрѣзъ които да се изрази отношението.

Българската рѣчь съ опрѣдѣлени глаголни форми бива ясна, жива и образна, а съ отглаголни сѫществителни — неправилна и тъмна. Слѣдователно, правилната българска рѣчь изисква: да се употрѣбяватъ отглаголнитѣ сѫществителни твърдѣ внимателно и ограничено, а вмѣсто тѣхъ да се употрѣбяватъ опрѣдѣлени глаголни форми.

Примѣръ.

Неправилно: Не му стигаше мѫката отъ неизвѣстността на срока на завръщането му въ България, ами още той теглѣше и отъ прѣслѣдването на таборния командиръ.

Правилно: Не му стигаше, дѣто се мѫчеше, като незнаеше, кога ще се върне въ България, ами си теглѣше и и отъ таборния командиръ, който го прѣслѣдваше.

Особености въ употрѣбата на глаголнитѣ врѣмена въ новобългарски езикъ.

§ 94. Сегашно врѣме показва дѣйствие, което се върши въ минутата, когато се говори. Тая минута изобщо се схваща във всѣко врѣме, та сегашно врѣме, показва повече продължително дѣйствие:

1. Буки високи тамо растатъ, доли дълбоки тихо шумятъ.

2. Овчарь по брѣгъ ходи, сиво стадо пасе, съ мѣденъ кавалъ свири.

Понеже сегашното врѣме означава повечето продължително дѣйствие, то при глаголи отъ свършенъ видъ има слѣдната употрѣба:

а) Когато означава дѣйствие, което става винаги като по правило, или по обичай:

1. Седна, вечерямъ, мисъль ме обзема.

2. Мине пролѣть разцъвтѣла, минатъ лѣтни марани, дойде есень, дъждъ и хала, падне снѣгъ по равнини.

3. Клетиятъ търговецъ поприхапе долна устна, позамисли се и стане, та си отиде.

б) Когато евъ приставно изречение, при което глаголътъ при повечето случаи стои вмѣсто бѫдеще:

1. Като викна (нам. ще викна) да запѣя, всичкитѣ ще млъкнатъ.

2. Тозъ, който падне въ бой за свобода, той не умира.

3. Кога му дойде праздника, ще ни нагости.

в) Изобщо всички глаголи могатъ да се употрѣбятъ въ сегашно врѣме нам. минало, кога искаме да прѣдадемъ на разказа си за минала случка по-голѣма живость:

1. Когато дѣдо Дечо се тъкмѣлъ да постѫпи въ духовно звание, старецътъ му ненадѣйно умира (нам. умрѣлъ). Той нерачилъ да остане между гърцитѣ, отива (нам. отишълъ) си на село, прощава се (нам. простилъ се) съ майка си и оттамъ тръгва (нам. тръгналъ) за Букурещъ.

2. И дълго той взира се татъкъ въ полето, а мѣсецътъ гледа катъ живъ отъ небето.

§ 95. Всички минали врѣмена показватъ, че дѣйствието, което изказва глаголътъ, се е вършило прѣди сегашното врѣме; но и миналитѣ врѣмена иматъ особена употрѣба, а именно:

а) Употрѣбяваме минало свършено врѣме (аористъ) намѣсто минало неопрѣдѣлено, кога искаме да засвидѣтелствуваме личното си присѫтствие, или познание и да означимъ началото и края на дѣйствието, или поява на ново дѣйствие:

1. Пушка пукна изъ гора зелена, та удари най-добрия юнакъ.
2. Юнакъ викна и горага екна.
3. Тя не видѣ нийдѣ никого.
4. Минаха гора зелена, настаха поле широко.

б) Минало несвършено врѣме (намѣсто нѣкое отъ сложнитѣ минали врѣмена), когато искаме да изтъкнемъ, че дѣйствието се е вършило заедно съ друго нѣкое дѣйствие:

1. Момитѣ платна бѣлѣха, невѣсти ризи перѣха, мѫжетѣ риба ловѣха.

2. Синето цвѣте цъвтѣше,
Малки го моми берѣха,
Та го на вѣнци виеха.

3. Десеть години калпакъ кривѣхъ (нам. съмъ кривѣлъ), като кеседжия; пушка носѣхъ, пушка арнаутска; коня яздѣхъ, коня вихрогоня.

в) При глаголитѣ отъ свършенъ видъ миналото несвършено врѣме се употрѣбява при сѫщитѣ случаи, при каквито — и сегашното.

Когато се оберѣха и заровѣха лозята, пѫдаритѣ взимаха ключоветѣ отъ колибитѣ и ги вардѣха като стопани.

г) Минало неопрѣдѣлено, като историческо врѣме съ пропуснатъ спомагателенъ глаголъ за 3 л. ед. и мн. число, се употрѣбява, когато искаме да означимъ, че прѣдаваме случки по разказъ. Това врѣме най-вече се употрѣбява при приказки, басни и исторически разкази:

1. Имало едно врѣме единъ царски синъ. Той ядѣлъ на одъръ мозъкъ. Въ мозъка намѣрилъ едно кокалче. Хвърлилъ го на земята. Край одъра минавала една бабичка . . . . .

2. Изгоненитѣ търновци паднали прѣдъ краката на Патриархъ Евтимий, а женитѣ слагали прѣдъ него дѣцата си.

д) Минало неопрѣдѣлено, нам. минало свършено, кога искаме да означимъ, че дѣйствието не се е случило толкози отдавна:

1. Тъй не съмъ рекла (нам. рекохъ), тъй ти се е счуло.

2. Вчера съмъ била (бѣхъ) на лозе, веденъ съмъ копала (копахъ).

Съгласуване въ изреченията.

§ 96. Едничка независима дума въ изречението е глаголътъ. Той съдържа и ядката на мисъльта. Останалитѣ думи изпълняватъ служба на глаголно лице (субектъ) — подлогъ, на прѣдметъ на дѣйствието (обектъ) — допълнение, на признаци и качества (атрибутъ) — опрѣдѣление и на обстоятелства, които съпровождатъ дѣйствието — обстоятелствени думи; така че всички думи въ изречението се намиратъ въ извѣстна зависимость отъ глагола, а нѣкои отъ тѣхъ — въ зависимость една отъ друга. Отъ тая зависимость произлиза и опрѣдѣлено граматическо съгласуване не само съ глагола, но и помежду другитѣ думи като части на изречението.

Въ опрѣдѣлена зависимость се намиратъ и отдѣлнитѣ части на сложното изречение, та трѣба да има граматическо съгласуване и между частитѣ на сложнитѣ изречения. Споредъ това различаваме два вида съгласуване: а) съгласуване на частитѣ въ изречението; и б) съгласуване на изреченията (сложни изречения).

А. Съгласуване на частитѣ въ простото изречение.

§ 97. Подлогътъ се съгласува съ сказуемото по число и лице, а при сложно сказуемо и по родъ. (Общо правило).

Покрай това общо правило има слѣднитѣ особености въ съгласуването:

а) По число.

Подлогъ въ единствено число, сказуемо въ множествено число.

§ 98. Подлогътъ стои въ единствено, а сказуемото въ множествено число при слѣднитѣ случаи:

а) когато за подлогъ или за обращение служи дума съсъ събирателно значение:

1. Събрали сж се дружина, па сж въ София отпшли.

2. И дружина загърмѣха на засѣвки, та запѣха.

3. Хей — дружина, хай станете!

б) когато подлогътъ сочи на много еднородни прѣдмети:

Това сж отборъ юнаци, това сж моитѣ храбри войници.

в) когато подлогътъ е отвлѣчено име и се опрѣдѣля съ двѣ или повече равносилни опрѣдѣления:

Реалното и класическото образование отговарятъ на два различни вида потрѣбности.

г) когато за подлогъ служатъ етикетни изражения като: ваша милость, тѣхна милость и др.

Ваша милость не желаете ли да дойдете съ насъ.

При повече подлози, сказуемото въ ед. число.

При едно сказуемо може да има два или повече подлога. Споредъ общото правило сказуемото трѣба да стои въ мн. число, но има случаи, при които сказуемото стои въ ед. число.

Сказуемото стои въ единствено число:

а) когато всѣки подлогъ по отдѣлно свързваме (въ нашето съзнание) съ глаголното дѣйствие или състояние:

1. Грозенъ викъ, екотъ, олелия се понесе при първия земенъ тржсъ.

2. Еднаква кръвь, езикъ, вѣра и сждба цѣли петь вѣка свръзва многострадалния робъ.

3. И небето и земята — всичко подмлади се.

б) когато се изказва благословия, молба или проклинане:

1. Господъ и Света Богородица да ви е на помощь.

2. Нека ни помага Богъ и нашата мишца!

3. Пжтникъ ли, овчарь ли нѣкой минува изъ друма, кълне и си дума: „Дяволъ зелъ го и черната чума!“

б) По лице.

§ 99. При два и повече подлога отъ различни лица има слѣднитѣ съгласувания между подлога и сказуемото:

а) ако единъ отъ подлозитѣ е въ първо лице, то и сказуемото стои въ първо лице, но множ. число:

1. Азъ, ти и той (ние) ще минемъ прѣзъ планината.

2. Късно една вечерь въ зданието на читалището азъ и още двама души бѣхме посветени въ тайната.

б) ако подлозитѣ сѫ отъ второ и трето лице, то сказуемото се съгласува съ второто лице:

1. И ти и той (и вие) имате право.

2. Майка ми и ти ще се наслаждавате отъ хубоститѣ на Рила.

б) ако подлозитѣ сѫ свързани съсъ съюзи: или-или, ни-ни, ту-ту, не само — но, сказуемото се съгласува по число и лице съ най-близкия си подлогъ:

Не само азъ, не само дѣцата, но и ти, майко, ѝ тровишъ душата;

г) подлогътъ е въ първо или второ лице, а сказуемото въ 3-то, когато за сказуемото сѫ употрѣбени глаголитѣ: *може, бива, става, трѣба, има, нѣма,* въ смисълъ на безлични:

Азъ може младъ да загина. Ти не бива да ставашъ рано.

Ако се съгласуватъ по лице, смисълътъ се измѣня:

Азъ мога младъ да загина. Ти често пѫти не бивашъ (не си) спокоенъ.

в) По родъ.

§ 100. При сложно сказуемо причастието се съгласува по родъ съ подлога.

Покрай общото правило има слѣднитѣ особни случаи, при които сказуемото не се съгласува съ подлога:

а) когато подлогътъ е дума, която означава нѣкаква титла:

1. Негово Блаженство пристигналъ въ София. 2. Главата на черквата е независимъ.

б) Когато сказуемото е изказано съ причастие (дѣйствително или страдателно) въ безлично значение:

1. Голѣма злоба е изпълнила сърцето му.

2. Не е било вихъръ вѣтъръ, нито било горооломи, най е било добъръ юнакъ.

в) Когато слѣдъ подлога слѣдва приложение, свързано чрѣзъ *или, или по-добрѣ, или сѐ едно,* тогава причастието се съгласува съ приложението:

1. Намѣрението, или планътъ му билъ да нападне тайно въ селото.

2. Всичко това, което старитѣ разправятъ, е ставало тогава, когато властьта, или сѐ едно насилието е допирало до кокала.

Съгласуване между подлога и сказуемното опредѣление.

§ 101. Сказуемното опредѣление се съгласува по родъ, число съ подлога и е винаги въ именителенъ падежъ

При два или повече подлога сказуемното опредѣление стои:

1. Въ ед. число, ако сказуемото (глаголътъ) е въ ед. число:

Да, нашъ е Солунъ, Шаръ, Пиринъ и Рила.

Мило е и дворчето трѣвясало, и плетътъ разбити и гнѣздото тамо на гредитѣ.

2. Въ множ. число, ако сказуемото е въ множествено число:

Арда, Тунжа и Марица сѫ три рѣки, три сестри, споредъ народнитѣ пѣсни.

3. По родъ се съгласува съ най-близкия подлогъ:
Нашъ е съгласувано съсъ Солунъ; мило е съгласувано съ дворчето.

Съгласуване на опредѣлението съ опредѣляемитѣ думи.

§ 102. Опредѣлението се съгласува съ опредѣляемото по родъ, число и падежъ.

Когато пъкъ едно опредѣление стои при нѣколко опредѣляеми, то се съгласува съ най-близостоящето до него опредѣляемо;

1. Българското рало и мотика сѫ прѣобърпали тоя край въ обѣтована земя.

2. Бенковски отъ день на день губѣше своята сила и куражъ.

3. Божията благость и дълготърпѣние сѫ безкрайни.

4. Нощьта въдвори дълбокъ миръ и тишина.

Общото опрѣдѣление може да стои въ множествено число, когато стои при имена на одушевени прѣдмети: Злочеститѣ дѣдо и баба бѣха остапали гладни.

Народниятъ езикъ и при тѣзи случаи по-често поставя общото опрѣдѣление въ единствено число. Такъво съгласуване е по-естествено:

И отъ добъръ баща и майка се раждатъ добри синове.

Б. Съгласуване въ сложнитѣ изречения.

§ 103. Вътрѣшната (логичната) страна на сложносъставенитѣ изречения налага на писателя да се съобразява съ нѣкои правила, когато подчинява една мисъль на друга. Тѣзи правила засѣгатъ най-вече граматическата връзка, която пъкъ управлява съгласуването на другитѣ думи:

а) Връзката, а заедно съ нея и цѣлото приставено изречение, се съгласува по родъ и число съ послѣдната часть отъ главното изречение, ако въ него има нѣколко части, наредени по степень:

1. Нѣма да срѣщнешъ въ града шивачъ, ботушарь, градинарь, който да не е запознатъ съ черковния въпросъ.

2. Гробната тишина и униние, което царуваше въ нашата срѣда, отведнажъ бѣ нарушено.

3. Всѣко парче, всѣка здрава тухла, която бѣ извадена отъ опожареното здание, е складирана край развалинитѣ.

б) Ако нѣкои отъ частитѣ на главното изречение сж синоними (близки по значение думи) отъ различенъ родъ, връзката на приставеното изречение се съгласува съ послѣдната дума:

За да постигне плана си, той употрѣби такава работа и трудъ, който му скжси наполовина живота.

в) Ако двѣ части въ главното изречение сж свързани чрѣзъ съюзъ *или,* то връзката и сказуемото стоятъ въ множествено число:

1. Нѣма въ окржга градъ или село, които да нѣматъ свои прѣдставители.

2. Въ тая грамада едва ли ще има дърво или дъска, които да не влѣзатъ въ работа.

г) Ако приставеното изречение сочи на прѣдмети, отъ които опрѣдѣляемиятъ прѣдметъ съставлява само часть, то приставеното изречение не се съгласува съ главното:

1. Отъ десна страна на рѣката имаше такъво грамадно здание, каквито по селата изобщо твърдѣ рѣдко се срѣщатъ.

2. Отъ Трѣвна излизатъ най-добритѣ майстори — зидари, какъвто бѣше и Уста-Генчо.

д) Граматическата връзка на опрѣдѣлителното изречение трѣбва да дохожда непосрѣдствено слѣдъ опрѣдѣляемата дума, съ която се и съгласува по родъ и число:

Всѣки, който поиска да изучи състоянието на българитѣ прѣзъ врѣмето на Раковски, ще бѫде дълженъ да се обърне къмъ съчиненията му.

Безмислено е, ако се нареди така:

Всѣки ще бѫде дълженъ да се обърне къмъ съчиненията на Раковки, който иска да изучи състоянието на българитѣ прѣзъ негово врѣме.

Особености въ употрѣбата на нѣкои съюзи.

Употрѣбата на съюзитѣ: *а, ала, но, обаче.*

§ 104. Съюзитѣ *а, ала, но, обаче* свръзватъ мисли, които се разиждатъ — посрѣщатъ или противополагатъ една на друга. Тѣзи съюзи придаватъ на мисъльта особени отлики, които правятъ израза точенъ, ясенъ и хубавъ.

Съюзъ *а* е най-слабиятъ между противоположнитѣ съюзи. Той се употрѣбява като граматическа връзка:

а) Когато мислитѣ означаватъ разлика въ дѣйствие, състояние, свойство или качество:

1. Разумътъ просвѣтява човѣка, *а* сърцето го рѫководи.

2. Учението е свѣтлина, *а* невѣжеството — мракъ.

б) Когато се приписватъ на единъ прѣдметъ различни признаци, зависещи отъ разни обстоятелства:

1. Мокъръ дошълъ, *а* каленъ си отишълъ. 2. Вчера бѣхъ богатъ, *а* днесъ съмъ сиромахъ.

в) Когато подлозитѣ се само противопоставятъ, и мислитѣ не показватъ никакво влияние една на друга:

1. Иванъ е богатъ, *а* азъ съмъ бѣденъ.

2. Птицитѣ хвъркатъ, *а* рибитѣ плуватъ.

г) Когато съ втората мисъль се отрича казаното въ първата — първата мисъль бива винаги отрицателна:

1. Не живѣемъ, за да ядемъ, *а* ядемъ, за да живѣемъ. 2. Не щемъ ни богатство, не щемъ ни пари, *а* искаме свобода съ човѣшки правдини. 3. Не хвали ми хубость, *а* — умъ.

д) Когато разликата между противоположнитѣ мисли достига до пъленъ контрасть, съюзъ *а* може да се замѣни съ нарѣчия: когато, напротивъ:

1. При Симеона българитѣ насмалко остана да прѣвзематъ Цариградъ, *а* (когато) при Петра се почна подчинението на България подъ византийцитѣ.

Съюзъ *ала* свръзва двѣ противни мисли, отъ които втората има за цѣль да ограничи или намали значението или стойностьта на първата мисъль.

Това ограничение се изказва въ мисъльта, свързана съ ала, като показва:

а) Недостатъчность, лишение или ограничено слѣдствие:

1. Мѣсецътъ свѣти, ала не грѣе. (недостатъчность).

2. При борба на низкитѣ страсти има шумъ, ала нѣма животъ. (лишение).

3. Добрѣ е да знаешъ всичко, ала не и да вършишъ всичко. (ограничение).

4 Моитѣ деветъ братя
Сѐ кавали правятъ,
Ала съ тѣхъ не свирятъ:
Мене живъ жалѣятъ.

б) Ограничение или намаляване значението:

1. Богъ дава, ала въ кошара не вкарва.

2. Далъ Господъ медъ, ала не е навредъ.

3. Заробенъ бѣхъ, измъченъ бѣхъ .... ала съвсѣмъ убитъ не бѣхъ — имахъ своя воля.

в) Противно слѣдствие, отстъпване или изключване:

1. Тъжно ми е, дѣдо, жално ми е, ала засвири, не бой се — азъ нося сърце юнашко.

2. Гора е нѣма всѣкога, никому дума не дума, ала Гердану продума.

3. Езикъ кости нѣма, ала кости троши.

г) Разлика или прѣвъзходство:

1. Мжчно посрѣщнахъ тѣхнитѣ погледи, ала погледътъ на едного ми прониза сърцето. (разлика).

2. Хубави сж дѣлата Божии, ала най-хубава е душата на поета. (прѣвъзходство).

д) Прѣмо — противно на другото:

Да бждешъ богатъ е щастие, ала малцина богати сж щастливи.

Съюзъ *но* свръзва мисли съвършено противни една на друга; втората мисъль или напълно осуетява първата, или стои като неинъ противовѣсъ:

1. Пжтьтъ е страшенъ, но славенъ.

2. Свободо скжпа! ти изгрѣ приятно надъ нашитѣ гори, поля и балкани, но любовьта ти, слънце благодатно, не озари сърцата ни жестоки.

3. Хубава си, моя горо, миришешъ на младость, но вселявашъ въ сърцата ни само скръбь и жалость.

Особенъ случай за употрѣба на съюзъ но е, когато въ първата мисъль сж употрѣбени думитѣ не само:

1. Богъ праща на човѣшкитѣ сърца не само тегла, но и радости.

2. Не само че нѣма да бжде освободенъ отъ отговорность, но ще си получи приличното наказание.

Съюзъ *обаче* по значение стои твърдѣ близо до съюзъ *но,* само че има малко по-голѣма противителна сила отъ него и означава: изключване на първата мисъль, рѣзка промѣна въ мисъльта, нѣкаква прѣчка:

1. Азъ чухъ, че ти си билъ истински почитатель на Бога и че си християнинъ, обаче твоитѣ работи никакъ не се съгласяватъ съ това.

2. Природата е надарила Дели-орманъ съ всичкитѣ приятности и хубости за окото и ухото, обаче тя го е лишила отъ една дарба, която пжтникътъ всѣкога не търси . . . . (вода).

Съюзъ *но* може да замѣства съюзъ обаче, но съюзъ обаче не може да замѣства всѣ всички случаи съюзъ *но*.

При по-голѣми логични цѣлости трѣбва да се прѣдпочита съюзъ обаче, прѣдъ съюзъ но.

Употрѣба на съюзитѣ (причинни връзки): защото, понеже, тъй, като, дѣто, че.

§ 105. Изобщо горнитѣ съюзи свръзватъ двѣ изречения, на които мислитѣ стоятъ една спроти друга, като причина или условие къмъ слѣдствие.

а) Съюзъ защото свръзва равносилни изречения, които стоятъ въ причинна връзка помежду си:

1. Левски бѣше грубъ, не гъделичкаше никого, защото проповѣдваше длъжность, а не учение. 2. Дървото изсъхна, защото червеи проядоха коренитѣ му.

б) Съюзъ понеже се употрѣбява като причинна връзка между главно и приставно изречение; той означава повече условие и винаги свръзва приставно изречение и съ това се различава твърдѣ много отъ съюзъ защото; почти съсъ сѫщото значение се употрѣбява и съюзъ тъй като = на понеже:

1. Дървото плува, понеже е по-леко отъ водата.

2. Понеже нѣма по-скѫпо нѣщо отъ здравето, трѣбва добрѣ да го пазимъ.

3. Българското царство не могло да утрае, понеже между нашитѣ прадѣди нѣмало съгласие и понеже силата на Турция била по-голѣма.

4. Фотиновъ взелъ рѣшение да издава своето списание „Любословие" въ Цариградъ, но тъй като нѣмало печатница съ славянски букви, заминалъ за Смирна, дѣто почналъ да го издава на свои разноски.

в) Съюзъ дѣто се употрѣбява като причинна връзка намѣсто понеже или защото, само когато не се напира силно на причината или като извѣстна, или като не толкова важна:

Аристидъ сполучвалъ отъ това, дѣто (нам. защото) билъ добъръ.

г) Съюзъ че, като причинна връзка сѫщо така слабо сочи на причината. Той се употрѣбява най-вече въ стихотворната рѣчь и пословицитѣ, поради краткостьта си:

1. Ела зло, че безъ тебе по-зло.

2. Веселъ ме гледатъ мили другари, че съ тѣхъ наедно и азъ се смѣя.

§ 106. **Употрѣба на граматичнитѣ връзки: що=който, дѣто = въ който.**

а) Намѣсто граматичнитѣ връзки: който, която, което употрѣбява се що и то най-вече, кога се отнася до неодушевенъ или отвлѣченъ прѣдметъ:

Той узнава, че тукъ всичко го разбира: и изворътъ, що клокочи, и листата, що шумятъ, и звѣздитѣ, що трептятъ въ небасата.

б) Намѣсто въ който (която, което) се употрѣбява дѣто, кога съ приставеното изречение се означава неопрѣдѣлено мѣсто на дѣйствието:

Човѣкъ обича мѣстото, дѣто се е родилъ и възпиталъ.

в) Щомъ се означава точно мѣстото, вѫтрѣ въ което се върши дѣйствието, употрѣбява се въ което, въ който, въ която:

Глухи пъшкания и въздишки се разнасяха пощѣ изъ окопитѣ, въ които никой не можа да мигне.

§ 107. Граматичнитѣ връзки за сравнение отколкото — нежели се употрѣбяватъ съсъ съвсѣмъ малка разлика и то нежели прилѣга да се употрѣби повече, кога се сравняватъ дѣйствия, или главнитѣ части въ изреченията, а отколкото — само кога се сравняватъ второстепенитѣ части:

1. По-добрѣ е да имашъ хиляди врагове умни, нежели двама братя луди и безумни.

2. Той обича повече баща си, отколкото майка си.

Прѣпинателни знаци.

108. Прѣпинателнитѣ знаци, които се употрѣбяватъ въ писмената рѣчь, не сѫ нито случайни, нито изкуствено създадени бѣлѣзи. Както буквитѣ сѫ бѣлѣзи на езиковитѣ звукове, така и прѣпинателнитѣ знаци сѫ бѣлѣзи на особеноститѣ, които се налагатъ отъ естеството на живата рѣчь. Тѣ сѫ знаковетѣ на почивката, на силата и характера на тона, на смисъла и значението на думитѣ и изреченията.

Значение на прѣпинателнитѣ знаци.

А. Знаци за почивка и за тонъ.

I. Запетая (,). Почивката при запетаята е малка; тя може да се опрѣдѣли отъ почивката на точка, означена чрѣзъ единица (1),

съ дробь $^1/_3$. Тонътъ на думата до запетаята е по-високъ отъ тона на другитѣ думи въ изречението.

II. Точка и запетая (;). Почивката е по-дълга отъ тая при запетая = $^2/_3$; тонътъ на думата до точка и запетая е като при запетая.

III. Точка (.). Почивката е $^3/_3 = 1$, а тонътъ на думата до точката е по-низъкъ; това означава, че мисъльта се свършва.

IV. Двѣ точки (:). Почивка като при запетая или точка и запетая; тонътъ не се промѣня.

V. Многоточие (....). Знакъ за прѣмълчаване, за недоизказана мисъль; почивката е по-дълга отъ тая при точка. Тонътъ е срѣденъ между тоноветѣ на запетая и точка.

VI. Черта (тире) (—). Знакъ за изпустната дума. Почивката при тоя знакъ се налага отъ прѣмълчаването на изпуснатата дума.

VII. Удивителенъ знакъ (!). Почивка като при точка, а тонъ споредъ изказаната мисъль: молба, заповѣдь, очудване, въздишка, смѣхъ и пр.

VIII. Въпросителенъ знакъ (?). За почивка и тонъ; почивката като при удивителния знакъ, а тонътъ е за питане, което може да чака или да не чака отговоръ.

IX. Скоби ( ). Почивка като при запетая, а думата или изречението, заградени въ скоби, се произнасятъ съ по-низъкъ тонъ споредъ характера на мисъльта.

X. Кавички (кукички) („-“). Почивката прѣдъ и слѣдъ тѣхъ се опрѣдѣля отъ знака, който ги прѣдшествува или послѣдва; тонътъ се промѣня споредъ характера на мисъльта и лицето, което я изказва.

Б. Знаци само съ правописно значение.

XI. Съединителна чертица (-).

XII. Апострофъ (’).

Учение за употрѣбата на прѣпинателнитѣ знаци.

§. 109. За правилна граматична употрѣба на прѣпинателнитѣ знаци се водимъ по слѣднитѣ правила:

I. Запетая се пише:

а) Слѣдъ междуметията, когато не сѫ послѣдвани отъ звателенъ падежъ и не се изговарятъ съ особена сила:

1. Охъ, не за радость, не и за разтуха при тебъ дойдохъ, азъ, бащино огнище!

2. Ахъ, дали потера бѣсна въ шумака се муши? . . .

3. Ето на, пакъ се разсърди.

б) Слѣдъ обращение, което не се изговаря съ особенъ тонъ:

1. Куздо, слушай,
Старъ човѣкъ съмъ,
Книга знамъ дълбока.

2. Азъ искамъ, сестро, тукъ да загина.

3. Ой, гори, гори балкански,
Гори неначети,
Любя, гори, ваши таенъ
Говоръ съ вѣковетѣ.

в) Прѣдъ и слѣдъ приложение, освѣнъ когато то е нарицателно прѣдъ собствено име:

1. Егейско море, или Срѣдиземно море, е съединено съ Мраморно море чрѣзъ Дарданелския протокъ.

2. Отъ бѣлото кокиче, — дѣте на снѣговетѣ, до буйни Аквилонъ, — врѣстникъ съ вѣковетѣ.

3. Вета, богато и разглезено дѣте, бѣ най-палава между другаркитѣ си.

Но: Послѣдниятъ български патриархъ Евтимий свършилъ живота си въ заточение.

г) Слѣдъ еднороднитѣ части на изречението (нѣколко подлога, нѣколко сказуеми, нѣколко пояснителни):

1. Неговитѣ братя, вуйковци, чичовци, домашнитѣ му и селянитѣ го слушаха, обичаха, почитаха и питаха за всичко.

2. Ти си днеска богаташинъ:
Съ ниви, злато, стоки,
Имашъ стадо неброено,
Браница широки . . . . .

д) Слѣдъ еднороднитѣ части, свързани всички или по чифтъ съсъ сѫюзи *и, или, ни:*

1. И студъ, и мразъ, и плачъ безнадежденъ навѣватъ скръбь на сърцето.

2. Нѣма вече ни слънце, ни птички, ни пеперуди, ни онова ясно, синьо небе.

3. Него жалѣятъ, земя и небо, звѣръ и природа.

е) Между частитѣ (самостойнитѣ изречения) на сложносъчиненитѣ изречения:

1. Настане вечерь, мѣсецъ изгрѣе, звѣзди обсипятъ свода небесенъ.

2. Гора зашуми, вѣтъръ завѣе, балканътъ пѣе хайдушка пѣсень.

3. И въ черква отива, па се тихо моли.

4. Пролѣть дойде, и кукувицата закука.

ж) Запетая се пише прѣдъ всички връзки на сложно съчиненитѣ изречения, освѣнъ прѣдъ връзка *и*; прѣдъ връзка *и* се пише запетая само при слѣднитѣ случаи:

а) Когато свързанитѣ отдѣлни изречения иматъ различни подлози:

1. Мѣсечината бѣ огрѣла тънкитѣ тополи, и тѣ хвърлили дълги сѣнки.

2. Началникътъ даде послѣдниятъ знакъ, и свирката на машината изписка.

б) Когато глаголитѣ сѫ отъ различни наклонения, макаръ и при еднакви подлози:

1. Запъни пушката, и да се небоишъ.

2. Търпи, и ще си спасишъ душата.

з) Между главнитѣ и приставнитѣ изречения съ изключение допълнителни и подложни, свързани съсъ съюзъ *да*:

1. Тозъ, който падне въ бой за свобода, той не умира.

2. Любя, ей гори бездънни, вашитѣ буки стари, въ чиито клони гнѣзда виятъ орли господари; вашитѣ буки, въ които слънцето залѣзва, що ги умъ не изброява и кракъ не погазва.

3. Желае да стане офицеръ.

4. Приятно е да пѫтува човѣкъ по Дунава.

и) Между приставни изречения, освѣнъ равносилнитѣ, свързани съ съюзъ *и:*

1. Той трѣбва да го посѣе, да го разкопае, да го оплѣви, да го натори, да го покрие и да го зачува отъ снѣгъ и слана.

2. Бѣха го задържали, защото намѣрили, че тоягата, на която се подпира, се раздвоява.

II. Точка и запетая се пише:

а) Между съчинени изречения, които по мисъль не сѫ тѣсно свързани, или които сѫ доста разширени, а нѣкои дори и отдѣлени съ запетая:

1. Тоя Куздо никакъ не е
Отъ нашитѣ народи;
Не се може Македонка,
Такъвъ звѣръ да роди.

2. Пенчо растѣше на ръстъ и години; баща му се радваше, че той наскоро ще поеме всичката работа.

3. Въ полето е тихо; сдвамъ вѣе бързиятъ вѣтъръ; полунощната сѣнка се разрѣдява; сутринната заря позлатява истокъ.

б) Между членоветѣ на периодитѣ:

Колкото по-голѣмо е едно благодѣяние; колкото по-велики и по-благотворни сѫ неговитѣ сетнини: толкова по-искрена трѣбва да бѫде благодарностьта за него.

III. Точка се пише:

а) Въ края на всѣко изречение съ завършена мисъль:

Ние минахме прѣзъ моста, гдѣто шосето и рѣката се кръстосватъ. Прѣдъ насъ лежеше Сайранъ-баиръ. Полека-лека Дорчо ни изкара до него. Стигнахме до нанагорнището. Бае Василъ слѣзе и поведе коня. Слѣзохъ и азъ и тръгнахъ прѣко изъ една малка пѫтечка.

б) Слѣдъ заглавието на книги, списания, вѣстници, статии, стихотворения и пр.

Изразително четене. Помагало за учители, родители и любители на изящната литература. Съставилъ Н. Станевъ. Пловдивъ, 1893 год.

Грамада. Поема отъ Ив. Вазовъ.

в) При съкратени думи: напр., и пр., и т. н., т. г., м. м., м. г. и пр.

IV. Двѣ точки (двоеточие) се пише:

а) Слѣдъ приложение, когато то се отнася къмъ нѣколко еднакви пояснения, или изобщо слѣдъ дума, която обема всички изброявани подиръ нея нѣща:

1. Въ сказанието се разказва тази работа тъй: Императоръ Ватаци по желанието на Ивана Асѣня написалъ до вселенскитѣ патриарси грамота, съ която молилъ да признаятъ Търновския архиерей за равенъ на тѣхъ си патриархъ.

2. Дѣлото на светитѣ братя, Кирилъ и Методий, засѣга всички славяни: българи, руси, сърби съ черногорци и хървати, словинци, чехи съ моравци, поляци и лужички сърби.

3. Второто българско царство е обемало тритѣ балкански области: Мизия, Тракия и Македония.

4. Дървесата иматъ двѣ главни части: долна — подземна, и горна — надземна.

б) Прѣдъ изречение, което пояснява или развива прѣдното изречение. Често пѫти двоеточието замѣстя запетаята и граматическата връзка на приставено изречение:

1. На Голгота нѣмаше проповѣдь: тамъ само плачеха и се биеха въ гърдитѣ.

2. Той гледа: прѣдъ него бабата се хили. (Той гледа, а прѣдъ него бабата се хили).

в) Прѣдъ думи, като всичко, нищо, ето, вредъ и др., които обединяватъ по-прѣжнитѣ:

1. Не тъй лесно се напуща
Бащинъ покривъ бѣдни:
Всичко тамо мило ти е
Въ тоя часъ послѣдни.

2. Води, рѣки прѣсъхнаха,
Жито се не меле:
Ето вече булгуръ само,
Ядатъ двѣ недѣли!

г) Прѣдъ прѣка рѣчь, когато слѣдва слѣдъ думитѣ на автора:

1. Тогава Столѣтовъ, наший генералъ,
Ревна гороломно: „Млади опълченци,
Вѣнчайте България съ лаврови вѣнци!"

2. Дѣдо Либенъ говорѣше така: „Въ моята кѫща не трѣбва да живѣе онова, що е грозно, за да ми не плаши кокошкитѣ".

V. Многоточие. (......)

Многоточие се пише тамъ, дѣто рѣчьта се прѣкѫсва и не се доизказва:

1. — Азъ мисля, че....
— Колко добрѣ щѣше да е!....
— Тие сѫ, тате, работи....
— Да знаяхте, каква нужда имамъ отъ тѣхъ!
— Чини ми се, че....
— Колко работи щѣхъ да оправя....
— Вие сте....

2. Асѣне! Асѣне!.... Какъ лесно измѣната се вмъкна въ царскитѣ палати!.... Измѣна!.... Що думамъ?....

VI. Черта (тире) (–) се пише:

а) На мѣсто на нѣкоя изпусната дума:

И въ черква отива,
Па се тихо моли,
Нея Богъ отъ скръбь да пази,
Руска — отъ неволи.

б) Прѣдъ думитѣ: всичко, това, нищо и др. намѣсто двоеточие, кога се обединяватъ отдѣлни нѣща:

1. Че дѣ стжпѣла нога имъ
Свѣтътъ пропищява:
Черкви, села и градища —
Всичко пепель става.

2. Море и сегисъ-тогисъ нѣкой си пустъ островъ безъ овошки или растения — това е то, съ което се забавляваше окото на пжтника.

в) Намѣсто имената на лицата, които се разговарятъ, и вмѣсто кавички:

— Що ти е, Иване?
— Тресе ме, дѣдо Либене.
— Попѣй ми малко!
— Не мога, дѣдо Либене.

г) Между двѣ изречения, когато дѣйствието на второто става бързо подиръ първото:

1. Утромъ слънце катъ изгрѣй,
То (птиченцето) гласа на Бога слуша —
Трепне крилѣ и запѣй.

2. Той не можи́ повече да гледа — скри си очитѣ и сълзи като градъ рукнаха.

д) Кога нѣщо дохожда неочаквано, или пъкъ е противно на туй, което стои по-напрѣдъ. Съ черта се означава прѣкжсването:

1. Камилата отишла за рога, пъкъ се върнала — безъ уши.
2. Намѣсто да изпише вѣжди, той извади — очи.

VII. Удивителенъ знакъ (!) се пише:

а) Слѣдъ думи въ звателенъ падежъ — обращение — (намѣсто запетая), когато трѣба да се изговорятъ съ особена сила и изразителность:

1. И кога му викатъ, българино! бѣсно, той да се гордѣе съ това име честно.

2. Дивни Крали Марко! Всеславянска славо!

3. Отечество! Не си ли достойно за любовь?

б) Слѣдъ междуметията: уви, ахъ, охъ, ехъ, *о* и пр. и слѣдъ да, не, добрѣ, кога се изговарятъ съ особена сила на гласа:

1. Уви! азъ ходя по тази опустѣла земя и се скитамъ да диря загубена слава!

2. Ахъ! Нѣма за мене спокойствие. . .

3. Да! моятъ умъ въ измама бѣше падналъ.

4. Не! Ти нѣма да напуснешъ тази кѫща!

в) Слѣдъ изречения или отдѣлни думи:

1. О Господи! прости това вълнение на духа ми!

2. Дѣца будни или въ сънь викатъ: „мамо! хлѣбъ! огънь!"

3. Ба! не ще падна като класъ отсѣченъ въ туй море бурливо.

4. Напрѣдъ! животътъ е сражение!

5. Бури подиръ бури! роякъ слѣдъ роякъ!

VIII. Въпросителенъ знакъ (?).

Въпросителенъ знакъ се пише въ края на всѣко въпросително изречение просто или сложно:

1. Какъ? нищо вие не сте видѣли отъ тѣзъ ужасни врѣмена? По васъ тѣзъ точки почернѣли не сѫ ли кървави петна?

2. Що се той морѣше съ тоя дългъ трудъ? Или бѣ философъ? Или бѣше лудъ?

XI. Въ скоби ( ) се заграждатъ:

а) Думи и изречения, които не сѫ тѣсно свързани съ мисъльта, а служатъ само за по-точно обяснение на други думи и изречения:

1. Камилската птица (щраусътъ) носи най-едри яйца.
2. Старецъ въ книгитѣ изкусенъ | (По-ученъ отъ попътъ)
   И днесъ всички за съвѣти | На врата му хлопатъ.
3. Десеть годинъ ще да станатъ | (Чини ми се, че е вчера),
   Откакъ Митра на балканътъ | Я вѣнчаха съ майсторъ Гера.

б) Думи, съ които се показватъ дѣйствията и движенията на лицата въ драматичнитѣ съчинения:

От. Иванъ (стреснато вдига глава и пристѫпа къмъ калугера): „Какво? Какво каза ти?"

X. Кавички („“).

Въ кавички се загражда:

а) Прѣката рѣчь.

Изречение, изказано въ сѫщата форма, въ каквато е излѣзло отъ първоначалния си източникъ, се нарича прѣко или прѣка рѣчь.

Примѣри:

1. Изведнажъ се вѣсть разнесе: „Турцитѣ бѣгали!“

2. „Бре!!“ викна свирѣпъ пашата, „тукъ ги доведете“.

б) Думи, на които трѣба да се обърне особено внимание, или употрѣбени въ особено значение:

1. Помнимъ още онѣзъ двама.
Що въ „Германия“ безъ срама
Издадохте вий.

2. Пѣсеньта, „Тржба звучи, Балканъ стене!“ гръмна.

3. Романътъ „Подъ Игото“ на Ив. Вазовъ, е прѣведенъ на нѣколко европейски езици.

Знаци само съ правописно значение.

XI. Съединителна чертица (-) се пише:

а) Слѣдъ частицитѣ *по* и *най* прѣдъ нарѣчията и прилагателнитѣ имена въ сравнителна и прѣвъзходна степень: по-здравъ, най-здравъ, по-силенъ, най-силенъ и пр.; по-злѣ, най-злѣ.

б) Между думи, които означаватъ едно нѣщо:

Стара-Загора, Златна-Панега, Ески-Джумая, кое-да-е, лека-полека, тукъ-тамъ и пр.

в) Кога се прѣнася сричка отъ единъ редъ на другъ, или кога дѣлимъ думата на срички: во-де-ни-ца, гра-ди-на.

XII. Апострофъ (’).

Апострофъ се пише на мѣстото на изоставена буква:

1. Ил’ на Патмосъ диви пустиника строгъ.
2. Какъ се Крумъ прослави, с’Никифора би.
3. Подирѣ в’кораба вълшебенъ той влиза.

Образци отъ старобългарски текстове.

1. Изъ еваггʼельскыихъ чьтении.

а. Евангелие отъ Маѳ. гл. VI. 22—33.

Рече господь: свѣтильникъ тѣлеси ѥстъ око; аще оубо бѫдетъ око твоѥ просто, вьсе тѣло твоѥ свѣтьло бѫдетъ; аще ли око твоѥ лѫкаво бѫдетъ, вьсе тѣло твоѥ тьмьно бѫдетъ; аще оубо свѣтъ, иже въ тебѣ, тьма ѥстъ, то тьма кольми? Никътоже бо рабъ не можетъ дъвѣма господинома работати: любо ѥдинаго възненавидитъ, а другаго възлюбитъ, ли ѥдинаго дръжитъ сѧ, а о дроугѣѥмь небрѣшти въчьнетъ. Не можете богоу работати и мамонѣ. Сего ради глаголѭ вамъ, не пьцѣте сѧ доушеѭ вашеѭ, чьто ꙗсте, ли чьто пьѥте, ни тѣлесьмь вашимь, въ чьто облѣчете сѧ. Не доуша ли больши ѥстъ пишта и тѣло одежда? Възьрите на пътицѧ небесьныꙗ, ꙗко ни сѣѭтъ, ни жьнѭтъ, ни събираѭтъ въ житьницѧ, и отьць вашь небесьныи питаѥтъ ꙗ. Не вы ли паче лоучьши ихъ ѥсте? Къто же отъ васъ пекꙑ сѧ можетъ приложити тѣлеси своѥмоу лакъть ѥдинъ? И о одежди чьто печете сѧ? Съмотрите кринъ сельныихъ, како растѫтъ, ни троуждаѭтъ сѧ, ни прѧдѫтъ. Глаголѭ же вамъ, ꙗко ни Соломонъ въ вьсеи славѣ своѥи облѣче сѧ, ꙗко ѥдинъ отъ сихъ. Аще же сѣно сельноѥ, дьньсь сѫщеѥ, а оутрѣ въ огнь въметаѥмо, Богъ тако одѣѥтъ, кольми паче васъ, маловѣри? не пьцѣте сѧ оубо глаголѭще, чьто ꙗмъ, ли чьто пиѥмъ, ли чимь одеждемъ сѧ. Вьсѣхъ бо сихъ ꙗзыци ищѫтъ; вѣстъ бо отьць вашь небесьныи, ꙗко трѣбоуѥте сихъ вьсѣхъ. Ищите же прѣжде цесарьствиꙗ божиꙗ и правды ѥго, и си вьсꙗ приложатъ сѧ вамъ.

б. Евангелие отъ Маѳ. гл. VIII. 14—23.

Въ врѣмѧ оно пришьдъ Ісоусъ въ домъ Петровъ, видѣ тъштѫ ѥго лежащѫ огньмь жегомѫ, и прикоснѫ сѧ ѥꙗ и остави ѭ огнь,

и въста и слоужаашє ѥмоу. Поздѣ же бывъшоу приведоша ѥмоу бѣсьны мъногы и изгъна доухы словомь. И вьса болѧщаꙗ исцѣли да събѫдетъ сѧ реченоѥ Исаѥмь пророкомь глаголѭщемь: тъ недѫгы наша приѧтъ и болѣзьни понесе. Оузьрѣвъ же Ісоусъ мъногы народы окрѫстъ себе, повелѣ ити на онъ поль. И пристѫпл'ь ѥдинъ кънигъчии и рече ѥмоу: оучителю, идѫ по тебѣ ꙗможе колиждо идеши. Глагола ѥмоу Ісоусъ: лисица ложа имѫтъ и пътица небесьскыꙗ гнѣзда, а сынъ чловѣчьскыи не имать къде главы подклонити. Дроугыи же отъ оученикъ ѥмоу рече къ немоу: Господи, повели ми прѣжде ити и погрети отьца моѥго. Ісоусъ же глагола ѥмоу: гради по мьнѣ и остави мрътвыꙗ погрети своꙗ мрътвьцѧ. И възлѣзъшоу же ѥмоу въ корабл'ь, по нѥмь идоша оученици ѥго.

в. Евангелие отъ Маѳ. гл. XVII. 1—9.

Въ оно врѣмѧ поѩтъ Ісоусъ Петра и Іакова и Іоана брата ѥго и възведе ѩ на горѫ высокѫ. И прѣобрази сѧ прѣдъ ними, и просвѣтѣ сѧ лице ѥго акы слъньце, а ризы ѥго быша ꙗко снѣгъ. И се ꙗвисте сѧ Моисеи и Илиꙗ съ нимъ глаголѭща. Отъвѣщавъ же Петръ рече Ісоусови: Господи, добро ѥстъ намъ сьде быти, аще хощеши, да сътворимъ сьде три кровы — тебѣ ѥдинъ, и Моисеѭ ѥдинъ, и Илиѭ ѥдинъ. Єще же ѥмоу глаголѭщоу, се облакъ свѣтълъ осѣни ѩ, и се гласъ изъ облака глагола: сь ѥстъ сынъ мои възлюбл'еныи, того послоушаите. И слышавъше оученици, падѫ ниць, и оубоꙗша сѧ ѕѣло. И пристѫпл'ь Ісоусъ, прикоснѫ сѧ ихъ и рече: въстанѣте, не боите сѧ. Възведъше же очи свои, никогоже не видѣша, тъкмо Ісоуса ѥдинаго. И съходѧщемъ имъ съ горы, заповѣда имъ Ісоусъ глагола: никомоу же не повѣдите видѣниꙗ, доньдеже сынъ чловѣчь изъ мрътвыихъ въскрьснетъ.

г. Евангелие отъ Маѳ. гл. XVIII. 23—35.

Рече господь притъчѫ сиѭ: оуподоби сѧ цѣсарьство небесьноѥ чловѣкоу цѣсарю, иже въсхотѣ сътѧзати сѧ о словеси съ рабы своими. Начьнъшоу же ѥмоу сътѧзати сѧ о словеси, привѣса ѥмоу длъжьникъ ѥдинъ, длъжьнъ тьмоѭ талантъ. Не имѫщоу же ѥмоу чьсо въздати, повелѣ господь ѥго да продадѧтъ і и женѫ ѥго и чѧда и вьсе, ѥлико имѣаше, и отъдати і. Падъ же оубо рабъ кланꙗаше сѧ глаголѧ: господи, потрьпи на мьнѣ и вьсе ти въздамь. Милосрьдовавъ же господь раба того, поусти и дльгъ отъпоусти ѥмоу. Ишьдъ же рабъ обрѣте ѥдиного отъ клеврѣтъ своихъ, иже бѣ

длъжьнъ ѥмоу сътомъ пѣнѧѕь, и ѥмъ і давлꙗаше глаголѩ: даждь ми, имьже ми ѥси длъжьнъ. Падъ же клеврѣтъ молꙗаше і глаголѩ: потрьпи на мьнѣ и вьсе ти въздамь. Онъ же не хотѣꙗше, нъ ведъ и въсади і въ тьмьницѫ, доньдеже въздастъ ѥмоу длъгъ вьсь. Видѣвъше же клеврѣти бывъшаꙗ съжалиша си ѕѣло и пришьдъше съказаша господиноу своѥмоу вьсꙗ бывъшаꙗ. Тъгда призъвавъ і господинъ ѥго глагола ѥмоу: рабе лѫкавъи, вьсь длъгъ твои отъпоустихъ тебѣ, понеже оумоли мѧ; не подобаꙗше ли и тебѣ помиловати клеврѣта твоѥго, ꙗко и азъ тѧ помиловахъ? И прогнѣвавъ сѧ господь ѥго, прѣдастъ і мѫчителемъ, доньдеже въздастъ длъгъ вьсь. Тако и отьць мои небесьнъи сътворитъ вамъ, аще не отпоущаѥте къждоу братоу своѥмоу отъ срьдьць вашихъ прѣгрѣшениꙗ ихъ

д. Евангелие отъ Маѳ. гл. XXII. 15—22.

Въ оно врѣмѧ съвѣтъ сътвориша фарисеи на Ісоуса, да обльстѧтъ і словомь и посылаѭтъ къ немоу оученикы своꙗ съ иродианы глаголѭще: оучителю, вѣмъ, ꙗко истиньнъ ѥси и пѫти божию въ истинѫ оучиши, и не родиши ни о комьже, не зьриши бо на лица чловѣкомъ. Рьци оубо намъ, чьто ти сѧ мьнитъ, достоитъ ли дати кинсъ цѣсареви или ни. Разоумѣвъ же Ісоусъ лѫкавьствиꙗ ихъ рече: чьто мѧ искоушаѥте ѵпокрити? Покажите ми образъ кинсьнъи. Они же принѣсѧ ѥмоу пѣнѧѕь. Ісоусъ же глагола имъ: чии ѥстъ образось и написаниѥ? Глаголаша ѥмоу: кесаревъ. Тогда глагола имъ Ісоусъ: въздадите оубо кесарева кесарю и божиꙗ богови. Слышавъше же дивиша сѧ и оставл'ьше і отидѫ.

е. Евангелие отъ Маѳ. гл. XXV. 1—13.

Рече господь притъчѫ сиѭ: подобьно ѥстъ цѣсарьствиѥ небесьноѥ десѧти дѣвъ, ꙗже приимъша свѣтильникы своꙗ, изидоша противѫ женихоу и невѣстѣ. Пѧть же бѣ отъ нихъ боуи, пѧть мѫдръ. Боуꙗꙗ бо приѥмъша свѣтильникы своꙗ не възѧша бо съ собоѭ олѣꙗ, а мѫдрыꙗ приѩша и олѣи въ съсѫдѣхъ съ свѣтильникы своими. Моудѧщоу же женихоу, въздрѣмаша сѧ вьсѧ и съпаахѫ. Полоунощи же въпл'ь бысть: се женихъ грѧдетъ, исходите въ срѣтениѥ ѥго. Тъгда въсташа вьсѧ дѣвы ты и оукрасиша свѣтильникы своꙗ, а боуꙗꙗ рекоша мѫдрыимъ: дадите намъ отъ олѣꙗ вашего, ꙗко свѣтильници наши оугасаѭтъ. Отъвѣщаша же мѫдрыꙗ глаголѭщѧ: еда како не достанетъ вамъ и намъ, идѣте же паче къ продаѭщиимъ и коупите себѣ. Идѫщамъ же имъ коу-

пнтъ, прнде женнхъ н готовыѩ вънндоша съ ннмь на бракъ н затворены быша двьрн. Послѣдь же прндоша н проуаѩ дѣвы глаголющꙗ: господн, господн, отврѣзн намъ. Онъ же отвѣщавъ рече: амннъ, глаголѭ вамъ, не вѣмь васъ. Бѫднте оубо, ꙗко не вѣсте дьнн нн уаса въ н'ьже сынъ уловѣуьскын прндетъ.

ж. Евангеліе отъ Лука гл. X. 25—37.

Въ оно время законьннкъ једннъ прнде къ Ісоусоу нскоушаѩ н глаголѩ: оуунтелю, уьто сътворѭ жнвотъ вѣуьныи наслѣдоуѭ? Ісоусъ же рече јемоу: въ законѣ уьто пьсано јестъ? Онъ же отвѣщавъ рече: възлюбнши Господа Бога своего вьсѣмь срьдьцемь своимь н вьсеѭ доушеѭ своеѭ н вьсеѭ крѣпостнѭ твоеѭ н вьсѣмь помышленнјемь твонмь н възлюбн блнжьнꙗаго своего ꙗко самъ са. Рече же јемоу Ісоусъ: право отвѣща, се творн н жнвъ бѫдешн. Онъ же рече Ісоусовн: къто јестъ блнжьнын мон? Отвѣщавъ же Ісоусъ, рече јемоу: Уловѣкъ јетеръ съхождааше отъ Нјероусалнмъ въ Јернхонъ н въ разбонннкы въпаде, нже съвлькъше н н ꙗзвы възложьше оставльше н јелѣ жнваго сѫща, отндѫ. По прнключаю же нјереи једннъ ндѣаше пѫтьмь тѣмь н вндѣвъ н мнмонде. Самарꙗннъ же јетеръ грады прнде къ нјемоу н вндѣвъ н мнлосрьдова н прнстѫпъ обаза ꙗзвы јего възлнваѭ олѣн н вино, възьмъ же н на скотъ свон, прнведе же н въ гостнннцѭ н прнлежаше јемоу. И на оутрнје шьдъ н възьмъ к҃ пѣназа дастъ гостьннкоу н рече: прнлежн јемоу, н аще уьто нждивешн, азъ јегда възвращѭ са, въздамь тн. Къто оубо тѣхъ трьн нскрьнын мьнитъ тн са бытн въпадъшоуоумоу въ разбонннкы? Онъ же рече: Сътвора н мнлость јемоу. Рече же јемоу Ісоусъ: ндн н ты творн такожде.

з. Евангеліе отъ Лука гл. XIV. 16—24.

Рече господь прнтъуѫ сьѭ: уловѣкъ нѣкын сътворн вечерѭ велнкѫ н зъва мъногы н посъла рабъ свон, въ годъ вечерн, рещн зъваныимъ: прндѣте, ꙗко оуже оуготована сѫтъ вьса. И науаша вькоупѣ отрнцатн са вьсн — прѣвын рече јемоу: село коупнхъ н нмамь ноуждѫ нзнтн н вндѣтн је, молѭ та, нмѣн ма отреуьна; н дроугын рече: сѫпрѫгъ воловьныихъ коупнхъ пать н хощѫ нскѫснтн нхъ, молѭ та, нмѣн ма отреуьна, н дроугын рече: женѫ поꙗхъ н сего радн не могѫ прнтн. Прншьдъ же рабъ повѣда господнноу своемоу се. Тъгда разгнѣвавъ са господь домоу, рече рабоу своемоу: нзндн скоро на распѫтнꙗ н стьгны градоу н ннщꙗѩ, н бѣдьныѩ, н хромыѩ, н слѣпыѩ въведн сѣмо. И рече

рабъ: господи, бꙑстъ, ѥже повелѣ и ѥще мѣсто ѥстъ. Рече же господь рабоу: изиди на пѫти и халѫгꙑ и оубѣди вънити да исплънитъ сѧ домъ мои. Глаголѭ бо вамъ, ꙗко ни ѥдинъ же мѫжь тѣхъ зъванꙑихъ не въкоуситъ моѥѩ вечерѫ; мънози бо сѫтъ зъвани, мало же избьранꙑ ихъ.

и. Евангелие отъ Лука гл. XVIII. 10—14.

Рече господь притъчѫ сьѭ: чловѣка дъва вънидосте въ цръкъвь помолитъ сѧ, ѥдинъ фарисеи, а дроугꙑи мꙑтарь. Фарисеи же ставъ сицѣ въ себѣ молѣаше сѧ: Боже, хвалѫ тебѣ въздаѭ, ꙗко нѣсмь ꙗко и прочии чловѣци хꙑщьници, неправедьници, прѣлюбодѣи, ли ꙗко сь мꙑтарь; пощѫ сѧ дъва кратꙑ въ сѫботѫ, десѧтинѫ даѭ отъ вьсего, ѥлико притѧжаѭ. А мꙑтарь издалече стоѩ не хотѣаше очи възвести на небо, нъ биꙗше въ прѣси своѩ глаголѩ: Боже, милостивъ бѫди мьнѣ грѣшьникоу. Глаголѭ вамъ, сънидe сь оправьданъ въ домъ свои паче оного, ꙗко вьсѣкъ, възносѧи сѧ, съмѣритъ сѧ, и съмѣрꙗѩи сѧ възнесетъ сѧ.

к. Евангелие отъ Иоана гл. XVIII. 1—6.

Въ оно врѣмѧ изиде Ісоусъ и оученици ѥго на онъ поль водотечи кедрьскꙑѩ, идеже бѣ градъ въ нѥгоже вънидe самъ и оученици ѥго. Вѣдѣаше же Иоуда, иже прѣдааше, мѣсто, ꙗко мъногажди събирааше сѧ Ісоусъ тоу съ оученикꙑ своими. Иоуда же поѥмъ народъ и отъ старѣишинъ жрьчьскꙑихъ и фарисеи и слоугꙑ, приде тамо съ свѣтильникꙑ и съ свѣщами и орѫжии. Ісоусъ же вѣдꙑ вьсе грѧдѫще на нь, изъшьдъ рече имъ: кого ищете? Отвѣщаше же ѥмоу: Ісоуса назарѣнина. Глагола имъ Ісоусъ: азъ ѥсмь.

л. Евангелие отъ Лука гл. XV. 11—20.

Рече господь притъчѫ сьѭ: чловѣкъ ѥтеръ имѣ в҃ сꙑна. И рече мьнии сꙑнъ отьцоу: отьче, даждь ми достоинѫѭ часть имѣниꙗ. И раздѣли има имѣниѥ. И не по мънозѣхъ дьньхъ събьравъ вьсе мьнии сꙑнъ, отиде на странѫ далечьнѫ и тоу си растоучи имѣниѥ своѥ, живꙑ блѫдьно. Иждивъшоу же ѥмоу вьсе, бꙑстъ гладъ крѣпъкъ на странѣ тои и тъ начатъ лишати сѧ. И пришьдъ прилѣпи сѧ ѥдиномь отъ житель тоѩ странꙑ, и посъла и на село своѥ пасти свинии, и жадааше насꙑтити чрѣво своѥ отъ рожьць, ꙗже ꙗдѣахѫ свиниѩ и никътоже не даꙗше ѥмоу. Помꙑсливъ же въ себѣ, рече: колико наимьникъ оу отьца моѥго, избꙑваѭтъ хлѣбꙑ, азъ

же сьде гладомь гыблѭ. Въставъ идѫ къ отьцоу моѥмоу и рекѫ ѥмоу: отьче, съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобоѭ, юже нѣсмь достоинъ нарещи сѧ сынъ твои, сътвори мѧ ꙗко ѥдиного отъ наимьникъ твоихъ. И въставъ иде къ отьцоу своѥмоу. Ѥще же ѥмоу далече сѫщоу, оузьрѣ и отьць ѥго и милъ ѥмоу бысть, и текъ паде на выѭ ѥго и облобыза и.

2. Похвално слово на св. Кирила.

Се въсиꙗ намъ, христолюбьци, свѣтозарьнаꙗ памѧть прѣблаженаго отьца нашего Кирила, новаго апостола и оучителꙗ вьсѣмъ странамъ, иже благовѣрниѥмь и красотоѭ въсиꙗ на земл'и ꙗко слъньце, бѣсовьскѫѭ льсть прогона и поганьскы мракъ освѣщаꙗ божьствьныими лоучами. Прѣмѫдрость же божиꙗ създа въ срьдьци ѥго храмъ себѣ и на ꙗзыцѣ ѥго, ꙗкоже на хероувимѣ, почиваше Доухъ Свѧтыи, (присьно раздѣлꙗꙗ дары по числоу вѣрѣ ѥго,) ꙗко же рече Павелъ апостолъ: ѥдиномоу комоуждо насъ дастъ сѧ благодать по вѣрѣ дарованиꙗ Христова; иже бо мѧ любитъ, рече Богъ, и азъ възлюблѭ ѥго и ꙗвлѭ сѧ ѥмоу самъ, и обитѣл'ь оу нѥго сътворѭ, и бѫдетъ ми въ сына, и азъ бѫдѫ ѥмоу въ отьца. Тогожде отьчьства искыи прѣблаженыи сь отьць и оучител'ь нашь, остави житиꙗ сего вьсѭ красотѫ, и славѫ и богатьство, отьца и матерь, братьѭ и сестры — измлада же бысть чистотоѭ ꙗко ан'гелъ, оукланꙗꙗ сѧ, оубѣгаꙗ житеискыихъ сластьи, и прѣбываꙗ оубо присьно въ псальмѣхъ и пѣниихъ и въ послоушании доуховьнѣ: ѥдинъ пѫть гона, имьже възити на небеса. Тѣмьже излиꙗ сѧ благодать божиꙗ въ оустѣхъ ѥго, ꙗкоже рече въ прѣмѫдрости Соломонъ: въ оустьнахъ прѣмѫдрѫ възидетъ и чоувьствиѥ, законъ же и милость на ꙗзыцѣ носитъ, имьже съвѧза злохоульнаꙗ оуста еретикомъ — присьно ереси бо въставъши при Ѳеофилѣ цьсар'и; мънога лѣтъ прѣбыстъ иконьнаꙗ свѧтын'и гонима и обарꙗѥмаꙗ.

3. Азбучна молитва на епископа Константина.

Азъ словомъ симъ молѭ сѧ Богоу:
Боже вьсеꙗ твари зиждителю
Видимыимъ и невидимыимъ!
Господа Доуха посъли живѫщаго,
Да вѣдъхнетъ въ срьдьце ми слово,
Ѥже бѫдетъ на оуспѣхъ вьсѣмъ,
Живѫщиимъ въ заповѣдьхъ ти.

Ѕѣло бо ѥстъ свѣтильникъ жизни
Законъ твои и свѣтъ стьзамъ,
Иже ищетъ еванг'ельска слова
І проситъ дары твоꙗ приꙗти.
Летитъ нынѣ и словѣньско племѧ
Къ крьщенню; обратиша сѧ вьси,
Людние твои нарещи сѧ хотѧще;
Милости твоѥꙗ, Боже, просѧтъ ѕѣло.
Но мьнѣ нынѣ пространо слово даждь,
Отьче, Сыне и Прѣсвѧтыи Доуше,
Просѧщоуоумоу помощи отъ тебе.
Рѫцѣ бо свои горѣ въздаѭ присно
Силѫ приꙗти и мѫдрость оу тебе;
Ты бо даѥши достоинномъ силѫ.
Ѵпостась же вьсѣкѫѭ цѣлиши.
Фараонꙗ мѧ зълобы избави,
Херовьскѫ ми мысль и оумъ даждь.
Ѡ чесльнаꙗ Прѣсвѧтаꙗ Троице,
Печаль моѭ на радость прѣложи,
Цѣломѫдрьно да начьнѫ пьсати,
Чоудеса твоꙗ прѣдивьнаꙗ ѕѣло,
Шестокрилатыхъ силѫ въсприимъ.
Шьствоуѭ нынѣ по слѣдоу оучителю,
Имени ѥю и дѣлоу послѣдоуꙗ;
Ꙗвѣ сътворѭ еванг'еласко слово,
Хвалѫ въздаꙗ Троици въ Божьствѣ,
Ꙗже поѥтъ вьсѣкыи въздрасть,
Юнъ и старъ, своимь разоумомь,
Ꙗзыкъ новъ, хвалѫ въздаꙗ присьно
Отьцоу, Сыноу и Прѣсвѧтоумоу Доухоу,
Ѥмоуже чьсть и дрьжава и слава
Отъ вьсеꙗ твар'и и диханиꙗ
Въ вьсѧ вѣкы и на вѣкы. Аминь.

4. Изъ шестото слово на шестоднева.

(Иоанъ Екзархъ).

Ꙗкоже сьмрьтъ и нищь чловѣкъ, и страньнъ пришьдъ изъ далече къ прѣворамъ цьсарьскоу дъвороу и, видѣвъ ꙗ, дивитъ сѧ; и, пристѫпивъ къ вратомъ, чоудитъ сѧ, въпрашаꙗ; и ѫтрь вьшьдъ,

видитъ на обѣ странѣ храмы стоꙗще, оукрашены каменнѥмь, и дрѣвомь испьсаны, и прочѥ. Въ дворьць въшьдъ, и оузьрѣвъ полаты высокы и цръкъви издобрѥны безгода каменнѥмь и дрѣвомь и шаромь, изъ ѫтри же мраморомь и мѣдьѭ, сѣребромь и златомь — таче же не вѣди чьсомъ приложити ихъ: не бо ѥстъ видѣлъ на своѥи земл'и того, развѣ хызы сламьны, оубогъ, тъ — ꙗко и погоубивъ си оумъ, чюдитъ са имъ тоу. Нъ аще са прилоучитъ ѥмоу и цьсарꙗ видѣти, садаща въ срацѣ, бысьромь покыданѣ, гривьнѣ цатавѫ на выи посаща, и обрѫчи на рѫкѫ, поꙗсомь кълъръмитомь поꙗсана и мьчь златъ при бедрѣ висащь, и оба полы ѥго болꙗре седаще въ златахъ гривьнахъ и поꙗсѣхъ, и обрѫчьхъ; и аще ѥго къто въпрошаѥтъ, възъвращьша са на своѭ землѭ, рекы: чьто видѣ тамо? речетъ: не вѣдѣ како въсповѣдати того — свои бо бысте очи оумѣлѣ достоинѣ чюдити са красотѣ. Тако же и азъ не могѫ достоинѣ тоꙗ доброты и чина съказати; нъ самъ къждо васъ очима плътьныима вида, и оумомь бесплътьнымъ размышлꙗꙗ, паче же можетъ извѣстьнѣѥ чюдити: свои бо очи никомоу же не лъжете, аще и тѣ са дроугоицꙗ блазните, нъ обаче тѣ извѣстьнѣиши ѥсте иного.

5. О писменьхъ.

(Черноризецъ Храбръ).

Прѣжде оубо словѣне не имѣахѫ кънигъ, нъ чрътами и рѣзами чьтѣахѫ и гатаахѫ, погани сѫще. Крьстивъше же са, римьскыими и гръчьскыими писмены нѫждаахѫ са пьсати словѣньскѫ рѣчь безъ оустроѥниꙗ. Нъ како можетъ са пьсати добрѣ гръчьскыими писмены: богъ, или животъ, или ѕѣло, или цръкы, или чаꙗниѥ, или широта, или ꙗдъ, или ждоу, или юность, или ꙗзыкъ и ина подобьнаꙗ симъ? И тако бѣша мънога лѣта.

По томь же чловѣколюбьць Богъ, строꙗи вьсꙗ и не оставлꙗꙗи чловѣча рода безъ разоума, нъ вьса къ разоумоу приводꙗ и съпасению, помиловавъ родъ словѣньскъ, посла имъ сватаго Костантина философа, нарицаѥмаго Кирила, мѫжа правьдьна и истиньна, и сътвори имъ писмена три десате и осмь, ова оубо по чиноу гръчьскыихъ писменъ, ова же по словѣньстѣи рѣчи.

Сѥ же сѫтъ писмена словѣньскаꙗ, сице ꙗ подобаѥтъ пьсати и глаголати: а, б, в, г, и прочаꙗ даже до ѧ. Си же сѫтъ подобьна гръчьскыимъ писменьмъ: а, в, г, д, е, з, и, ѳ, і, к, л, м, н, ѯ, о,

п, р, с, т, оу, ф, х, ѱ, ѡ; а четыри на десѧть по словѣньскоу, иже сѫтъ сии: б, ж, ѕ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѫ, ѧ.

Дроузии же глаголѭтъ: почьто ѥстъ ли҃ писменъ сътворилъ? а можетъ сѧ и мьн'ьшимъ того пьсати, ꙗкоже и грьци дъвѣма десѧтьма и четырьми пишѫтъ. И не вѣдѧтъ, колицѣмь пишѫтъ грьци; ѥстъ бо оу н'ихъ дъвадесѧте и четыри писменъ, нъ не наплънꙗѭтъ сѧ тѣми кънигы, нъ приложили сѫтъ двогласьныихъ а҃і, и въ числѣньхъ же три: шестоѥ и девѧть-десѧтьноѥ и девѧть-сътьноѥ, и събираѭтъ ихъ три десѧте и осмь. Тѣмъ же томоу подобьно и въ тъжде образъ сътвори свѧтыи Кирилъ три десѧте писменъ и осмь.

Дроузии же глаголѭтъ: чьсомоу же сѫтъ словѣньскы кънигы? ни того бо ѥстъ Богъ сътворилъ, нито ан'гели, ни сѫтъ иждеконьны, ꙗко жидовьскы и римьски и елиньскы, ижде отъ кони сѫтъ и приꙗти сѫтъ Богомъ.

А дроузии мьнѧтъ, ꙗко Богъ самъ ѥстъ сътворилъ писмена, и не вѣдѧтъ сѧ чьто глаголѭще окаꙗнии! и ꙗко трьми ꙗзыкы ѥстъ Богъ повелѣлъ кънигамъ быти, ꙗкоже въ еуаггелии пишетъ: и бѣ дъска напьсана жидовьскы и рымьскы и елиньскы, а словѣньскы нѣстъ тоу, — тѣмъ же нѣсѫтъ словѣньскыꙗ кънигы отъ Бога.

Къ тѣмъ же чьто глаголѥмъ, или чьто речемъ къ тацѣмъ безоумьныимъ? Обаче речемъ отъ свѧтыихъ кънигъ, ꙗкоже наоучихомъ сѧ: ꙗко вьсꙗ по рѧдоу бываѭтъ отъ Бога, а не отъ иного. Нѣстъ бо Богъ сътворилъ жидовьска ꙗзыка прѣжде, ни римьска, ни елиньска, нъ сирьскыи, имьже и Адамъ глагола, и отъ Адама до потопа, и отъ потопа, доньдеже Богъ раздѣли ꙗзыкы при стлъпотворѥнии, ꙗкоже пишетъ: размѣшеномъ же бывъшемъ ꙗзыкомъ. И ꙗкоже сѧ ꙗзыци размѣсиша, тако и нърави и обычаи, и оуставы, и закони и хытрости на ꙗзыкы. Егупътѣномъ же землѥмѣрениѥ, а персомъ и халдеомъ и асиреомъ звѣздочьтениѥ, вльшвениѥ, врачевание, чарованиꙗ и вьсꙗ хытрость чловѣча; жидомъ же свѧтыꙗ кънигы, въ нихъже ѥстъ пьсано, ꙗко Богъ небо сътвори и землѭ и вьсꙗ, ꙗже на нѥи, и чловѣка и вьсꙗ по рѧдоу, ꙗкоже пишетъ; елиномъ же граматикиѭ, риторикиѭ, философиѭ. Нъ прѣжде сего елини не имѣахѫ своимъ ꙗзыкомъ писменъ, нъ финичьскыими писмены писахѫ своѭ си речь. И тако бѣша мънога лѣта. Паламидъ же послѣжде пришьдъ, начьнъ отъ алфы и виты шесть на десѧть писменъ тъкмо елиномъ обрѣте; приложи же имъ Кадмъ Милисии писмена три. Тѣмь же мънога лѣта девѧтьѭ на десѧть писмены писахѫ. И по томъ Симонидъ

обрѣтъ приложи двѣ писменѣ, Єпихарии же съказатель три писмена обрѣте, и събра са ихъ два десати и четыри. По мънозѣхъ же лѣтѣхъ Діонисъ граматикъ шесть двогласныхъ обрѣте, по томъ же дроугыи пать, и дроугыи три числменитаіа, — и тако мънози многы лѣты юдва събраша ли писменъ. По томъ же многомъ лѣтомъ минжвъшемъ, божиемь повелѣниемь обрѣте са седмь десать мжжь, иже прѣложиша отъ жидовьскаго на грьчьскый юзыкъ, повелѣниемь егупьтьскаго цьсаря Птоломеа. А словѣньскыя кънигы юдинъ скатыи Костантинъ, нарицаюмыи Кирилъ, и писмена сътвори и кънигы прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ; а они мънози многы лѣты седмь ихъ писмена оустрои, а седмь десатъ мжжь прѣложениe. Тѣмь же словѣньскаia писмена скатѣиша сжтъ и чьстьнѣиша — скатъ бо мжжь сътворилъ ю юсть, а грьчьскаia — елини погани.

Аще ли къто речетъ, юко нѣстъ оустроилъ добрѣ, понеже са пострaіжтъ и юще, отъвѣтъ речемъ симъ: и грьчьскы такожде многашьди сжтъ пострaіали Акила и Симахъ, и по томъ инии мънози. Оудобѣю бо юсть послѣжде потворити, нѣже прьвою сътворити.

Аще бо въпросиши кънигъчиia грьчьскыія, глагола: къто вы юсть писмена сътворилъ, или кънигы прѣложилъ, или въ кою врѣма? то рѣдъции отъ н'ихъ вѣдатъ. Аще ли въпросиши словѣньскыія боукара, глаголя: къто вы писмена сътворилъ юсть, или кънигы прѣложилъ? то вьси вѣдатъ, и отъвѣщавъше рекжтъ: скатыи Костантинъ философъ, нарицаюмыи Кирилъ, тъ намъ писмена сътвори и кънигы прѣложи, и Меѳодии братъ юго; сжтъ бо юще живи, иже сжтъ видѣли ихъ. И аще въпросиши: въ кою врѣма? то вѣдатъ и рекжтъ: юко въ врѣмена Михаила цьсаря грьчьска, и Бориса кънаѕа блъгарьска, и Растица кънаѕа моравьска, и Коцела кънаѕа блатьньска, въ лѣто же отъ създаниia вьсего мира ѕтѯг. Сжтъ же и ины отвѣти, юже инде речемъ, а нынѣ нѣстъ врѣма. — Такъ разоумъ, братие, Богъ юсть далъ словѣномъ, юмоуже слава и чьсть и дрьжава и поклонѣние, нынѣ и присьно и въ бесконьчаныia вѣкы. Аминь.

6. Извадки изъ бесѣдитѣ на пресвитера Козма противъ богомилитѣ.

Еретици сии диiавола творьца нарицжтъ чловѣкомъ и вьсеи твари божии и отъ мъногыія гржбости ихъ, они же юго ангела отъпадъша нарицжтъ, а дроуѕии же иконама неправедьнааго творатъ.

Слышавъше же въ еванг'елии Господа рекъша притъчж о двоюю сынокоу, Христа оубо творатъ старѣишааго сына, мьн'ьшааго же,

иже єстъ заблаждналъ отьца, диавола мьнатъ; и того творьца нарицажтъ и строителꙗ земьныихъ вєщьствъ.

По диаволи воли сѫщꙗ вьсꙗ: небо, сльньце, звѣзды, въздоухъ, землѭ, человѣкы, црькъвь, крьсти и вьсꙗ божиꙗ диаволоу прѣдадатъ и, просто рекѫ, вьсꙗ движѫщаꙗ сꙗ на земл'и, и съдоушьнаꙗ и бездоушьнаꙗ диавола зовѫтъ.

Оучѫтъ же своꙗ си непокиновати сꙗ властельмъ своимъ, хоулаще богатыꙗ, цьсарꙗ ненавидатъ, рѫгаѭтъ сꙗ старѣишинамъ, оукараѭтъ болꙗри, мръзкы Богоу мьнатъ работаѭщаꙗ цьсарю, и вьсѣкомоу рабоу не велатъ работати господиноу своѥмоу.

Покрываѭтъ лицемѣрьныимь съмирениѥмь и постомь ꙗдъ свои, аще же и свꙗтоѥ еванг'елиѥ въ рѫкѫ си дрьжаще, и неподобьнѣ тлъкѫѭщеѥ, тѣмь оулавлꙗѭтъ человѣкы на своѭ си пагоубѫ. И страждетъ свꙗтоѥ еванг'елиѥ въ рѫкѫ ихъ, акы златъ оусерꙗзь свиини въ оустѣ. Не живемъ, рече, по законоу Мосииноу, нъ по апостольскоу, ни Давида и пророкъ послоушаѥмъ, нъ самаго еванг'елиꙗ . . . .

Клетви къмъ богомилитѣ.

Иже не вѣроуѥтъ Свꙗтѫѭ и нераздѣльнѫ Троицѫ, бѫди проклатъ. Иже свꙗтааго комканиꙗ не мьнитъ свꙗтаго тѣлесе и крьве Христосова, бѫди проклатъ. Иже не молитъ сꙗ оупованиѥмь свꙗтѣи Богородици Марии, бѫди проклатъ. Иже не кланꙗѥтъ сꙗ страхомь чьстьномоу крьстоу господьню, бѫди проклатъ. Иже иконы Господа и Богородьчины и вьсѣхъ свꙗтыихъ страхомь и любъвьѭ не цѣлоуѥтъ, бѫди проклатъ. Иже словесъ еванг'ельскыхъ и апостольскыихъ неимѫтъ въ чьсть, бѫди проклатъ. Иже свꙗтыꙗ пророкы не мьнитъ Свꙗтыимь Доухомь пророчьствовавъша, нъ о своѥмь оумѣ, бѫди проклатъ. Иже свꙗтыꙗ вьса не чьтетъ, ни кланꙗѥтъ сꙗ мощьмъ ихъ съ любъвьѭ, бѫди проклатъ. Иже хоулитъ свꙗтѫѭ литоургиѭ и вьса молитвы, прѣданьныꙗ апостолы и отьци свꙗтыими, бѫди проклатъ. Иже вьса твари, видимыꙗ и невидимыѭ, не мьнитъ Богомь сътвориѥни, бѫди проклатъ. Иже развращаѥтъ о себѣ словеса еванг'ельскаꙗ и апостольскаꙗ, а не дрьжитъ ꙗкоже исправиша свꙗтии мѫжи, бѫди проклатъ. Иже не творитъ Богомь даньнааго Мосеѥви закона, нъ о себѣ нѣкако бладетъ бѫди проклатъ. Иже не мьнитъ црькъвьныꙗ чины Господьмь и апостолы строѥньни, бѫди проклатъ. Иже жьнитъвѫ чистѫѭ хоулитъ и богатыꙗ, бѫди проклатъ. Иже масо ꙗдѫщиꙗ хоулитъ и вино въ

законъ пнжщпнѧ, н недостоннн сѫщꙗ глаголѥтъ тѣмъ вънптн въ цьсарьствнѥ божнѥ, бѫдн проклатъ.

7. Притча за тримата приятели.

(Изъ Варлаама и Иоасафа).

Нѣкъто үловѣкъ нмѣаше трн дроүгы; дъва же любовьѭ үьтѣаше, на третѣемь же небреженнѥ нмѣаше къ нѥмоү. Въ ѥднн же отъ дьньн прндошѧ отъ цьсарꙗ къ нѥмоү страшьнн вонн, хотаще н вестн къ цьсарю, ꙗко нѣүьто зъло сътворьша. Оүнылоү же ѥмоү бывъшоү нскааше помощьннка себѣ, да бы ѥмоү къто помоглъ н отъмолнлъ ѥго оү цьсарꙗ: теүе бо къ прьвоүоумоү дроүгоу н глагола ѥмоү: помьннши лн, дроүже, како вьсегда люблꙗахъ та н полагахъ за та доүшѫ моѭ; нынѣ же трѣбоүѭ помощьннка да бы ма нзбавнлъ отъ одрьжащаꙗ бѣды; помоѕн мн оү цьсарꙗ, понѥже въ велнкѫ бѣдѫ въпалъ ѥсмь. Онъ же реүе къ нѥмоү: нѣсмь тебѣ дроүгъ, нн знаѭ тебе, къто ты ѥсн, отъ къдоү лн ѥсн: нннѣ нмамь дроүгы, съ н'ннмн же мн ѥстъ веселнтн са; нъ се даѭ двѣ прътнщн, възьмн съ собоѭ н носн, ꙗможе ндешн, а нннꙗ не үан отъ мене надежда.

Се же слышавъ, ꙗко нѣстъ ѥмоү помощн отъ прьваапо дроүга, тече къ вътороүоумоү дроүгоу, н реүе: помьннши лн, дроүже, колнко отъ мене прнꙗ үьсть; н се азъ нынѣ въпадохъ въ велнкѫ пеүаль, да потроүдншн нзъбавнтн ма. Н отъвѣща ѥмоү дроүгын дроүгъ: азъ въ тънжде ѥсмь пеүалн, н нѣстъ колн мн нтн, обаүе мало понꙿдѫ съ тобоѭ н възъвращѫ са опать: пекѫ са своимн скрьбьмн, да нѣстъ тн къ мьнѣ помощьннка.

Тъ же үловѣкъ рндаꙗ о неразоүмнн дроүгъ своихъ, нхъже люблꙗаше не съмысла, таже нде къ третоүоумоү дроүгоу, ѥгоже ннколнже люблꙗаше, нн обьщьннка ннколнже сътворн своѥмоү веселню, н мъноѕѣмь стꙋдомь глаголааше къ нѥмоү: помьнншн лн, о дроүже, ꙗко ннкъгда же сътворнхъ къ тебѣ любъвь, аще н дроүжьбѫ дрьжахъ, нъ понѥже въ зълѫ напасть ѥсмь, а помощн не прнꙗхъ отъ проүьнхъ своихъ дроүгъ, съ н'нма же любъвь дрьжахъ вьсоүѥ, н се прндохъ къ тебѣ мола са, аще тн ѥстъ мощьно, да понѥже малѫ помощь сътворншн мн. Не помннаи моѥго немнлосрьдна зълааго, не отъврьзн са мене! Онъ же тнхомь гласомь н радостьньмь лнцемь реүе: мало помьнѭ твоѥ доброѥ дѣло, н азъ протнвѫ томоу помогѫ тн: да нн тѫжн, нн пеүалоүн; азъ бо прѣжде тебе ндѫ къ цьсарю, н молѭ цьсарꙗ, н не прѣдамь

тебе въ ржцѣ врагомъ твоимъ да не бжди, дроуже, въ печали. Тъгда нача съ слъзами глаголати: оувы мьнѣ, како прѣжде въсплачж са, имѣвъ съ лъжнѣема онѣма дроугома любъвь, къ семоу истинноуоумоу дроугоу ни мала показахъ любъвь.

Отъвѣтъ. Прѣвыи ѥстъ дроугъ пагоубьноѥ богатьство, ѥгоже ради чловѣкъ въпадаѥтъ въ мъногыѩ грѣхы. Пришьдъши же съмрътн ничьтоже помощи отъ нѥго имаши, нъ тъкмо ѥдинж ризж, и о тои мльва бждетъ.

Вътoры же дроугъ ѥстъ жена и дѣти и прочьи родъ, иже въ мало врѣма пожили съ н'нмь, и нѣстъ помощи отъ н'ихъ, нъ тъкмо до гроба проводивъше възврататъ са собоѭ пекжще са о своихъ грѣсѣхъ.

Третьи же ѥстъ дроугъ немимотекы и невременьнъ. Того дроуга дръжи са, ѥмоуже има: вѣра, любы, миръ милостыниѩ, кротость, покорѥниѥ, послоушаниѥ, трѣзвениѥ, молитва, постъ, покаѩниѥ и прочаѩ вьсѩ. То ти ѥстъ добрыи дроугъ и избавлѩѩ вѣчьныѩ мжкы, Богоу нашемоу слава.

8. Молитва надъ трасомомъ трасавицеѭ.

Нынѣ же самои тебѣ запрѣщаѭ, трасавице, оубои са имене господьниѩ и вѣры вѣроужщиихъ въ нь, ѥгоже трепещжтъ видимаѩ и невидимаѩ, властеле и дръжавы и силы, многоразличьнии хероувими; ѥгоже трепещжтъ небеса, землѩ и морѥ и вьсѩ, ѩже сжтъ въ нихъ; ты паче вьсѣхъ трепещжщи, избѣгни и сего раба господьниѩ, вѣроужщааго въ има господьнѥ, отъбѣгни отъ нѥго и не имѣи памати на нѥмь, не въспомени ѥго, не бжди по семь имене твоѥго въ нѥмь, ни тебе самоѩ въ нѥмь, ни твоихъ, възбранѩѥтъ бо ти господь вьсѣхъ часъ и вьсѣхъ годинъ и вьсѣхъ же врѣменъ; възбранѩѥтъ ти вьсѣхъ пжтьи и вьсѣхъ стьзь въходьныихъ и затварѩѭтъ ти са вьса двьри въходьныѩ, въселѩѥтъ же въ н'ь съдравьѥ.

9. Весна.

Нынѣ небо свѣтьлѣѥ, нынѣ слъньце высочаѥ и златообразьнѣѥ, нынѣ лоуньныи кржгъ прозрачьнѣи и звѣздьныи ликъ чистѣи, нынѣ къ поморнѥмъ вльны примирѩѭтъ са, нынѣ оубо источници свѣтьлѣѥ истичжтъ, нынѣ же паче рѣкы сильнѣѥ, зимьныихъ съжзъ раздрѣшивъше са, и травьници благовоннатъ и сади ничжтъ и жьнѥтъ са трава, и агньци играѭтъ оу зеленъ нивъ. Нынѣ же корабль отъ

пристаннща изводнтъ са и ꙗдромь окрнлꙗютъ са, и играютъ делфинъ рыба морьскаꙗ, ѭже прозываѭтъ свинию; си бо зимѣ не въсходитъ, нъ веснѣ начьнетъ метати са връхоу воды. Нынѣ ратаи рало поглѣблꙗютъ, горѣ възираѭ и плододавьца призываѭ, и въ ꙗрьмъ приводитъ волъ орьчии и проурътаѭтъ сладъкѫѭ браздѫ и надеждами веселитъ са. Нынѣ же пастоухъ и краварь състраѭтъ свирѣли. Нынѣ же садъ градарь дѣлаютъ и рыбарь глѫбинѫ прозираютъ и мрѣжѫ оучиштаютъ и на камени сѣдитъ. Нынѣ оубо дѣлолюбиваꙗ бъчела, крило привлъкъши и отъ воштинѣ въставъши, своѭ мѫдрость показаютъ и травьникы попарꙗютъ и събираютъ и цвѣты и си же съдѣловаютъ сътие о шести ѫглъ и сѫпротивѣ лежаштеѥ сътие истъкѫшти си же медъ въ кровѣхъ полагаютъ. Нынѣ же гнѣздо пътица вазетъ, ова исходитъ а дроугаꙗ въселꙗютъ са, ова окрьстъ паритъ, а дроугаꙗ оглашаютъ лѫгъ и овѣштаваютъ чловѣка. Вьсꙗ Бога поѭтъ и славатъ гласы неизглаголаны.

10. Словѣнско житие на св. Наума Охридски, отъ X в.

(Български старини изъ Македония. Иор. Ивановъ).

Прп҃обнаго ѿц҃а на́шего Наꙋ́ма:

Ѝ се же братїе да не ѡ̂ста́неть безь
па́мети, брать се́го бла̀женнаго
Кли́мента. съ нıм же и́ пострⷮа мно́=
гыи бѣ́ды и стрⷮти ѿ е̂ре́тигь,
Наоу́мь презку́терь сы҇. ѥгда̂ по=
ста́вивше ѥпк҃опа Клїмента. Ть=
жде бл҃говѣрнїи црⷭь Сїмео́нъ, пꙋ-
сти Наоу́мл подроуга ѥмоу̀ въ нѥ=
го мѣ́сто на ꙋ̂чи́тел'ство. Ѝ ть́,
таждѐ подвизанїа бг҃оу̂годїе
тво́ре прⷭбы́ваше. дв҃ьство и̂мѣ=
вь ѿ дѣтьства и̂ до кончи́ны. съ=
тво́ри сы монасти́рь на и̂схо́дь
бѣ́лаго е̂зе́ра црⷭквь стхⷯь Архг҃лъ
и̂ прѣбы въ оу̂чителствѣ з҃.
лⷮѣ. прости се оу̂чи́тел'ства. и
ѿь въ монасти́ръ пожи, ї. лѣть.
Ѝ на кончи́ноу свою̀ прїе́ть чрьнь=

чьскїи ѡбразь. Тако почи ѡ гн҃и,
со мирѡ мц҃а декврї҃а кг҃. и сє҃
же да є вѣдомо. прѣж҃е ѕ҃ лѣть
почи Наоумъ презвутеръ єп҃ко-
па Климента. и се҃ же вѣдомо.
боуди въсѣмь почитающомѹ
ꙗко же прѣж҃е написахѡ. ꙗко
єретїци ѡвы моучише много.
а дроугыꙗ продаше жидомь на
цѣнѣ. презвїтеры и дїакони.
ты҃ же жидове поємше и вѣдоше
кь Беньткомъ, и къиꙗгда про-
дахоу є по строенїю бж҃їю. прїи-
дѣ же тогда цр҃ь моужь кь Бень-
ткомь, ѡ Коньстантина града.
цр҃е дело дѣлаꙗ и ѹвѣдѣвь ѡ ни҃.
и ѡвыихъ тако поємъ, вѣ҃ кь
Констатїнъ градь. и сказа
ѡ ни҃ цр҃ю Василїю. и ѹстроише ꙗ҃
ꙗкы въ своє чины. и саны презвї-
теры и дїаконы, ꙗкоже и прѣж҃е
бѣше. и оурокы даше. и никто-
же въ работоу не оумрѣ. нь ѡвїи
въ Коньстантинѣ градѣ времи
навдимн покои прїеше. ѡвыи
въ Бльгарскоу землю пришьше съ
великоюю чьстїю покои прїеше.
а Моравскаа земліа, ꙗкоже вѣ҃
прорекль ст҃ын Меѳѡдїє архїепї-
скопъ. За безаконїа дѣлма дѣ-
ль ихъ, ї єресы. и за изгнанїє пра-
вовѣрныихъ ѡц҃ь. и за ст҃ти
их же прїеше ѡ єретїкъ. имже
ѡны вѣроваше, къ скорѣ мьстъ
прїеше ѡ бг҃а. и по мнозѣ҃ же
лѣтѣ҃ прїидоше оугри пеѡнскїи
єзыкь. и поплѣнише землю и҃ и
ѡпоустише Оугрї. то҃ въ Бльгары
бѣжааше. и ѡста земліа ихъ
поуста Оугромъ вь власть. аз же

братїе, ѡкааннын многоу печа-
ль и памети блаженный ѡць нш
ради. хотѣще обрѣсти жи-
тїе их въсѐ написанно. иже ѿ
начела быше вѣли въсѐ житїе и.
ꙗко на дльзѣ и до кончины, и не-
обрѣтохь. мало бѡ азь вѣдѣ
єлїко же ми сами блаженныи
ѡци сказаше. и нуждахь се
писати и не смѣѧ. хотѣ вѣще
обрѣсти написано. да юще
аще кто обрѣщеть инѣми напи-
сано. да не зазрить насъ убогы-
ихъ и гроубыихь. вѣ бѡ ꙗко мно-
жае сего сѫть сьтворили ѡци. и
знаменїа сьтворили многаа. нь се
єлїко намъ сказаше. а дроуга по-
таише за смѣренїе и. се же самъ
доноудих се. паче же влка ме по-
оусти. иже и такоже сего бже-
ннаго Клїмента оученикь бы-
вь. Марко єпкопь быкь къ Дево-
лсцѣи єпкопїи. четкрьтїи
єпїскопь вь Словенскїи єзыкь бы
Дѣволъ. надѣюхокѣ бѡ се ѿ бже-
нный сы ѡць молитвы и млло-
сть прїєти, и блгть и оставлю-
нїе грѣхѡвь ѿ мтиваго бга на-
шего. иже ре прїємлюи прка въ
име прче. мьзоу прчую прїєме
и прїємлюи праведника въ име
праведниче. мьзоу праведни-
чю прїиметь. и пакы рече бжь-
ствьнїи апль Павелъ. помин-
те игоумены ваше иже глаше
вамъ слово бжїе. их же възы-
вающе на скончанїе житїа. по-
бѣще се вѣрою. тѣмже и мы
братїе, побим се блаженый
сихъ доброму житїю. иже

двѣство и чистотоу въсоу съхранише. многыи бѣды и напасти пострꙁаше правіе вѣры бжїа дѣлаꙁ. да и мы съ ними вѣчнаа бл҃гаа оулоучимъ. Ѡ Хѣ Ісѣ Гн҃ нашемь. ѥмоуже ѥсть слаꙁ ѡ҃цоу и сн҃оу и ст҃омоу дх҃оу. и нн҃ѣ и присно и въ вѣкы вѣкомь, аминъ.

11. Изъ хилендарския прѣписъ на Манасиевата лѣтопись.

(Изъ „Български старини изъ Македония". Йорданъ Иванов

Цар҃тко, Костантина Брадатаго.

(668—685).

При сеꙁ Костентинѣ црн, придоше блъгаре през Доунаꙁ. и ѡбѥше грькоⷪ҇ землю сїю въ неи же живоу и до нн҃ѣ. разбивше ихъ прѣжде же нарицаше се землѧ сиѧ Мисїѧ. Много же бесчислени сѫще, іспльнише и сию странѫ Дѫнавꙋ. і онѫ до Драча. и далеи ꙗкѡ власи и срьбле. и проч҃їи вси ѥдино соѫть:·

Цар҃тко Никїфора Геника.

(802—811).

Сꙁ Никїфоꙁ цр҃ь изыде на блъгаскꙋю землю при Крѫмѣ кнези. испрьва оубѡ побѣди его. и расхыти имѣнїе носимое имь тогдаꙁ. и по тоꙁже събра се: Крѫꙁ съ своими ѡставшими ѿ разбоѧ, нападе нощїю на цра. і не тькмо разби грькы, нꙁ и самомꙋ црю главоу ѿреза. і ѡкова крꙁ ѥе сребром и вълнкае вино к ню. дааше бльгароꙁ пїти:·

Црт҃ко Мїхаила сн҃а Ѳеофилова.

(842—867).

При сеꙁ Мїхаиле цр҃и, и при мтри ѥꙁ крꙁтише се бльгаре. ѿ толѣ же до нн҃ѣ лѣ. ф. і. ꙗꙁ (511) нѣкогда бо невѣꙁ ꙗко сестраꙁ българьскаꙁ князa плѣнена бы грькы, и въ цркоꙁ дворѣ прѣдана бы. и кр҃щена бы и наоучена книзѣ. въ цр҃тко же сн҃ цр҃еи мирꙋ соущꙋ великоу междоу грькы и блъгари и промѣнена бысть на нѣкоемъ

болѣрине Ѳеодоре Коуфаре: Пришьши же ѻ҃на не прѣсташе оучещи брата своѥ ѿ вѣре Х҃ѣ, дондеже и к҃ти ѥго. ѻ҃ному же к҃тившоу се въсташе блъгари на нь, хотеще оубити ѥго, ꙗко вѣру ихь ѡставльша. нь тьи изшь на бра, победи и, и ѿ толе к҃ти, ѻ҃вѣхь волею, а другыи и поуждею:

Ц҃тва Василїа и Константїна. с҃ну Рома ц҃ра.

(976—1025).

Сь Василїе ц҃рь разби Самуила ц҃ра блъгаро подва. и прїѥ Б҃ди и Плиску, и Ве Прѣсла и Малын, и прое градовы мн҃огы. нь и Скопїе прѣдано бы ѥму Романо с҃на Петра ц҃ра. тамо бо бѣ даль ѥмоу Самуиль ц҃рь владати. ибо блъгаре до Охрида и до Драча и далее ц҃ртоваше:—

Сь ц҃рь Василїе мн҃огь и бесчислены плѣноки сътвори блъгарѡ, и разбоа люты. ибо разбивь Самуила ц҃ра. ѥі хилїадь блъгарь ѻслепи. на въсако сто ѥдиного ѡставлѣа сь ѥдинемь ѻкѻ. и ѿсла ихь кь Самоуилу. видевже ихь ѻнь ѡ іада оумреть:—

12. Асѣновъ надписъ въ цръквата св. Четиредесетъ мѫченици.

(Изъ „Нѣколко рѣчи о Асѣню пьрвому и пр.“).

Въ лѣто ѕ҃ѱ҃л҃и — (6738) индиктиѡнъ г҃. Азъ Іѡанъ Асѣнь въ Христа Бога вѣрны царь и самодрьжецъ Българомъ сынъ стараго Асѣнѣ царѣ създахъ отъ заѹмла: и писаниемъ ѹкраснхъ до конца прѣчьстнѫѫ сїѫ црьковь въ нмѧ сватнхъ м҃ мѫченикъ. ихже помощиѫ въ і҃в лѣтѣ царства моего въ неже лѣтѣ писаше сѧ храмъ съ излѣзохъ на брань въ Романиѫ и разбихъ воискѫ грьцкѫ. и самаго царѣ кюрь Ѳодѡра комнина ꙗхъ съ всѣми болѣры его. а земѧ вса приꙗхъ отъ Одрина и до Драчѣ Грьцкѫ ѥще же Арбанаскѫ и Срьбскѫѫ тъкмо сѫщымъ градовомъ окрьсть царѣградѣ и самого того града дрьжахѫ фрѫзи нъ и ты подъ рѫкѫ царства моего покиновахѫ сѧ понеже иного царѣ не имѣхѫ развѣ мене и мноѫ ради дань своѫ испроваждаше бѣхѫ Богу тако повелѣвшу. ибо безъ него ни дѣло ни слово сьвърьшаѥть сѧ. Тому слава въ вѣкы аминъ::

Рѣчникъ

на по-непознатитѣ думи, които се срѣщатъ въ граматиката и текстоветѣ.

Думитѣ сѫ наредени така: съ а и ꙗ подъ а; съ є и ѥ подъ є; съ оу и ю подъ оу; съ ѫ и ѭ подъ ѫ; съ ѧ и ѩ подъ ѧ; съ з и ѕ подъ з.

А.

абиѥ н. веднага, тутакси.
авѣ, ꙗвѣ н. явно.
агньць м. агне.
асоурии м. асириецъ.
аще, ꙗще с. ако.
ꙗдро ср. платно на корабъ.
ꙗдъ м. отрова.
ꙗдь ж. ястие.
ꙗдьць м. гладникъ.
ꙗзва ж. рана.
ꙗкъ мѣст. какъвъ.
ꙗмо, ꙗможе н. кѫдѣ, кѫдѣто.
ꙗроу межд. дано

Б.

безгода каменниѥмь — съ драгоцѣнни камъни.
бенекъ · венециянецъ.
безпѫтиѥ ср. безпѫтность.
блажити, блажѫ, блажиши ублажавамъ.
блюстити, блюдѫ, блюдеши, пазя, запазвамъ.
блѧдь ж. измама, лъжа.
блѧсти, блѧдѫ, блѧдеши бръщолевя, бледословя.
блѧдьно н. разпуснато, развратно.
бол'ии ср. степ. по-голѣмъ.
болѣзнь ж. болка, болѣсть.
брадꙑ ж. брадва.
бракъ м. сватба, женитба.
брань ж. бой, борба, война.
братръ, братъ м. братъ.
брѣмѧ ср. брѣме, товаръ.
брѣщи, -гѫ -жеши грижа се, пазя.
боуи пр. буенъ, жестокъ, глупави.
боукар'ь м. дѣте, което учи буквитѣ, звукарь.
бъдѣти, -ждѫ, -диши, бдя, не спя.
бьрати, берѫ, -ши, бера.
бъчела ж. пчела.
бѣсовьска пр. дяволска.

В.

вели, великъ пр. голѣмъ, великъ.
вельбѫдъ м. камила.
весна ж. пролѣть.
весновати, -оуѭ, оуѥши, подмладявамъ се, опролѣтявамъ се.
виноградъ м. лозе.
влъшвениѥ ср. врачуване, магия.
водотеча ж. протокъ.
воштина ж. восъчина.
врачевати, -оуѭ, -оуѥши, лѣкувамъ, цѣря.
врѣщи, връхѫ, -шеши -върша.
въждѧдати(-жѧдѫ), жедувамъ.
възкраи, близо, наблизо.
възлежати -жѫ, -жиши, -сѣдамъ за обѣдъ, лѣгамъ.
възѧти' възьмѫ -еши, вземамъ.

въкоупѣ н. заедно.
вълъръмитъ, пр. пурпуренъ.
въпль м. викъ, олелия.
вьсь мѣст. цѣлъ, всички.
вьсь ж. село.
вьсоуѥ н. напраздно.
вꙑꙗ ж. шия, вратъ.
вꙑсоче н. високо.
вѣдь ж. знание.
вѣтии м. ораторъ.
вѧщии, -щьши, -ще ср. ст. по-голѣмъ.
вѧще н. повече.

Г.

гатати — отгатвамъ.
глѫбина ж. дълбочина.
година ж. часъ.
горьи, -ьши, -рѥ, по-лошъ.
градарь м. градинарь.
гривьна ж. огърлица.
гръдъ пр. горделивъ.
гръдость ж. гордость.
грътань м. гърло, гръклянъ.
грѧсти, -дѫ, -деши, дохаждамъ, ида.
грѫбъ пр. грубъ, суровъ, простъ.
грѫбость ж. простота.
гꙑбати, гꙑбнѫти, гꙑнѫти, гиблѭ, гꙑблѥши, загивамъ, гина.

Д.

дань ж. данъкъ.
делꙑ ж. делва.
двьрь ж. врата.
добл́ь пр. храбръ, доблестенъ
доньдеже нар. докогато.
достоꙗниѥ ср. наслѣдство.
достоꙗти, -стоѭ, -иши, трѣба ми, прилича
дроугоици н. другъ пѫть.
дроугъ м. другарь.
дръжава ж. власть. владѣние.
дрѧзга ж. гора, гѫсталакъ.
дѫти, дъмѫ, дъмеши, духамъ, надувамъ.

Є.

єгда н. когато.
єда с. ако, дано.
єликъ мѣст. колкъвъ.
єще н. още.
єтеръ мѣст. нѣкой.
ѥлѣ н. едвамъ.

Ж.

женихъ м. младоженецъ.
желꙑ ж. желва, костенурка.
жизнь ж. животъ.
жрънꙑ ж. воденица.
жрѣбѧ ср. жрѣбецъ.
жрѣти, жьрѫ, жьреши, жертвувамъ.
жьнитва ж. женитба.
жѧдати, -дѭ, -дюша и жѧждѫ, єши ·жеднѣя.
жѧти, жьмѫ, жьмеши -стискамъ, жумя.
жѧти, жьнѭ, -ѥши, жъна.

Ꙁ.

заблѫдити, -ждѫ, -иши, заблуждавамъ.
законьникъ м. свещенослужитель.
звѫкъ м. звукъ.
зиждитель м. строитель, съграждачъ.
знамениѥ ср. личба, бѣлѣгъ.
зъль ж. злина.
зьрѣти, -ѭ, -иши, гледамъ.
ѕѣло н. твърдѣ.

И.

иде, идеже н. гдѣ, гдѣто, защото.
иждеконьнъ пр. открай-врѣмененъ.
иждити, иждивѫ, -єши -изхарчвамъ.
издобрънъ, пр. украсенъ.
измлада н. на младини.
индиктъ м. показатель, петнадесътгодишенъ периодъ по църковното лѣтоброение.
инъде н. другадѣ.
иродиꙗнинъ м. иродовъ човѣкъ.
искати, ищѫ -єши, искамъ, търся.
искоусити, -шѫ, -иши. опитвамъ, изпитвамъ.
испльнь пр. нескл. пъленъ, изпълненъ.
избꙑти -излишествувамъ (исбꙑти) остава въ излишъкъ, избѣгвамъ.

К.

кєдрьскъ пр. кедърски.
кинъсъ (киносъ) м. данъкъ.
клеврѣтъ м. съслужитель.
козьлищь м. козле, козелъ.
коль, кольми н. колко, колко много.
колиждо нескланяемо прилагателно — дѣто и да.
колик̾ъ мѣст. колкъвъ.
кончина ж. край.
кошни ж. кошница.
краварь м. говедарь.
кратъ, два краты -два пѫти.
кринъ м. зъмбакъ.
кромѣ н. освѣнъ.
кровь ж. покривъ.
крѣпость ж. сила.
крыти, -ѭ, -ѥши, покривамъ.
къждо мѣст. всѣки.
кънижьникъ м. книжовникъ, ученъ.
кънигъчии м. книжовникъ, ученъ.
кѫпѣль ж. кѫпалия, баня.
кюрь (кирь) м. господинъ.

Л.

ладии ж. ладия, корабъ.
лакъть м. лакъть, частица.
ложе ср. постелка, легло.
локы ж. локва.
лоучии, -чьши,-че ср. степ. по-добъръ.
льсть ж. измама.
льстьчь ср. лъститель.
любы ж. любовь.
любо, либо — или.
лѫкъ м. лѫкъ, хитрость.

М.

маломощь м. немощенъ, сиромахъ.
мамона ж. богатство.
медвѣдь м. мечка.
мимоити, -идѫ, -идеши, заминувамъ.
мимо н. покрай.
миръ м. свѣтъ.
млънии ж. мълния.
млъва ж. мълва.
мощь ж. сила.
мозгъ м. мозъкъ.
мощьнъ прил. силенъ.
мръскъ прил. отвратителенъ.
моудити, -ждѫ, -иши, бавя се, забавямъ се.
мъногажди н. често, много пѫти.
мьзда ж. награда.
мьнити, -ѭ, -иши, смалявамъ се, намалявамъ
мьн́ии ср. степ. по-малъкъ.
мьнѣти, -ѭ -иши, мисля.
мьсть ж. отмъщение.
мытарь м. митничарь.
мышь ж. мишка.
мѧтежь м. метежъ, бъркотия, смущение.
мѧсти, мѧтѫ, мѧтеши, разбърквамъ, смущавамъ.

Н.

наимьникъ м. наемникъ, работникъ.
напасть ж. бѣда.
наꙗти, наимѫ, наимеши, паемамъ, поемамъ.
недѫгъ м. недѫгъ, болѣсть.
немимотекы прич. безкрайно продължителенъ.
неприꙗзнь ж. лошевина.
неплоды ж. безплодна
невѣстька ж. невѣстулка.
низведенъ прич. съборенъ, наведенъ.
николиже н. никога.
ниць прил. низъсъ, бѣденъ.
ниць прил. паде ниць, падна напрѣдъ (на лице) ничкомъ.

О.

обарыти, -ѭ, -ѥши, оборвамъ.
облобызати, -жѫ, -жеши, -заѭ, -ѥши, цѣлувамъ.
обльстити, -щѫ, стиши, излъгвамъ.
обрѣтати, -аѭ, -аѥши, (обрѣсти), намирамъ.
обѧзати, -жѫ, -аѭ, -жеши, -аѥши, връзвамъ.
обрѫчи м. гривни.
обитѣль ж. жилище, странноприемница.
овощьникъ м. градина (овощна).
оглашати -аѭ, -аѥши, съживявамъ, огласявамъ.
одрѫжати, -жѫ, -жиши, обхващамъ.
одѣти, одеждѫ, одеждеши, обличамъ.
окрьстъ н. наоколо.

окрꙑлати сѧ, окрилява се.
опона ж. покривало, завѣса.
опѧть н. пакъ.
отврѣсти, -връзѫ -еши, отварямъ.
отврѣщи, -връгѫ, -жеши, отхвърлямъ.
очивѣсь н. очевидно.
отокъ м. островъ.

П.

парити, -ѭ, -иши, летя прѣлитамъ.
по-парꙑти (облитамъ).
пастоухъ м. пастиръ.
пещи, пекѫ, печеши, грижа се.
печаль ж. скръбь.
питѣти, -ѣѭ, ѣѥши } отглеждамъ, храня.
питати, -аѭ, аѥши, }
пища ж. храна.
поганьскъ прил. езически.
поглъблꙗти, -ꙗѭ, -ꙗѥши, задълбявамъ, вдълбявамъ.
покꙑдаѭ, покꙑдати -аѥши, нахвърлямъ, обсипвамъ.
полъ м. страна.
поморие ср. крайморие, прибрѣжие.
послоушание ср. свидѣтелствуване.
поѹщати, -аѭ, -аѥши, подбуждамъ,
почьто н. защо.
поѧти, поимѫ, поимеши, поемамъ.
привлѣщи, влѣкѫ, -чеши, провличамъ
прилѣпати, -аѭ, -аѥши, прилѣпвамъ.
приложити, -жѫ, -жиши, прибавямъ, прилагамъ.
присно н. всѣкога.
противѫ н. срѣщу, насрѣща.
прѣкора ж. прѣдверие.
прѣложити, -жѫ, -жиши, прѣвождамъ, измѣнявамъ.
прѣпрость прил. нескл. простъ.
прѣтъкнѫти, -нѫ, -еши -прѣпъвамъ се.
пръси ж. гърди.
прътищь м. горна дреха.
пътеньць м. птичка.
пътица ж. птичка.
пьсъ м. куче.
пѧдь ж. педа.
пѣнѧѕь м. пара, монета.
пѣнѧжьникъ м. сарафъ.
пѧти, пьнѫ, пьнеши, напъвамъ.
пѫто ср. вериги, букаи.
пѫчина ж. море.

Р.

разбои м. крадецъ, разбойникъ.
развѣ м. освѣнъ.
раздрати, -дерѫ, -дереши раздирамъ.
различь прил. нескл. различенъ.
рожьць м. ръжь.
рать ж. война, битка.
рачии ср. ст. по-драгъ.
распѫтие ср. кръстопѫть.
роухо ср. облѣкло.
рьдѣти, -ждѫ, -диши сѧ, червенѣя се.
рꙑждь пр. червеникавъ.

С.

садъ м. плодове, растение.
санъ м. чинъ, достойнство.
свекрꙑ ж. свекърва.
свирѣль ж. свирка.
свободь пр. нескл. свободенъ.
свѧтини ж. светиня.
сласть ж. услада, сладость, приятность.
селикъ мѣст. толкъвъ.
село ср. поле, нива.
селънъ пр. селски, полски.
сиць (сикъ) мѣст. такъвъ.
сквозѣ н. прѣдл. чрѣзъ, прѣзъ.
смокꙑ ж. смокина.
сокачии м. готвачъ.
срачица ж. дреха, риза.
стьѕа ж. пѫтека.
студъ м. срамъ.
соуани, -ѣи прил. ср. по-сгоденъ по-вѣщъ.
съвлѣщи, -влѣкѫ (съвлъкъ) оттеглямъ, извличамъ.
съкръвение ср. покривало.
стьгна ж. улица.
сънѣсти, -нѣмь, изѣждамъ.
съкръженъ пр. съборенъ.
съдравие ср. здраве.
съдѣловати, -аѭ, -аѥши, приготвямъ.
съмрьть ж. смрьть.
състраꙗти, -ꙗѭ, -ꙗѥши, нагласявамъ.
сътие ср. вощина пита.
сътѧзати, -жѫ, -еши сѧ и -аѭ, -аѥши, прѣпирамъ се, разсѫждавамъ.
сътѫжати -жѫ, -жиши, дотѣгамъ, наскърбявамъ.
сьде н. тукъ.
съѭзъ м. връзка, съюзъ.
семо н. тукъ.
сѫпрѧгъ м. чифтъ впрегатни волове

Т.

таи н. тайно.
талантъ м. парична сума около 4300 лева.
тать м. крадецъ.
твръдь ж. твърдость, небосводь.
тети, тепѫ, -еши, бия, тепамъ.
тлѣщи, тлъкѫ, -чеши, удрямъ.
толѣ н. тогава.
травьникъ м. ливада.
трѧсавица ж. треска.
тоуние н. безплатно, даромъ.
тъижде (тъжде) н. сѫщо тъй.
тъчиѭ н. само, освѣнъ.
тьма ж. тъмнина, неопрѣдѣлено, голѣмо число.

Оу.

оубо съѭзъ и тъй, прочее,
оубогъ прил. сиромахъ, простъ.
оуви мънѣ горко ми.
оувѣщати, -щаѭ, -ѥши, увѣщавамъ, успокоявамъ.
оуже (юже) н. вече.
оуклонити, -нѭ, -ниши, навеждамъ.
оун҄ии, оунь҄ши, оун҄ие ср. ст. по-добъръ.
оунылъ прил. посърналъ.
оусерѧзь м. обица.
оуставъ м. рѣшение, опрѣдѣление, установение.
оутрие ср. утрина.
оушидъ м. бѣглецъ.
юнъ прил. младъ.
юньць м. юнецъ.

Х.

халѫга ж. зидъ, ограда.
ходъ м. ходене.
хоть ж. желание, наслаждение.
храмина ж. домъ, стая.
хромъ пр. куцъ.
хоудъ прил. малъкъ, слабъ, бѣденъ.
хътѣти (хотѣти), -щѫ, -щеши, искамъ.
хꙑжа, хꙑзина ж. кѫща, колиба.
хꙑтрость ж. изкуство, хитрини.

Ц.

цѣсарь м. царь.
цѧта ж. монета.

Ч.

чарованиѥ ср. магьосване, омайване.
чародѣи м. магесникъ.
часъ м. врѣме.
чаꙗти, -аѭ. -аеши, чакамъ.
чинъ м. редъ, степень.
чисмѧ ср. число.
чрѣво ср. стомахъ, коремъ.
чръвии, чръвь м. червей.
чрънечьскъ прил. калугерски.
чьсть ж. почеть, честь.
чѧсть ж. дѣлъ, часть.

Ш.

шаръчии м. живописецъ.

Ѫ, Ѭ.

ѫже ср. вѫже.
ѫтрь н. вѫтрѣ.
ѭдоу н. откѫдѣ.

Ѩ.

ѩзыкъ м. езикъ, народъ.
ѩзычьникъ м. друговѣрецъ.
ѩтры ж. етърва.

Ѵ.

ѵпокритъ м. лицемѣръ.
ѵпостась м. прѣдметъ, сѫщество, материя.

Съдържание.

3067—1912

Отъ сжщитѣ автори издадено:

ПРОЗА и **ПОЕЗИЯ**, **Теория** и **Христоматия**, **Ржководство** по **български езикъ**, за II гимназиялен класъ, 1912 г.

Цѣна 2 лева.

Изданията на горнитѣ автори сж складирани въ интернационалната книжарница на **Ив. х. Николовъ** — София.